

Fogadatlan prókátor.

Fogadatlan prókátornak csak kimutatott helyéről, nem fizetéséről akarok néhány szót szólni: reményem, inkább helyén lesz, mint az említettem ügyvéd és allegatioi, melyeket még a védni akart fél sem fogadhat el nyugodt lélekkel. A görög bölcs a hetaerának, a ki társalgásáért egy talentumot kért — előre persze — azt felelé, hogy „nem vesz megbánomat oly drágán“. Gondolom, hogy a Magvetőnek bármily mély vallásos érzelmű olvasója sem elegyednék vásárba azzal, a ki a józan ész árán kínálná hittel. Már pedig ily forma vásárt akarna megejtetni velünk egy tudós angol író, a ki a lélek halhatatlansága ügyét a kisértetek tekintélyével akarja megvédeni. Ha a tekintély csak megvetendő, a védelem csak gyarló, az emelt szó csak pusztai magánhang volna, annyiban hagyhatnók a dolgot, hadd aludjék el magára. De nem alszik ám, mert egy oly divatos, nem tudom eszmével mondjam-e, vagy észficzamodással van kapcsolatban, mely hovátovább nagyobb terjedelmet nyercs és valószínűbb, hogy egy rakás orthodox hívőt térít a kisértetek részére, mint az, hogy kóbor szellemek babonáit hódít meg a lélek halhatatlansága hitének. Azoknak a nagy számára nézve pedig, a kiknek véleménye se jobbra, se balra nics döntve, az érintett allegatioknak bevallott céljokkal ellenkező hatásuk lesz. Ezek ugyanis, főképp az értelmesebbjei, azt fogják mondani, hogy gyenge ügy lehet az, a mely ilyen védelemre szorul.

Ezek az igit eddigelé még csak csupa állítások; de ha sziveskedik olvasóm figyelenemmel kísérni egy pár lapon át, jórendin bé fogja valóságukat látni. Hanem bizony kellő tájékozás végett kissé messzre kell kezdeni a dolgot; mert a spiritualismus a jelen stadiumában még nem kapott be hozzánk. Legelső szükség hát az ügy mostani állását ismertetni.

Az ötvenes évek első felében egy Amerikából eredő, hirlapi czikk voná magára az európai közönség figyelmét. Ha egy társaság — e vala a tudósítás rövid foglalata — körülül egy asztalt, reá teszi ujjá begyeit, kezeit kiterjesztve úgy, hogy mindenik sze-

mély kis ujjai a szomszédaiéival érintkezzenek, akár öszsze is legyenek kulcsolva, több-kevesebb idő vártával az asztal nyugtalanokodni, inogni, mozogni kezd, majd kimozdul a helyéből, ténferegve haladva járkál a szobában; mi több, magával vonja mindenfelé az egész társaságot, mely nem bír elszakadni tőle, s így foly ez, míg az asztal vagy a személyek ki nem fáradnak, vagy elmozdithatatlan akadály meg nem állítja a haladást.

Mihelyt ezt a hírt meghozta az Augsb. A. Zeitung Pestre, én valék egyik a legelsők közül, a ki egy kis társasággal n. Pák Albert, a „Vasárnapi Ujság“ szerk. szállásán megkísérté a hihetetlennek látszó feladat megoldását. De bizony, vagy asztalunk volt érzéketlen, vagy társaságunk egyik tagja sem méltó a mysteriumba való béavatásra, elég az, hogy két órai ültünkre sem történék semmi változás a helyzetben. Mások azonban szerencsésebbek voltak. A hír gyorsan elterjedvén Pesten, tán minden háznál, hol valami mulatkozó társaság egybe volt gyűlve, megkísértették az „asztaltánczoltatást“. Köz- és magán növelőintézetekben különösen felkarolták az ügyet és innen is amonnan is bámulatos eredmények hirtre jutott közbeszédre, ugró, forgó, ágaskodó, olykor súlyos asztalokról, zongorákról, szekrényekről, melyeknek csak megmozdítása is gyengekaru fiúk és leányok kezei által hihetetlennek tetszett. Közbe-közbe kellemetlen episodok sem hiányzottak; gyermekek elszédültek vagy roszszul lettek, leánykák elájultak, görcsöket kaptak s t. eff.

A „csoda“ okával hamar készen volt a világ. Hiszen ha élettani tényről van a szó: ott a „fejlés“; ha betegségről: ott a „hülés“; ha egy másképp magyarázni nem tudott természeti jelenségről: ott a „villamosság“! „A kezek lánczolatában elektrikus folyam indul meg s örvényével elragadja az asztalt a körülte levőkkel együtt“. Azon, hogy villamos körfolyamnak ilyes hatását másutt tapasztalni nem volt mód; hogy azt a követelt folyamatot se electro- se galvanometer-rel kimutatni nem lehetett, az ily csekélységekben, mondom, a népszerű természettan nem szokott felakadni. Több az, hogy a mint más jeleken kívül a feljebb érintett események is sejtették, az idegek és ideges állapot nagy szerepet játszanak az asztaltánczoltatásban. Ehez járult, a mi a villamkeringő elméletet megbuktatta, az, hogy a kezek körlánca, sőt általában több egyén közreműködése szükségtelennek bizonyult. A haladó tapasztalás kimutatta, hogy bármi nemű és kora egyén elmondhatja egy asztalnak vagy asztalkának, a mit a népdalnok a „kőkényszemű menyecske“:

Csak kaphatnálak kezemre,
Megtánczoltatnálak kevemre!

azaz, egy kis igazítással: nem az ő, hanem a menyecske — akarom mondani, az asztal — kedvére. Ugyanis, az anticipative ugy nevezett „közeg“ azt állította, — meglehet maga is hitte, hanem a közönség minden esetre elhitte neki, — hogy az asztal nem az ő (a közeg) akarata szerint ugrándozik, forog és csavarog, hanem hogy ő kénytelen azt követni szeszélyes mozdulataiban. A mi még csodásabbá tette a dolgot, a közegnek nem is kellett közvetlenül érinteni az asztalt, hanem p. o. egy kalapot vagy vánkoscát tettek reá, ezt illetve ujja begyével a közeg s annál fogva indította mozgásba az egész alkotmányt. Így mutatta bé az ügy akkori állását Jedlik Ányos, egyetemi természettanár a m. akadémia e végre hívott teljes gyűlésében, midőn Komlossy Paulina, volt színész- és dalnoknő egy asztalkát egy reá tett vánkos közbenjárásával tánczoltatott a teremben. Kellott-e világosabb bizonyítvány, hogy a közeg nem gépies erővel hat az asztalra, hanem némi rejtélyes erő, megfoghatatlan módon okozza a jelenséget. Hja! az az „infallibilis tudomány“ nem mindig bírja megóvni votariusait, hogy színes szemüveget ne biggyesztszen az órára. Ha szaktudós így el lehetett fogulva, képzeltetni minő volt a tájékozatlan közönség ámulása. Az asztaltánczban való hit divattá lett és így az én felvilágosítani akaró törekvésem egy divatlapban szintoly helyén kívüli volt, mint a mily sikertelennek kellett lennie. De biz a Sztoczek és Nendtvich tanárok tudományosabb eljárása sem volt sokkal fogatosb. Midőn t. i. a legnagyobb csodálkozást az okozta, hogy leánykák elégtelennek látszó erővel sulyos asztalokat, szekrényeket sat. társzigáltak ide s tova, a nevezett tudósok kimutatták egy szemérikben a kellő erő bőven meg volt. „Mglehet, hogy meg van“, azt felelék reá a közegek, „de mi nem vesszük hasznát, mert mi az asztalt vagy szekrényt teljességgel nem nyomjuk, hanem azok vonzanak minket ellentállhatlanul“; és a közönség nekik hitt, nem a tanároknak, Pesten szintugy mint Párisban, meg Londonban. Az utóbbi helyen ugyan a híres Faraday ellenmondhatatlanul kimutatta egy kis, egyszerű, de igen elmésen gondolt szerszámmal, hogy a közegek valóban és testi vagy gépies nyomással nyomják és társzítják a tánczoltatott tárgyat. Egy kártyalevéltre könnyű kis emeltyüt alkalmazott, mely a kártya legkisebb nyomintására felbillent.

Mihelyt ő a kártyát a közeg ujjá begye alá csúsztatta, legott megszűnt a csoda; mert vagy nem mozdult az asztal, vagy ha igen, felbillent az emeltyü és szemmelláthatóvá tette a nyomást. Ez meggyőzte az eszet, de a hitet? Az más kérdés, melyre később fogunk felelni; mivel még az eleinte megdöbbsent hiedelem öszszeszedte magát és kitalálta, hogy miként kapjon ki a tudományon, addig még más phasisokon kellett átmenni az ügynek.

A hatodik nagy hatalomnak, a divatnak az a — társadalomra nézve szerencsés — gyengéje van, hogy állhatatlan és változékony: a crinolinét az egyszerű szűk szoknya, ezt a tunique váltja fel. Az otromba butorok taszigálását s az erők egyesítését megunták; a közegek csak egyenkint kezdtek működni, s az asztal, melynek azelőtt minél súlyosabbnak kellett lenni, most már nem lehetett elég könnyü és lassanként oly asztalkává apada, a milyeket kis gyermekeknek adnak játékszerűl. Az ily asztalka háromlábú a következő okból. A tánczó asztal szeszélyes csavargásai figyelmet ébresztvén, csakhamar némi jelentőséget kerestek benne, mit hogy jobb móddal felfedezhessenek, egyik lábára valami írószert kötöttek, hogy aztán maradó nyomot hagyjon s a csavargások rajza lett elmélkedni lehessen. E végre az említett nemü asztalka használhatóbb volt, egyszer könnyebb kezelhetőségeért, aztán, mivel három láb a felszint, bármi alaku legyen, mindig megfekszí s az egyikhez erősített írón folytonos érintkezésben lehet a papírral. Most kezdődtek már az igazi csodatettek. Az eleinte szarkalábnyomoknak látszó rajzvonalak lassankint szabályosodtak, s utoljára, könnyebben vagy nehezebben, olvashatókká lettek. Egy közeg verseket irt az asztalkával, mit különben nem birt tenni; a másik idegen, egyébaránt nem értett nyelven fogalmazott; a harmadik titkos írásokat fordított le rendes betűkre; a negyedik veszett vagy lopott portékáknak utasított a nyomára; az ötödik jóslatokat irt: szóval se vége, se hossza nem volt a bámulatos eredményeknek. Kritikájokba ezúttal nem elegyedem, minthogy most csak az ügy ismertetését vettem célba. Hanem igenis szóba kell fognom okaiikat, melyeknek keresése a dolog történelmébe tartozik. Világos, hogy a villám-féle elmélet itt már nem tehetett szolgálatot, sem általában nem nyújtottak segélyt a természettan tudvalevő törvényei. Új okot kellett keresni, mire nézve a közönség véleménye két ágra szakadt. Egyik valami sajtászerű idegerőben kereste a tünemények magyarázatát, mi a n. b. Reichenbach és magyar tolmácsa

n. Oroszhegyi Józsa „Ód“-ját juttatja eszünkbe. A másik a jelenségek kulcsát „szellemek“ behatásában leli; még pedig nem valami külön nemű, görög vagy keleti mythus teremtette szellemeikében, hanem meghalt emberek visszajáró, kóborgó lelkeiben. Mi pedig ezennel a „közeg“-nevezet kulcsát lelők meg. Az asztalmozgató egyén t. i. nem öntudatos szándékkal és szabad akarattal hordozza az asztalkáját, sőt jó móddal nem is tudja, mit ír annak a lába; ő csak eszköz, a mely által a szellem nyilatkozik abban az írásban s azért kapta az író a „medium“ nevet, mi „eszköz“-t és „közeg“-et jelent, és én a kettő közül az utóbbit választottam az emberi szereplő megnevezésére. Egy bizonyos közeg rendszerint csak egy bizonyos szellemmel van társaságban, kik hogy miképp kapják meg egymást, vagy melyiknél van az iniciativa, azt mi avatlatlanok nem tudhatjuk; tán maga az illető közeg sem bírná megmondani minden esetben, és hihető, hogy a szövetségre kelés szintoly titkos módon s a közeg részéről öntudatlanul történik, mint az asztalka vezetése. Szintoly bajos ezt érteni, mint azt, hogy másnemű közegek miképp tanulják meg érteni és tolmácsolni a kopogó szellemek nyelvét. Tudni kell ugyanis, hogy ama kóbor lelkek nyilatkozatai nem szoritkoznak csupán az asztalkák írományaira, hanem sokan több kevesebb számú koppanásokkal adják a feleletet élő szóval tett kérdésére a közegnek, a ki aztán szintugy érti a kopogást, mint a telegraphista olvassa az Morse-féle papírszalag pont- és vonáskosarait.

Bővebb részletezés nem tartozik czéломra, elég lesz enynyi a következők megértésére; mihez csak annyit ragasztok még, hogy a feljebb megkülönböztetett két hypothesisuél fogva a másodiknak hódolókat spiritualisták-nak vagy spiritisták-nak nevezik, valamint magát a tant és gyakorlati tekintetből az azzal járó fogásokat spiritualismus-nak, akár spiritismus-nak. Másfelől az idegerőnek a legújabb időben psychikus erő nevet adtak, a tant psychismus-nak s a működő vagy általában a tan zászlója alá esküdt egyént psychikus-nak vagy psychistá-nak hívják. A spiritualismus vagy spiritismus nevezet széles értelemben mind a két ágra kiterjed.

Európa continensén a divat elmúltával nagygyára elhallgatott-nak látszik a spiritismus ügye, avagy csak itt-ott mutatkozik elszigetelt egyes jelenségekben. Nem ugy Angliában, hol az első vihar elvonulása után eleinte némi szélcsend állott be; de a szikra

csak lappangott a hamu alatt s az utóbbi években ismét lobbot vetett és már szaktudományos férfiakat is kezdett részére hódítani. Legnevezetesebb képviselője ez idő szerint „Mr. Daniel Dunglas Home“, a ki olykori műútazásaiban Anglián kívül is Rómától Pétervárig tündökölteti talentumait s működéséről tavaly könyvet adott ki. Ő széles értelemben spiritualista, s talentuma mindkét oldalra egyforma hatályal működik: szellemeket idéz, érintkezik velök mint közeg; aztán mint psychista azonegy testet kéje szerint súlyosbba vagy könnyebbé teszen csupán az idegerő befolyása által, és hangszereken dallamokat játszik a billentyük érintése nélkül.

Crookes, Anglia legjelesebb kimikusai egyike és különben is tudományosan mivelt ember, megakart győződni a dolog mivoltáról és mutatványt rendezett saját lakán, hol Home működését egy válogatott társaság a legszorosb ellenőrséggel vegye szemügyre. Közlöm rövid kivonatban Crookes urnak tanukkal erősített tudósítását:

„A gyűlés estve volt egy tágas szobában gázvilágnál“. — Az akkordion próbához való készülmény állott: 1) egy feljül-alól nyitott, kerekded drótos kaliczkából, melynek felső nyílása 1' 10'', az alsó 2' átmérőü; magassága 1' 10'' volt. Ez éppen befért a Cr. ur ebédlo asztala alá; 2) egy akkordionból (kézi harmonikából), melyet egészen újan vettek a boltból, és a mely Mr. Home kezében még nem volt; 3.) a mellék szobában egykét elemből álló galvan oszlopból, melyről drótok szolgáltak, hogy a folyamat a kaliczka oldalán keringetni lehessen. Ezeket elkészítve behívták Home urat a szobába s minden magyarázat nélkül leültették az asztal mellé, mely alatt ott volt a kaliczka. Egyfelől Crookes ült melléje egy székre, másfelől egy tanu, s ezek a lába fejére tették kétfelől a lábukat, különösen valahányszor működésbe volt H. a kezével.

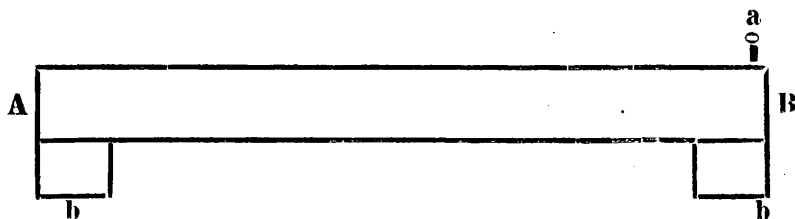
Most már kihúzták a kaliczkát az asztal alól anynyira, hogy az akkordiont belé tehessék, mégpedig a billentyüvél alól fordítva, úgyhogy H. az átelleni végét vagy is a fenekét fogta a hüvelyke és középső ujjá begye közé az egyik kezével. E meglevén, betaszították a kaliczkát az asztal alá anynyira, a menyynyire az akkordium tartó Home keze feje engedte, úgy hogy ő mélyebbre nem dughatta a kezét a kaliczkába; a másik kezét az asztalra tette. Az akkordion csakhamar furcsán ingani kezdett, hangot adott, elébb szaggatva, aztán végre dallamot is fujt. A hangszer összszehezódott, meg kinyult, mint midőn két kézzel játszanak rajta, holott

Home ur mindig csak a fenekét fogta mozdulatlanul. Továbbá ide s tova kezdett hajlongani az akkordion s kereken járni a kaliczkában, mialatt mindig zenélt. (Most jön már a java). „Home ur levette a kezét a hangszerről s magára hagyta. De biz e nem hagyta megzavartatni magát, hanem folytatta a hangicsálást. Még vigabban mivelte ezt, midőn újra megfogatták Home urral, s galvanival folyammal járaták körül a kaliczkát.“ Mindazáltal, hogy „hadtott-e igazában a villamosság a hangszer működésére“, azt nem meri eldönteni Crookes ur, ki leírását így folytatja, szóról szóra :

„Most ismét kivétetett az akkordion minden látható érintkezés nélkül a kezéből Home urnak, a ki azt egészen levette róla; én és más kettő a jelen voltak nem csak azt láttuk, hogy üres a keze, hanem azt is, hogy az akkordion minden látható támasz nélkül szabadon lebegett a kaliczkában. Kis időköz tevével megint ismétlődött ez a jelenség. Home ur aztán újra bedugta a kezét a kaliczkába, megfogta az akkordiont“ (a roszt végén, persze). „Ez játszani kezdett, elébb akkordokat és futásokat, aztán egy ismeretes kedves, keserves dallamot, melyet a legtökélyesben és szebben exequált. A dallam folyta alatt én megfogám a Home ur keze nyelét, mindjárt a könyökén alul, és csendesesen (gently) lecsúsztattam rajta a kezemet, míg az akkordion végét elértem. A Home ur kezében még egy izom sem mozdult. A másik keze, mindenek szemé láttára az asztalon nyugodt, lábait pedig a mellette ülőkéi nyomták.

Igy folyt le a kísértmény zenei része, mire olvasóm nálam nélkül is megteheti észrevételeit. A mi az enyimket illeti, ezek az elbeszélő tudós, még pedig természettudósra nézve nem feletőbb hizelgők. De menjünk tovább a kísértmény második részére: a gépiesre.

Erre a következő készülmény szolgált. A szobában egy háromlábú állványt állítottak fel s erre egy rugós fontoló szerszámot, (a melyet, kicsinyben, levelek latolására is szoktak használni), akasztottak. Aztán vettek egy mahogany deszkadarabot, melynek hossza 3 láb, szélessége $9\frac{1}{2}$ ”, vastagsága 1” volt. Mindenik vége alá egy-egy $1\frac{1}{2}$ ” széles darab léczet szegeztek széltől keresztbe ászkok gyanánt. Aztán az egyik végére a felső lapján kisded karika volt becsavarva. A deszka hátoldalról élire nézve mintegy ily képet mutatott :

AB, a deszka; — **a**, a karika; — **b, b**, az ászkok.

A deszka egyik végét (**A**) az ászkával egy szilárd asztal szélére fektették, a másikat (**B**) a karikánál fogva a rugós fontolóra akasztották úgy, hogy a deszka vízszintes helyzetben nyugodt és ekkor a felakasztott vége 3 fontot húzott a dynamometeren. Ekkor Home ur oda lépett s ujjai begyét a deszkának az asztalon nyugvó (**A**) végére helyezte könnyeden, mire a fontoló mutatója legott alább szállott, mintha a deszka függő vége megsulyosodott volna. Néhány másod percz teltevel megint felbillent a deszka **B** vége s így ismétlődött a billegés néhány ízben, „mintegy a psychikus erő hullámzása következtében“, írja Crookes ur.

Ezután Home ur egy kis csengettyüt, mely éppen kezeügyében volt, s egy gyufás kis szelenczét vett elé s egyiket a deszka nyugvó végének egyik, a másikat a másik szegletére tette s azokra a két kezét, „meggyőzendő minket,“ azt mondja Crookes, „hogy nem a kéze nyomása okozza a lebillenést.“ A rugós fontoló mutatójának addigelé igen lassu járása azonnal szembeötlőbb lön s a fontoló mellett álló egyén jelenté, hogy $6\frac{1}{2}$ fontra szállott a mutató, miszerint a deszka $3\frac{1}{2}$ fontnyival lett sulyosabb. „Sőt a maximum-mutatóra tekintve, láttuk, hogy a sulymutató egykor 9 fontra is volt szállva“ (Cr.) Azt is megjegyzi, hogy a psychista ujjá begye soha sem volt a deszka végétől $1\frac{1}{2}$ hüvelyknyinél (és így az ászok szélességénél) beljebb, tehát gépies nyomás nem okozhatta a sulygyarapodtát. Azonkívül Home ur nem állott, hanem ült egy rendes széken, mely helyzet a nyomásnak nem kedvézett. Nagyobb bizonyosság okáért azonban felállott Crookes ur maga, (kinek teste sulya 140 ft.) az asztalra s a lábát tette a deszka végére. Akárhogy nyomta, nem bírta alább nyomni $1\frac{1}{2}$ fontnyinál, s csak egyszer, a mint lökdösve tapatta, 2 fontnyira.

„Szívem, mit kívánsz még többet?“ mondja a német. Azért hát el is engedjük Home urnak szellem-idéző mutatványait. Általában el is búcsuzunk ő spiritistaságától, és fordulunk másokhoz.

A londoni „Dialectical Society“ (vitatkozó társulat) a gondolat és beszéd tökéletes szabadságát valló egyesület. A végezt állott össze, hogy tagjai bámiy para — vagy heterodox véleményt, tant, elméletet, társadalmi, politikai vagy vallási tárgyat — kihallgassanak és megvitassanak, miben aztán csak az igazságnak lehet nyeresége.

A mult év utolsó negyedében ez a társulat egy bizottságot nevez ki a spiritualismus jelenségei megvizsgálására. Tudósítása kijött s egy episodot közlök belőle, mely meczáfolja Voltairenak azt a véleményét, hogy „egy egész ménes ló nem botolhatik meg egyszerre.“

A bizottság többek között az asztaltánczot vevé vizsgálala alá. Bölcsen sejtette a tudós sereg, hogy ha az asztalt csak egy ujj is érinti, nem szünhetik meg minden kétség az iránt, hogy vajjon nem izom-erő mozditja-e meg. A kísértményt hát így intézték. A székeket az asztal felé háttal fordítva rakták körülte, s a társaság reájok térdelve, kezeit a székek hátára támasztva nyugtotta ki az asztal felibe úgy, hogy azt ne érintsék, mi ha csak egy egyén részéről is megtörténék, a többiek figyelmét ki ne kerülhesse. Eleinte 6 hüvelyk magasságnyra tartották kezeiket a nagy és sulyos ebédli asztal felett. És mi történt? Az asztal magától megindult és járkálni kezdett akkora helyen, a melyet 4—7 hüvelyknyire becsültek. Aztán versenkint 9, 12, 18 és 24 hüvelyk távolságra tartották a kezeiket, s az asztal mozgott mint elébb és hangok — (kopogás?) — hallattak belőle. Későbbre állva körítette a társaság az asztalt 3 lábnyi távolságra tőle, kezét fogva egymással. E helyzetben az asztal egy huzamban 2 lábnyit sikamlott s kevesebb távolságra egy néhányszor. Ez nem csak egy estve történt, hanem újra meg újra megejtették a kísértményt és mindig hasonló sikerrel. Meg kell jegyezni, hogy a társaságban volt egy, — és a mennyire a tudósításból ki lehet venni, csak egy, — psychikus személy, vagyis „közeg“

Igy kaptak ki a spiritualisták a Faraday fogásán és feljebb emlitem eláruló szerszámán. Ki akartak kapni még egy más ellenvetésén is a nevezett tudósnak, a ki azoknak, kik bizonyos testeket csupa akaratuknál fogva hol sulyosabbakká, hol könnyebbekké tenni ígérkeztek, azt tanácslá, hogy akaszszák az illető tárgyat egy fontoló szárszámra, mely aztán legott elfogja szemlátomást árulni a sulynak akár gyarapodtát, akár apadását. Meg is tették ezt a kísértményt Owen ur, (amerikai volt követ Nápolyban) és

Dr. Chambers. Egy 121 font *) súlyu asztalt felakasztottak egy mázsálóra (nálunk „slág“-nak hívják) úgy, hogy a földtől 8 hüvely távolságra volt emelve. „Két közeg volt jelen, a kiknek minden mozdulatát szemmel tartotta ama két ur. És imé! ha kivánták, könnyebb lett az asztal, egész 60 fontig; ellenkező követelésre nehezebb, 144 fontig.“

Megjegyzem, hogy ez a tény — ha tény voltát megengednők, kelletténél többet bizonyítva: azt t. i. hogy a közeg nem csak súlyosbit vagy könnyebbit kéje szerint, hanem ilyes akaratát két vagy több egymás melletti tárgy közül egyikre irányozhatja, a másiknak kirekesztésével. A jelen esetben például, miért súlyosodott és könnyebbedett csak az asztal, és miért nem egyszersmind a súlymérték is? Tehát az „ideg-erő“-nek válogató tehetsége is volna. Ez ugyan a szűk értelemben vett spiritisták tanával megfér, mert a „szellem“ azt miveli, a mit akar. De Crookes ur és társai a természeti tudomány határai közt akarnak maradni és csak egy új,— eddig legalább ismeretlen — erőt postulálnak, mint természeti erőt, melynek ennél fogva szabad akaratot tulajdonítani az analogia nem engedi.

De nem ezen a sarkon fordul a dolog, hanem, — mondjuk ki egyenesen, — a tények valódiságán. Nekem legalább az ilyesekre mindig — adoma, nem adoma, — a VI. (I.) Jakab király „döglött hala“ jut eszembe. Alig hiheti az ember, hogy egy tudós és eszesdit játszó társaság kiküldött bizottsága olyan tudósítást bocsásson világgá, a milyennek mutatóványát közlém az imént és éppen a gyakorlat és tények országában Angliában. Hanemha azt mondjuk, hogy a britt nemzet tévedéseiben is erélyesebb, mint mások. Ezekután miképp hozzuk kétségbe a középkori boszorkányok vallomásait, seprű, pemete lovait és Sz.-Gellérthegyi dáridóit?

Ámde a világért sem kell gondolni, hogy a kérdés a leggyengébb pirosságot is előidézze a „spiritualista“ arczára. Sőt ő kész örömezt elismeri a boszorkányhistoriák analogiáját az újabb és legújabb spiritualistai jelenségekkel, de javára és ellenünk fordítja. Mi együgyüek amazok valószínűtlenségéből következtetünk ezeknek a kétes voltára. Ők megfordítják a dolgot s a spiritualis jelenségeket tényeknek állítván, a seprűn lovaglás sat. hitelességét következtetik.

*) A hoszsz- és súlymértékek mind eredeti angol jelentéseikbeu értendők. A „láb“-ban csekély a hülönbsg; de a font a miénknek csak mttegy $\frac{1}{5}$ -ét teszi.

Ily szellemben és logikával van írva a mi „fogadatlan prókátorunk“ a már említett amerikai getleman „Rob. Dale Owen“ könyve : „A vitatás alatti tartomány e világ s a másik közt. *) Tanulságul hadd közöljek némi ismertetést róla és egypár mutatványt belőle.

„Ez előtt 16 évvel,“ írja Alfred R. Wallace a Crookes negyedéves természettani folyóiratában, „martius 25-dike estvését Owen ur Nápolyban az orosz követ, Mons, K.— lakában töltötte. Számos idegenek közt ott vala a társaságban a toskanai követ Caval F— és a neje. Mad. K— szóba hozá az automaticus (önkéntelen, öntudatlan) írást és azt mondá, hogy ő meg van győződve, hogy némelyek birnak azon módon helyesen megfelelni oly kérdésekre, melyekre való igazi feleletről nincs tudomásuk. A társaság késznek nyilatkozik megkísérteni a dolgot s mindenik tagja iront foga a kezébe s papirt vevén maga elébe, várta mi lesz belőle. Néhány percz mulva egyik nő keze mozogni kezd és a papiron szabálytalan rajzok jelennek meg. Owen ur kérdés feltételét hozza javaslatba; mire Mad. F— a ruháját kapcsoló három arany brochera mutatván, azt kérdi: „ki adta nekem ezeket a tüket?“ s azt tevé hozzá, hogy „ha Mrs. M— meg tud erre felelni, hívő leszek.“ Kis idő telve lassan ezt írá az úrhölgy tolla -- (az utolsó két szót visszafelé írva) — „Az a ki ád önnek egy szobaleányt és egy szakácsnót. E.“ Mad F— elsáppadt, és felkiálta: „Ha van bűvészet; ez az! és elbeszélé a társaságnak, hogy a tüket neki unokavére Erzsébet adta, a ki Florenczben lakik s az előtt néhány nappal küldött neki, kérésére, egy szobaleányt és egy szakácsnót.“ Ez a bévezető történet; tessék olvasómnak megfontolni s aztán olvassa tovább a következőseket, a mint Wallace tolmácsolja: — Owen ur elnélkedni kezdett a csodás cseményen s eltökéllé magában, hogy végére jár alaposan Mrs. M— nem volt spiritualistá. Mad. F— csak egynéhány hét óta vala nápolyi lakos, unokavérének még csak nevét sem említette azelőtt soha senkinek és Mrs. M—vel a lehető legtávulabbi ismeretségben, azaz annyiban volt, hogy látogató jegyeket cseréltek. A legerősb meggyőződését fejezte ki, hogy amia néhány szóba foglalt három, négy tényről az ő házán kívül senkinek sem lehetett tudomása.“ (Mad. F—, Owen, Wallace, Crooket sat. mindnyájan elfelejtkeztek, mint látszik, egy körül-

*) The Debatable Land between this World and the Next. With illustrative Narrations. By **Rob. Dale Owen**. London. 1871. Trubner et C.

ményről, vagy nem vették számba, azt t. i. hogy a háznál cselédek is vannak, és hogy ezek többet tudnak, mint uraik képzelik, az ő dolgaikról.) — „Owen ur akkor tökélyes kétkedő volt; de ez az csemény gondolkozóba ejtvén, tanulmányait 15 éven át folytatta és ez őt egészen más emberré tette. Ő most elhatározott spiritualista; azaz, nem csak valódiaknak hiszi a jelenségeket, hanem arról is meg van győződve, hogy azok tökélyes tanubizonyságot tesznek az ember jövődő létezéséről (future existence).“

Mr. Owen alanyias meggyőződését tiszteljük, de állítása tárgyias és általános érvényességét tagadnunk kell. Ha okoskodásai fonala még annál erősebb volna is, az a karó vagy nádszál, melyhez a vége kötve van, sokkal gyarlóbb, mintsem hogy megbirja a feszítést. De bizony magában a fonalban is oly erőtlen és hajszálon tartozkodó részek vannak, hogy a hit horgonya megtartására vagy éppen megbírására merőben alkalmatlan. — Lássunk már egy pár, valódi ténynek állított jelenséget.

„Lord Erskine a következő történetet beszélte Lady Morgan-nak. Egykor, húzamos távollét után visszatért Scotiába a nevezett lord. Edinburgba érkezvén az utcán az atya vén pinczérjével találkozik s látja, hogy nagyon halvány és meg van fogyva. Kérdi tőle, mit keres Edinburgban. A pinczér azt feleli: „Találkozni akartam méltóságoddal s megkérni, legyen közbenjáróm az öreg lordnál, hadd kaphatnék meg egy kis tartozást, melyet a számtartó utolsó számvetésünk alkalmával nem fizetett ki nekem.“ Erre azt mondá lord Erskine a pinczérnek, hogy menjen be vele egy könyves boltba, melynek az ajtajánál történt a találkozás; de a mint megfordult, hát az ember sehol se volt. Nem tudván mire vélni a dolgot, kikutatta a pinczér felesége lakását Edinburgban s attól megtudta, hogy a férje meghalt és utolsó betegségében beszélte a nejének, hogy a számtartó elhuzott tőle valami pénzt és Tamás urfi, ha haza jön, majd kifizeteti vele. Meg is ígérte lord Erskine és rövid időn béváltotta az ígéretét.“

Eddig a történet, melyet lélektanilag elemezni nem czélom; csak azt jegyzem meg, hogy éppen úgy nem bizonyít semmit a „lélek halhatatlansága“ tana mellett, mint ellene nem bizonyít a sadducaeusnak a Krisztushoz intézett kérdése, hogy „az az aszszony, a kinek hét férje volt az életben, a feltámadásban a hét közzül ki felesége lészen?“ (Mát. Év. 22, 28.) Urunk böles felelete szerint: „a feltámadásban sem nem házasodnak, sem férjhez nem

mennek,“ és mi szintoly bátran állithatjuk, hogy a testtől elvált lélek sem nem pinczér többé, sem a számtartóval nem pöröl. Azokat a „halvány és megfogyott“ kísérteteket tehát a lélek-halhatatlanság tanuinak sem a philosophia, sem a vallás el nem fogadhatja; szintoly kevéssé, mint eléállítójukat ügyvédnek, a ki az ügyet a következő alternatívákkal akarja megállapítani: „Vagy látott lord Erskine egy halt ember képét viselő jelenséget, — vagy hazudott. — Vagy hallotta lord E. a jelenségnek a pinczér halálos ágyán emlegetett adósságra vonatkozó szavait, — vagy hazudott. — Vagy kikérdezte lord E. az özvegyet és megegyezőnek találta tudósítását a kísértet szavaival, — vagy hazudott. — Végre, vagy kifizették a kísértet feladása következtében kipuhatolt adósságot, — vagy hazudott lord Erskine.“ De lady Morgan azt állítja, hogy lord E. nem hazudott. Ha hát nem hazudott és, más felől, azt sem tehetjük fel, hogy az Isten oly csekély és mindennapi ügy kedvéért csodát tett volna, tehát a kísértet természetes jelenség. (An apparition is a natural phenomenon.)“

Ebből meglehet itélni milyen gyárba fonták az Owen ur okoskodása fonalát.

Más mutatvány.

„V. kisasszony, fiatal leány, látogatóban volt a nagynénjénél vidéken s akkor mások is sokan levén ott, oly szobába szorult, mely abban a hirben állott, hogy kísértet járja, de nem levén félnék természetü, szívesen elfogadta a szállást. Éjszaka felébredvén, a szobában egy ó-szabásu ruhásnőt pillanta meg, a ki kevés idő múlva feléje ment és szólni akart, de nem tudott. V. k. a. megremülvén a fejére huzta a takaróját, s mikor ismét kinézett alóla, el vala tűnve a jelenség. Felugrék az ágyból és úgy találá, hogy az ajtaja bé van berülről reteszelve. . . . Egy idő múlva egy spiritista ismerősével találkozott a k. a. és résztvett annak kísértményeiben. Egy alkalommal némi megidézett szellem Clarke Sári név alatt mutatta bé magát,“ (úgy vélem írásban,) „de ez a név mind a két nő előtt ismeretlen volt. A szellem jelenté, hogy ő életében sokáig volt gazdaszszony a V. családnál s mikor a k. a. a hajdani lakban volt a nagynénjénél, ő (Sári) hasztalan igyekezett szót váltani vele; hogy ki akarta vallani neki egy vétkét, a melyet a háznál elkövetett és bocsánatért esdekelní volt aszszonyánál. Ó ellopott bizonyos ezüstnemüt és kéri V. kisasszonyt, hogy mondja meg a nagynénjének s kérjen bocsánatot tőle. Következő látogatásakor

megtudta V. k. a. a nagynénjénél, hogy Clarke Sári valóban gazdasszony volt a háznál valami harmincz-egyven évvel azelőtt, — hogy valóban vészett el ezüstnemű, de Sáriiban nagyon biztak s még csak gyanuba se vették. A nagynéne azt mondá, hogy ha csakugyan Clarke Sári sikkasztotta el, szívesen megbocsátja neki a vétkét. Az időtől fogva megszűnt a háborgatás a volt kísértetes szobában.“

Az amerikai volt követ (Nápolyban) mindezt betű szerint hiszi s azt hozza ki belőle, hogy „van a más világon is megbánás mint itt. Van nyugalmat nem engedő bűbánat egy itt elkövetett bűnön. Meg van az itt megbántottak bocsánatának kínos óhajtása.“ A következtetés ellen nincs semmi kifogás, hívésének még jótékony hatása is lehet; csakhogy az alap nem tartja és bírja meg. De lássuk már egy saját tapasztalatát Owen urnak.

„Vizsgálatai folytán egy „közeg“-gel csak kettősben tett kísértményt a nevezett ur. Jól kikutatta a szobát, bészará és pecsétel é az ajtókat, titokban megbélyegzett papírszeletkéket vivén oda magával. Fogva tartotta a közeg kezeit és mégis valahogy valamiképp íródott az asztal alá tett papírra mind ironnal, mind tentával. Még több az, hogy egy izben látta is O. ur, miképp történt az irás egy kis világoskodó kéz által a ház földjén.“ Olvasóim azt fogják mondani, hogy ez nem felettébb hiteles adat. Valóban én is szeretném, ha nem zárkoztak volna bé csak ketten a szobába; de tán hinnivalóbbá teszik az Owen saját észrevételei: „Vajjon szellemi autographok voltak azok? De mi lehetett egyéb? Nem láttam-é én magam egyet a mint íródott? Nem láttam-é én magam, hogy egy szeletke felrebbent magasabbra, mint az asztal s megint leszállott a földre? Nem éreztem-é én, hogy a Kati két keze az enyim alatt volt éppen akkor, mikor az a kéz irt és az a szeletke szállongott?“ (O. ur nem írja, hogy az ablakokat becsukta-é?) — „Irrhatott-é Kati megfogott kézzel 8—10 sort? Vagy tán én irtam a balkezemmel öntudatlanul? Vagy tán Kati hozta magával a papírszeletkéket készen beírva? Felszedtem s megvizsgáltam egyenként mindeniket. A saját magam jegyezte bélyeg — német betűk, német irás — ott volt mindeniknek az egyik szegletén! Miképp bnyolodjunk ki? Ne kelljen-é hinnünk ép, egészséges személyek látó, halló, tapintó érzékeinek? Ezt a magyarázatot a józan ész tiltja elfogadnom. Én nem látok semmi valószínűtlenséget — hogy ne mondjam hihetlenséget — abban az elméletben, hogy az Is-

ten az embert halhatatlanságának érzéki tanubizonyságaira méltathatja.“

Igy bonyolodik ki Owen ur. Én pedig ismétlem, hogy a lélek halhatatlansága szent ügyének nincs szüksége az ilyes érvekre, és arról a dicső tanról azt mondom a hegyi prédikáció szavaival: „Ne adjátok a szentet az ebeknek, se ne hányjátok a ti gyöngyeiteket a disznók eleibe, hogy valamiképpen meg ne tapodják azokat lábbal.“ Az idézett író jó intencióról nem lehet kételkedni, de hát a jó czél nem szentel meg minden eszközt és — Széchenyként — kilencz ügyetlen gyujt házat, míg egy gonosztevő.

Brassai.

Bibliai tanulmányok.

VI.

AZ ÚJ SZÖVETSÉGI IRATOK TÖRTÉNETE.

VI. FEJEZET.

Pál apostol második térítői útja.

19. §. Pál második térítői útjára indul. Derbe—Troás.

51-ik év
Pál 2-ik úti
terve.

Vegyük fel újra e kitérés után az események fonalát és kövessük Pál apostolt az ő térítői útján. Pál alig tért haza Jeruzsalem-ből Ántiókiába, ismét új úti terveket készített magának. Hogy éppen mennyi ideig mulatott haza érkezése után, nem lehet tudni. A Cselekedetek könyve csak néhány napot említ. ¹⁾ Valószínű, hogy néhány napnál hosszabban mulatott. De hogy sok ideig ült volna Ántiókiában, nem hihető, már csak azért is, mert tüzes, tevékeny természete nem engedte pihenni. Pálnak e második útjában célja volt az általa alapított egyházakat meglátogatni és a hitben erősíteni; szgyersmind azt is akarta, hogy ez utat újra a Barnabás társaságában tegye meg. ²⁾ E tervét és szándékát közölte Barnabással. Barnabás helyeselte is, csak arra kérte Pált, hogy Márkus Jánost is vigyék el magokkal. ³⁾ Pál Barnabásnak e kérésére haragra gyult. Ő nem tudott megbocsátani Jánosnak azért, hogy Pergában ott hagyta volt őket. ⁴⁾ Hiában védelmezte Barnabás unoka öcsését, a kivel Pál tán igen szigoruan bánt volt. Pál hajthatatlan maradt. A dolog törésre került. Barnabás elvált Páltól és Márkkal Cyprus szigetére hajózott. ⁵⁾ Ez időtől kezdve nem igen találkoztunk többé Barnabással. Csak annyit tudunk róla, hogy mind végig hű munkása maradt az evangéliumnak, ⁶⁾ s megmaradt amaz elvek mellett, a melyek őt és Pált első útjukban vezették.

¹⁾ Csel. 15, ₃₆: μετά τινος ἡμέρας. — ²⁾ Csel. 15, ₃₆. — ³⁾ Csel. 15, ₃₇.—

⁴⁾ Csel. 15, ₃₈. L. fennebb a 13-ik §-et. — ⁵⁾ Csel. 15, ₉₃. — ⁶⁾ 1. Kor. 9, ₆.

Pál apostol Barnabás helyett Silást, vagy Silvánust vette maga mellé útítársul. S miután az antiókiabeli atyafiaktól elbű-
 esztak és azok őket „isten kegyelmébe ajánlották,“ be-
 járták Syriát és Ciliciát. ¹⁾ Innen elmenve meglátogatták Der-
 bét, Lystrát és Ikoniumot, vagyis azokat az egyházakat, a
 melyeket a Cselekedetek szerzője ethnographiailag galatai egyhá-
 zaknak nevez. Az itteni egyházakat virágzó állapotban, sőt meg-
 szaporodva találták. Timotheus is szép ifjává fejlődött Lystrában.
 Pál értesülvén a lystra- és ikoniumbeliektől a Timotheus erényei-
 ről és szerény magaviseletéről, magához vette. Timotheus ez időtől
 kezdve egyike lön Pál legbuzgóbb segédeinek ²⁾. A Cselekedet-
 tek könyve szerint Pál átlátta, hogy miután Timotheus nem volt
 körülmételve, ezért a vele való szövetekezés reá nézve kellemetlen-
 ségeket idézhetne elő, annyival inkább, mert a Timotheus család-
 ja ismeretes levén a vidéken, mindenki tudta, hogy az apja pogány ³⁾.
 És hogy az ebből következhető botrányoknak és szakadásnak ele-
 jét vegye, maga körülmételte Timotheust. Bleek azt mondja, ⁴⁾
 hogy Pál ezt ama vidékbeli zsidók kedvéért tette. Más theologusok,
 mint Chrysostom, Meyer és Welstein, azt állítják, hogy Pál ezt
 egyfelől azért tette, nehogy később engednie kelljen e miatt alap-
 elveiből; másfelől azért, hogy ő azt tartotta, miszerint egy apos-
 tolnak azokhoz kell alkalmazkodnia, a kiket meg akar nyerni ⁵⁾.
 Azonban teljes lehetetlen a Csel. 16, ₃. nyomán elhinnünk ⁶⁾ azt,
 hogy Pál, a ki anynyira ellene volt Jeruzsálemben a Titus körül-
 metélkedésének, s ezt nem is engedte meg, később épen maga
 metélje körül Timotheust. Ez anynyi lett volna a Pál részéről, mint
 elvét megtagadni. Meglehet, hogy Timotheust az anyja már koráb-
 ban körülmételtette volt. Ha nem, akkor ő az apja vonalán a po-
 gányokhoz kívánt tartozni. Ha pedig a Csel. 16, ₃. szerint Pál őt,
 mint pogányt metélte körül, akkor e tett által Pál azt mondotta
 volna ki, hogy a körülmétélkedés még sem oly közönyös dolog,

¹⁾ Csel. 15, ₄₀. ₄₁. — ²⁾ Csel. 16, ₁—₃. — 1. Kor. 4, ₁₇. 16, ₁₀. ₁₁. Fil.
 2, ₁₉. ₂₀. ₂₂. Wieseler (Chronol. d. apost. Zeit. S. 26.) azt állítja, hogy Ti-
 motheus derbői születésű volt. De ez nem áll, mert a mint Csel. 16, ₁. ékezé
 szava mutatja, lystrai volt. Onnan vette Pál magához. — ³⁾ Csel. 16, ₁. Az
 anyja zsidó nő volt. — ⁴⁾ Einleit. in d. N. T. p. 375. — ⁵⁾ Lásd e tekintetben
 Meyer, Ap. gesch. 289. — Lechler, Würtemb. Stud. 19, ₂. p. 130 Liver-
 more Actsathe Apostles, p. 272—273. — ⁶⁾ A Csel. 16, ₃. καὶ λαβὼν περιέτεμεν
 αὐτὸν kifejezésére semmi súlyt sem fektethetünk. Gal. 2, ₃. ₃, ₂₈. és 5, ₁₁.
 ellenébe.

miat a milyennek azt ő eddig tekintette. Timotheusnak Pál általi körülméltetése nem csak Gal. 2, ₃-al, hanem Gal. 3, ₂₈ és 5, ₁₁-el is ellenkezik, még akkor is, ha — a mint Olshausen vélekedik — Timotheus önkéntesen méltította magát körül. És ha Pál csak e feltétel alatt vehette Timotheust útítársul, akkor kitette magát annak, hogy őt az emberek, ellenei úgy mint hivei, jellemtelen következetlenséggel vádolják.

Pisidiai
Antiókia.

Pál apostol Ikoniumból egyenesen pisidiai Antiókia ment. S evel bevégezte az általa alapított egyházak látogatását. Most már ismét új terveken törte fejét. Szándéka volt meglátogatni kis Ázsiának nyugoti tartományait, s azoknak virágzó városait, mint Efezust, Smyrnát, Pergamumot, Magnesiát, Thyatirát, Sardest, Philadelpiát, Kolossét, Laodiceát, Hierapolist, Trallest és Milétet. Azonban valószínűleg valamely álom, vagy benső sugallat miatt, vagy pedig azért, mert e városokban kevés zsidó volt, e szándékával felhagyott ¹⁾. Útját társaival együtt Lykaoniából Phrygia felé vette ²⁾. Nem lehet tudni, hogy minő eredménnyel prédikálta itt Pál ez alkalommal az evangéliumot. Erre adataink nincsenek. De hogy tétlen nem volt, bizonyítja Gal 4, ₁₃. Phrygiában beteggé levén, sietett elutazni. Elment Mysia felé. Itt ismét habozni kezdett, hogy merre menjen: bemenjen-e nyugotra Mysiába, vagy pedig északra tartson Bithynia felé? Ugy látszik, hogy itt ismét kedvezőtleneknek látta a viszonyokat ³⁾ a Jézus evangéliumára nézve. Ez okból elmentek Troásba ⁴⁾.

20. §. Pál második útját folytatja. Alexandria Troás — Filippi.

52-ik év
Troas.

Az apostolok Cselekedeteinek szerzője szerint Pál apostol, az általa alapított egyházak látogatásának bevégezése után, egészen Troásig, még mindig határozatlan arra nézve, hogy hol kezdjen újra apostoli működéséhez. Troásban ingadozása megszűnik; egy-

¹⁾ A Csel. 16, ₆: καλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος kifejezését nem lehet „a szent lélek objectív működésének“ tekinteni, a mint Meyer és Bleek vélekednek. Az itt „a körülményeket helyesen megítélni tudó okosságot“ jelenti. Az is meglehet, hogy oly álmodást látott, a melyből azt hozhatta ki, hogy tovább menjen. — ²⁾ Csel. 16, ₆. Felöltő, hogy a Cselekedetek szerzője Pált csak úgy keresztülutaztatja Phrygián és Galatián. Semmit sem szól arról, hogy ő itt hosszasan mulatott és egyházat alapított volna. Csak annyit mond: διελθόντες τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν. — ³⁾ Csel. 16, ₇. — ⁴⁾ Csel. 16, ₈.

szersmind a Cselekedetek könyvének eddigi zavaros előadása is tisztább és határozottabb alakot ölt. Pálnak eszébe jut Troásban, hogy átmenjen Macedoniába. Itt jó aratást remélt. Kedvezőknek hallotta a viszonyokat. Tervével már készen is volt, midőn Troásban egy odaváló, de macedoni születésű, orvossal találkozott ¹⁾, a kit hihetőleg Lukanusnak vagy Lukácsnak hívtak és körülmetéletlen proselyta volt ²⁾. Lukács, a mint látszik, nagyon biztatta Pált erre az útra. Pálnak Troásban az levén egyik vágya, hogy macedoni embert lásson, nagyon örvendett, midőn Lukácssal találkozott. S minthogy Lukács szerény ember volt, csakhamar megnyerte a Pál rokonszenvét. Úgy látszik, Lukács is ragaszkodott Pálhoz. Pál tehát őt is maga mellé vette, s vele, Silással és Timotheussal elindult Macedonia felé ³⁾.

Ez úttjokban az első nap estére elmentek Samothracia ^{Samothracia} szigetére. Másnap Neapolisba (korábban Dabos) ⁴⁾. Innen a harmadik nap Thessalonika irányában haladva, egy gyönyörű völgybe értek, melynek közepén Filippi ⁵⁾ feküdt. Filippi egyike volt ama városoknak, melyeket Augustus a Jus Italicummal ruházott volt fel ⁶⁾. E város lakói nagyon nagyon barátságosok voltak.

Neapolis.
Filippi.

¹⁾ Csel. 16, 9. 10. egy látomást (ὄραμα) említ, melyet Pál δὲ τῆς νυκτὸς látott. E látomást Kunjöl és Zeller álomnak veszik; Grotius úgy magyarázza, hogy neki egy auyal, Angelus Curator Macedonum jelent meg; Olshausen a kijelentés legelső fokának, ekstasisnak tekinti. Sokkal valószínűbb az, hogy a Cselekedetek szerzője itt symbolizálja a tudv. terjesztés vágyát. Az álomlátás sem valószínűtlen. — ²⁾ Kol. 4, 14. Irenaeus (Adver. haer. III. 14, 1.) szerint ez a Lukács az, a ki a 3-ik evangeliumot és a Cselekedetek könyvét írta. Egyébiránt a Lukács iratainak dogmatikai célja azt mutatja, hogy ő mintegy közeítő szerepet vitt a páli és zsidó keresztények között. Semmi okunk nincs arra, hogy ez egyént ne azonosíthassuk a Kol. 4, 14. Filem. 24. és 2. Tim. 4, 11-ben említett Lukácssal. A Lukácsféle iratokra azonban meg kell jegyeznünk, hogy azokat szerzője Kr. u. 130—134 körül írta a római egyházban. — ³⁾ Csel. 16, 10. Hogy Pál Lukácsot is magához vette, következik a 16, 10. ἐξήτησαμεν és a 16, 17. ἦμῶν szavaiból. — ⁴⁾ Strabo, 7. p. 511. — ⁵⁾ Csel. 16, 12. Filippit első és fővárosnak (πρώτη πόλις κολωνία) nevezi. Az pedig nem volt, mert az Aemilius Paulus által négy részre osztott Macedoniának (Liv. 45, 29.) Amphipolis volt a fővárosa. A Cselekedetek könyvének a világi írókkal való ez ellenkezése a πόλιςnak a κολωνία-val való összekötésében rejlik. Ez ellenkezést Wetstein az által akarta kiegyenlíteni, miszerint felvette, hogy Filippi a mellette Kr. e. 42-ben történt csata után fővárossá lett. De ez nem áll. Valószínű, hogy a Cselekedetek szerzője itt „első rangu gyarmat-várost” értett, a mely bizonyos előjogokkal volt felruházva. — ⁶⁾ Dio Cass. LI, 4. Plin. HN. IV. 18. Digesta, L, 15, 6.

Polytheismusa sokkal egyszerűbb volt, mint más városokban, daczára annak, hogy a latiumi vallások itt mintegy öszpontosítva voltak. A Sabazius és Dionysius-féle cultusban benne volt a gyermekies egyszerűség ¹⁾, a monotheismusnak mintegy magva; a Bacchus-féle mysteriumokban pedig a halhatatlanság eszméi rejtettek ²⁾, a melyek később az evangéliumnak elősegítői és úttörői lettek.

Pál filippibei működése.

Philippiben sajtószerű mezeje nyílt az apostoli munkásságnak. Itt nem volt synagoga. Zsidó városrész sem volt. Csak néhány kegyes zsidó nő és proselyta nő ülte meg a szombatot, a városon kívül, a Gangas folyó mellett ³⁾. Az apostolok ide érkezésük után egy néhány napig nem mentek ki hazulról. Várták a szombat eljövetelét. Szombaton elindultak arra a helyre, a hol a zsidóság és a zsidó vallással rokonszenvezők, proselyták, özsze szoktak volt gyűlni. ⁴⁾ Megszólítottak néhány nőt, s azoknak a Jézus tudományát hirdették. Ezek szívesen hallgatták. Különösen „az ur“ egyiköknek, egy Lidia nevű nőnek, „szívét megnyitá előttük“. Lidia azonnal megkeresztelkedett, s nem hagyott addig békét az apostoloknak, a míg hozzája nem mentek lakni ⁵⁾. Itt maradtak egy néhány hétig. Ez alatt gyülekezetet alapítottak, a mely még ekkor főleg nőkből állott, milyenek voltak Lidia, Evodia és Syntiche. Volt azonban néhány kegyes férfi is, mint Epaphroditus, ki Pálnak munkatársa lett ⁶⁾; Kelemen, kit Pál a maga segítő társának nevez, s kiről azt állítja, hogy neve be van írva az élet könyvébe ⁷⁾, és mások. Pál apostol tehát ama nevezetes helyen kezdette terjeszteni és szilárdította meg az evangéliumot Macedoniában, a hol aze előtt 100 évvel döntő kettős csata történt a triumvirek és a republikánusok közt.

Pálnak a volt az elve, hogy kézi munkája által szerezze meg élelmét és mindennapi szükségait mindenütt, s ne szoruljon mások-

¹⁾ Macrob. Saturn. 1, 18. Strabo, X, 3, 16. — ²⁾ Appiani Bell. civ. IV, 106. — ³⁾ Csel. 16, 12. Meyer, Baumgarten és mások azt állítják, hogy a Strymon folyó folyt Filippi mellett. De ez nem lehet, mert a Strymon folyó egy napi járásnyira volt Filippitől. Sokkal valószínűbb az, hogy ott a kis Gangas vagy Gangites folyt. A filippibeliek védistene a barátság ezempontjából Silvanus volt. Heuzey, Cultores Sancti Silvani, p. 69. A filippibeli csatasíkon mondotta volt Brutus: „Erény, te csak név vagy!“ mely felkiáltása később anynyi helytelen felkiáltásnak szolgált alapul. — ⁴⁾ Az ily özszejöveleteket néha felül nyílt házakban, gyakrabban szabad ég alatt tartották. Az ily helyeket pro-seuchae-nek (προσευχαί) nevezték. — ⁵⁾ Csel. 16, 13—15. — ⁶⁾ Fil. 2, 25. — ⁷⁾ Fil. 4, 3.

ra. Ezért mindenütt vagy mesterségét vette elé, vagy másoknak üzleteiben segített, hogy így a tartást megszolgálja. Pénzbeli segílyt nem igen fogadott el az atyafiaktól. Ez alkalommal azonban eltért elvétől, s ennek ellenére először fogadott el pénzbeli segílyt a Filippibeliektől ¹⁾. Ugy látszik, hogy e gyülekezet, s főleg Lidia, kiválólág kedves volt Pál előtt. Valószíüleg e Lidia az, a kit Fil. 4, 3-ban szeretett nejeének (σώζουγε γυνήσε) nevez. ²⁾

Az apostoloknak Filippiben való néhány napi mulatása után a Cselekedetek könyve szerint egy sajátságos, történeti alappal nem bíró, kalandszerű jelenet adta elé magát, a mi Filippiből való elutazásukat siettette. Ugyanis, midón Pál és társai egy napon — hihetőleg szombaton késő este — az imádkozás helyére mentek, találkoztak egy fiatal pogány rabszolganővel, a ki magát valamely igazmondó szellemtől (démon) megszállottnak hitte, de valószínűleg hasból beszélő, vagy lelki beteg levén, jóslataival sok pénzt szerzett urainak ³⁾. A leányka észrevevén az útasokat, kiábálni kezdte utánnok: „Ez emberek a magasságos Istennek szolgálái, kik nekünk az üdvösség útját hirdetik“. E jelenet többször ismétlődött és Pált már boszantani kezdte. Végre egy napon Pál megpirongatta a leánykát, és Jézus Krisztus nevében kiüzte belőle a szellemet. A leányka azt hívén magáról, hogy az őt elfoglalva tartó szellemtől ⁴⁾ megszabadult, megcsendesedett. Minthogy

¹⁾ Fil. 4, 10. 15. 16. 1. Thess. 2, 5. 7. 9. 2. Kcr. 11, 8. — ²⁾ Eusebius (HE. III. 30.) és alexandriai Kelemen (Strom. III. 6.) a σώζουγε szót feleség értelemben veszik. Mások tulajdon névnek tekintik. De ez utóbbi nem valószínű. Egy oly példánk sincs, a mely e feltevést igazolhatná. Mások metaphorának tartják Pálnak e kifejezését, olyan formán, a hogy Pál Timotheust (1. Tim. 1. 2.) és Titust (Tit. 1, 3.) fiainak, s a Rufus anyját saját anyjának nevezi (Róm. 16, 13.). Egyébiránt semmi különös sincs abban, ha Pál szorosabb viszonyba lépett is e szép nővel; sőt a hagyomány azt tartja, hogy Pál házasság volt. Ignat ad Philad. 4. Ide mutat 1. Kor. 9, 5. is: „avagy nincse hatalmunk, hogy a mi keresztény feleségünket szélyel hordozzuk“ stb. — ³⁾ Csel. 16, 16. Plutarch. De defectu orac. 9. Meyer, Apost. S. 297. — ⁴⁾ Az újabbi kritikusok a Csel. 16, 16-ban említett πνεύμα πύθωνος-t különbözőleg magyarázzák, s ez által a dolgot még valószínűtlenné teszik. Olshausen és Neander somnambulismusnak veszik. Mások azt állítják, hogy a leányt gonosz lélek tartotta megszállva. Az elsőnek nincs semmi alapja. Az utóbbira nézve nem tehetjük fel Pálról azt a tévedést, hogy ő, mint isteni szellemtől lelkesített apostol, ne tudta volna, vajon természetes jelenség, vagy valamely rossz lélek működik-e a leánynál. Ha a leányban gonosz lélek lakott, ugyan miként parancsolhatta Pál annak, hogy távozzék? Ez esetben Pál roppant tévedésben lett volna a rossz okára nézve. Ezt pedig Pálról nem tesz-

pedig a leányka gazdái sok pénzt szereztek általa, boszankodtak, hogy a leányka jóstehetsége elveszett, s ez által keresetöktől megvannak fosztva. Ez okból Pált és Silást ¹⁾, mint a baj főokait, elvitték az agorára a duumvirek (praetorok) eleibe. Ott bevádolták, hogy oly tudományt hirdetnek, a mely a zsidók előtt idegen, a rómaiak által pedig nincs megengedve. A duumvirek őket megveszszőztették és fogságba vetették. Éjfél tájban Pál és Silás a börtönben isteni dicséreteket kezdetek énekelni, melyeket a többi foglyok jól hallottak. Erre földrengés támadt, a börtön ajtai megnyitáltak és a foglyok lánczai lehullottak. A börtönőr a földrengésre felébredett, s miután a börtönök ajtait megnyilva látta, kardjába akart creszkedni, azt gondolván, hogy a foglyok elszöktek. Ekkor Pál tudtára adván neki, hogy mindnyájan ott vannak, a börtönőr a Pál és Silás lábaihoz borult s kérdezte: mit tegyen, hogy üdvözüljön? Ezek azt felelték, hogy higgyen a Jézus Krisztusban. A börtönőr erre háza népével együtt azonnal megkeresztelkedett, s még azon éjjel megvendégelte az apostolokat. Reggel a duumvirek, arra a nyilatkozatra, hogy ők római polgárok, nem csak szabadon bocsátották, hanem magok vezették ki őket a börtönből ²⁾, barátságosan kérve, hogy távozzanak a vá-

szük fel, habár a természetfelettségre nézve ő is osztozott némileg kora nézeteiben. De másfelől azt is nehezen lehet elfogadni, hogy lát megüvongatta a leányt, ha tudta, hogy nem a rossz lélek tartja megszállva. Az egész jelenet nem egyéb mythusnál, a mi csak nehézséget támaszt. A Baumgarten nézetét sem lehet elfogadni, a ki azt állítja, hogy a leányt a pythiai Agolló démonja tartotta megszállva. — ¹⁾ Ugy látszik, hogy Lukács és Timotheus nem voltak jelen ez esetben. Vagy ha jelen voltak, akkor nem vettek kiváló részt az apostoli működésben, a mi annak lehet tulajdonítani, hogy Timotheus ifjú volt, Lukács pedig csak nem rég csatlakozott Pálhoz. — ²⁾ Ez elbeszélés főmozzanatai oda mutatnak, hogy az eseményben semmi természetes összefüggés nincs. Csoda se lehet, a mint ezt a biblia magyarázók tekintik. Csodának igen durva lenne. Sőt akkor is sok mozzanatot kétségbe lehetne hozni. Az egyes mozzanatok természetes összefüggése ellen szól az, miszerint nem lehet felfogni, hogy a földrengés következtében a foglyok lánczai is lehulljanak. Nem lehet felfogni, hogy az apostolok énekét minden fogoly meghallja, csak a börtönőr ne. Nem lehet érteni, hogy a börtönőr miért akarja megölni magát addig, míg utána nem nézett, hogy vajon valóban elszöktek-e a foglyok, a mint ő ezt a nyílt ajtók láttára először gondolta. Az is hihetetlen, hogy a börtönőr, ha a földrengést valóban csodának tartotta, tudta legyen, miszerint ez Pál- és Silásért történt; egyszersmind térde omolják előttük. Hihetetlen a börtönőr hűtelen eljárása, melyszerint őket a börtönből, a hova a hatóság vetette, kihozza és megvendégeli. Hihetetlen a

rosból ¹⁾. Pál apostol és Silás a börtönből egyenesen Lidiához mentek. Itt elhatározták, hogy tovább mennek.

21. §. A második út folytatása. Amphipolis — Beröa.

Pál és Silás Filippiből, ez esemény után, a rómaiak által készített gyönyörű úton elmentek Amphipolisba. De itt nem sokáig mulattak. Innen Apollonián át egyenesen Thessalonikába ²⁾ mentek. Úgy látszik, hogy Timotheus és Lukács Filippiben maradtak ez alkalommal ³⁾. Valószínűleg nagyon jól találták itt magokat; vagy pedig, a mi még hihetőbb, Pál őket a hiveknek a hitben való megerősítésére és a gyülekezet megalapításának folytatásáért hagyta itt.

Pál és Silás több hétig mulattak Thessalonikában ⁴⁾, miatt Pál élelmét kézi munkája által szerezte meg ⁵⁾. Szállásban egy gazdag bibor-kereskedőnél voltak, a kit zsidósan Jézusnak, görögösen Jasonnak hívtak. Thessalonika népes és gazdag kikötő város lévén, a zsidóknak nagyszerű synagógája volt. Pál, rendes szokása szerint három egymásután következő szombaton vitatkozott a synagógában a zsidókkal az írásokból ⁶⁾, és prédikált, hirdetvén, hogy „Jézus a messiás, és hogy neki szükség volt szenvedni és feltámadni, mert ez által teljesedett be az írás“ ⁷⁾. Pálnak e működését siker követte. E beszédeire sokan tértek meg. A megtértek közt kevés zsidó volt ugyan; de annál többen csatlakoztak hozzá a görögök közül ⁸⁾. Különösen a nők tömegesen tödultak az új tudomány hirdetőihez.

duumvirek hibás hivatali eljárása; valamint az is, hogy az apostolok elébb megveressék és bebörtönöztessék magokat, s csak azután mondják meg, hogy ők római polgárok, holott tudták, hogy e ezimnek nyomatéka van. Aztán meg a római hatóság is mindig megszokta kérdeni a foglyoktól, ha nem római polgárok-e. Ez ellenkezik Csel. 22, 25-cl is, a hol Pál megveretése előtt tudtára adja a Centurionnak, hogy ő római polgár: *εἰ Ἰουδαῖον Ῥωμαίων ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῶν μαρτυρεῖν*; Mindezek azt bizonyítják, hogy a Cselekedetek szerzője ez elbeszélést Péternek a jeruzsálemi börtönből való kiszabadulása (12. r.) felől költött monda nyomán írta, s ennél fogva semmi történeti alapja nincs. A tanítványoknak szokása volt mestereiknek csodatevő eőt tulajdonítani. Porphyrius csodákat tulajdonít Plotinnak. Ugyanazt tehette Lukács mesterével Pálal. A fogságból való csodálatos meneküléseket éppen apostoli csodáknak tartották.—

¹⁾ Csel. 16, 16—30. — ²⁾ Csel. 17, 1. — ³⁾ Ez Timotheusra nézve következik Csel. 17, 4. 10. 14. 15-ből; Lukácsra nézve pedig Csel. 20, 5. „minket“ szavából. — ⁴⁾ Csel. 17, 1—9. — ⁵⁾ 1. Thess. 2, 9. 2. Thess. 3, 8. — ⁶⁾ Csel. 17, 2. — ⁷⁾ Csel. 17, 3. — ⁸⁾ Lachmann Csel. 17, 4-ben *σὺ βρομῶν καὶ Ἑλλήνων* 4

A thessaloniki egyház Pál rövid idei munkássága alatt jelentékenyül lett. Itt történt, hogy Pál elve ellenére másodszer is adományt fogadott el a Jáson nejtől. Itt tudta Pál leginkább valószínűsíteni az ő eszméit. Eddigi nézetei mellett takarékosra, szorgalomra és becsületességre intette a thessaliabelieket; mert szerinte ezeken alapul a függetlenség ¹⁾. Ez elvek nyomán a thessaloniki egyház csakhamar mintája lett a többi egyházaknak, ugyanannyira, hogy Pál mindig szívesen gondolt rája. E gyülekezetnek Jásonon kívül még kiváló tagjai voltak Cajus, Aristarchus és Secundus ²⁾.

A Pál elleni
lázadás
Thessalonika-
kában.

Azonban Pál Thessalonikában sem maradhatott hosszasan. Az evangéliumi prédikációk sikere elkeserítette a zsidók többségét. Ellene támadtak egyfelől ama szabadelvű nézetek miatt, melyeket Pál hirdetett; másfelől azért, hogy Jézust messiásnak hirdette. Ez okból öszszeszedték a város csőcselékét és evel a Jáson házát megrohanták. De minthogy Pált és Silást nem találták ott, Jásont és néhány atyafit elhurczoltak a város előljárói ³⁾ elébe. Ott politikai szempontból bevádolták, azt állítván, hogy a keresztények a világot felforgatják; s az által, hogy Jézust királynak hirdetik, a császár iránti engedelmességet megtagadják ⁴⁾. De Jásonnak és az atyafiaknak sikerült magokat e vád alól kitisztázni, és a hatóság őket szabadon bocsátotta. Pál és Silás ezúttal megszabadultak a zsidók üldözése elől. Mindazáltal az atyafiak tanácsosabbnak látták, hogy Pál mentől hamarabb, még azon éjjel, elhagyja Thessalonikát és Beröába menjen. ⁵⁾

Beröa.

Pál és Silás tehát a thessaloniki hívők ösztönzésére elmentek Beröába, a mely Thessalonikától tíz mértföldnyire, in tertia regione Macedoniae feküdt, s jelentékeny város volt. A beröai zsidók sokkal műveltebbek és szabadabb elvűek lévén a thessalonikabelieknél ⁶⁾, kezdetben szívesen fogadták az útasokat. Örömlő olvas, míg Tischendorfnál (Edit. 7-a crit.) és a Sinai codexben σεβόμενων Ἑλλήνων van. A σεβόμενοι, σεβόμεναι és εὐσεβήμονες alatt azokat a görögöket és görögönöket lehet érteni, a kik a magát leélt pogány vallásnak háttat fordítva, tisztább vallást kerestek. — ¹⁾ 1. Thess. 4, 11. 2. Thess. 3, 10—12. — ²⁾ Csel. 10, 29. 20, 4. — ³⁾ πολιταρχος (Csel. 17, 6. Aeneas, Tact. 26), vagy klasszikailag πολιάρχος (Pind. Nem. 7, 125. Eur. Rhes. 381) általános neve volt a város előljáróknak. — ⁴⁾ Csel. 17, 5—8. Ugy látszik, hogy a Csel. 17, 6-ban levő οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατάσαντες οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεσιν kifejezés későbbi idő szerzőjé, anynyival inkább, mert az apostoloknak Európában való első fellépése alkalmával nem lehetett ily szemrehányást tenni. — ⁵⁾ Csel. 17, 9. 10. — ⁶⁾ Csel. 17, 11.

mel hallgatták a Pál prédikációit a synagógában, és öszszehasonlították az ő tanításait a szentirással, hogy vajon megegyezik-e a val. Csakhamar sokan fogadták el a Pál tudományát. A megtértek között különösen volt egy Sopatros vagy Sosipatros nevű zsidó, a Pyrrhus fia ¹⁾. Rajta kívül több zsidó, igen sok görög, görög nő és proselyta.

De Pál apostol Beröában se lehetett nyugodtan. A thessalonikabeli zsidók értesülvén, hogy minő szerencsével működik Pál Beröában, ide jöttek és a népet ellene lázították ²⁾. E miatt Pálnak sietve távoznia kellett Beröából. Még Silást se vihette magával ³⁾.

A beröai
izgalom.

22. §. A második út folytatása. Pál Athenbenyen.

A Filippiben és Thessalonikában Pál apostol ellen támadt pártoskodások, fondorkodások és zendülések lassanként akkora mérvet öltöttek, hogy a macadoniai községek és synagógák mindnyájan fel voltak ellene ingerülve, ugyanynyira, hogy ő tovább Macedoniában nem maradhatott. E miatt néhány beröai atyafi kíséretében hirtelen el kellett hagyni Beröát. Útját hajón egyenesen Athen felé ⁴⁾, a tudomány, vitézség, szépművészet, politika és philosophia szent földje, a görög istenségek hazája felé vette, a hol a szellem egykor oly magas fokára ért a tökélynek, és a hol az eszmény egykor valóban élt. Itt aggodalom lepte meg a miatt, hogy útítársait Macedoniában hagyta. Ez okból meghagyta az őt ide kísérő beröai atyafiaknak azok távozásakor, hogy Silást és Timotheust lehető gyorsan küldjék utána ⁵⁾.

53-ik év.
Athen.

A beröai atyafiak eltávoztával Pál egyedül maradt Athenben. Mialatt útítársait várta, elindult, hogy a várost bejárja ⁶⁾. Bejárta a várost és kikötöket. Meglátogatta az athenebeliek isteni tiszteletét. Meglehet, hogy Pál, midőn Athenben partra szállott, nem érezte azt a nemes örömet, a melyet művelt emberek mindannyiszor éreznek ⁷⁾, valahányszor oly földre lépnek, a hol egy larissai Phi-

Athen
hatása
Pálra.

¹⁾ Csel. 20, 4. Róm. 16, 21. — ²⁾ Csel. 17, 13. — ³⁾ Csel. 17, 14. azt mondja, hogy Timotheus is Beröában maradt. De ez hiba; mert Timotheus már előbb Filippiben maradt volt. Itt tehát nem maradhatott, mert nem volt Pállal. Bleek azt állítja ugyan, hogy Timotheusnak 17, 14 szerint meg kellett ide érkezni. Ez azonban nem valószínű. Semmi adatunk nincs, a mi e nézetet igazolná. — ⁴⁾ Csel. 17, 14, 15. — ⁵⁾ Csel. 17, 15. — ⁶⁾ Csel. 17, 16, 23. — ⁷⁾ Plu. Epist. VIII. 24. Cicer. Epist. ad Quintum fratrem, I. 1.

Io, askaloni Antiochus az akademiában tanított; a hol Krattippus a peripatetismust tanította, s a nagy Pompejusnak, Caesarnak, Ciceronak és Brutusnak barátja volt; a hol egy Socrates, Plato és Zenonemes eszméiket terjesztették; és a hol egy Atticus, Ovid, Horac és Virgil tanultak. De Pálon e miatt nincs miért csodálkoznunk. Hisz ő is zsidó volt. A szent föld előtté is nem a tudományok hazája, hanem Palestina volt. Mindazáltal különösen meglepte őt az acropolis, az athenei vallásos és állami élet központja, nagyszerű fehér márvány épületeivel, szobraival, domborműveivel, felirataival és műkincseivel. Feltűnt neki a pókile (ποιικιλη σταδ), e gyönyörű képtár, melyben a stoicusok előadásait tartották. Feltűntek a propylaeumok; fel a győzelem istennőjének, Pallas Athenének (Minerva) emelt templom a Phidiás szobrával; és az erechtheum a maga finom nagyszerűségével. Felháborodott, midőn a várost bálványokkal teli látta ¹⁾. De meghatotta az athenebeliek vallásos jelleme ²⁾, a melyet ők a művészet anynyi remekműve által fejeztek ki, s a melyen az eklekticismus türelmes volta látszott. Meghatották őt az ismeretlen isteneknek emelt névtelen oltárok ³⁾, melyeket oly esetekre állítottak fel, midőn nem tudták, hogy kérelmeikkel melyik és minő istenhez forduljanak. Különösen meghatották a phalerei kikötőben levők, e feliratokkal:

ΑΓΝΩΣΤΟΙΣΘΕΟΙΣ

„az ismeretlen isteneknek“, és

ΑΓΝΩΣΤΩΙΘΕΩΙ

„egy ismeretlen Istennek“. ⁴⁾

E feliratok között különösen az utóbbi lepte meg Pált. Ő „az ismeretlen Istenben“ a zsidók egy Istenét ⁵⁾ vélte látni, ki-

Az atheni
oltárok
feliratai.

¹⁾ Csel. 17, 16. — ²⁾ Csel. 17, 22. — ³⁾ Csel. 17, 23. — ⁴⁾ Csel. 17, 23. szerint Ἄγνωστον Θεῶν volt az oltárra írva. Azonban meglehet, hogy a Cselekedetek szerzője megcserélte e két szó helyét, mert ha Pál az ismeretlen Istennek feliratot mondott, akkor Θεῶν ἄγνωστον-nak kellett állani. Pollux, Onom, 8, 10. Hesych. sub Ἄγνωστος Θεός. — ⁵⁾ A régebbi theologusok az ἄγνωστον Θεῶν egyes számú feliratot a zsidók istenére magyarázták és Jehovával azonosították. De ez pusztá dogmai költemény. Baur és Zeller azt állítják, hogy atheni oltáron egyes számú felirat nem is lehetett, és csak a Cselekedetek szerzője javította ki a többes számú feliratot egyesre. De ez kissé túlzott állításnak látszik. Az igaz, hogy az archaeologusok ily feliratu oltárt nem találtak. De valószínű, hogy az athenebeliek ilyet is állítottak fel, egyfelől

hez titkon a pogányok is felemelkednek. És e gondolata igen természetes volt. E gondolatában erősítette őt ama fél hexameter vers, melyet ő vagy azok isteni tiszteletén, vagy valamely philosophiai előadás alkalmával hallott, s a melyet ők Kleantesnek Jupiterhez intézett hymnusból, vagy Aratus Phaenomenájából vettek:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμέν. ¹⁾

„(Isten) nemzetsége vagyunk mi“.

Pál egyedül ²⁾ érezvén magát Athenben, mind addig nem akart működéshez fogni, míg útitársai valamelyike meg nem érkezik. Végre Timotheus megérkezett Macedoniából ³⁾, és ekkor Pál cselekvésre határozta magát. Elment tehát szokása szerint a zsidók synagógájába, hogy ez által az evangéliumnak útát törjön a pogányok közé, s ott a zsidóknak és az istenfélő embereknek (σεβόμενοις) beszélt. De úgy látszik nem sok credménnyel. Innen elment az agorára (piacz), s ott vitatkozott azokkal, a kiket elől talált; különösen néhány epicurei és stoicus philosophussal, a kik későbben akkora ellenségei lettek a keresztény vallásnak ⁴⁾. Hirdette nekik Jézust és a feltámadást (τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν). Azonban e beszédének és vitatkozásának sem lett nagy sikere. Hihetőleg azért, mert Pál eszméit nem fejtette ki kellőleg; vagy pedig azért, mert az athenebeliek nagyon szerettek gunyolódni, azt állították róla, hogy ő egy isteni párt hirdet: Jézust, és ennek

Pálnak
atheni
működése.

abból a félelemből, nehogy valamely hatalmas és ismeretlen istent elhanyagoljanak; másfelől abból a vágyból, hogy egy még ismeretlen isten tetszését is megnyerjék. — ¹⁾ Csel. 17, ²⁸. Kleanth. Hymn. ad Jov. 5. Arat. phaenomenájában az egész 1—5 vers a következő: Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτε ἄνδρες εἴωμεν ἄρῆστον μεσσηὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυαί, πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεσσηὶ δὲ Θάλασσα καὶ λιμένας πάντῃ δὲ Διὸς κερσήμεθα πάντες. τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμέν. (Spies, Logos Spēmat. p. 196.) „Kezdjük el istenen, kit nekünk embereknek soha sem szabad nevezetlen hagynunk. Zeus töltött be minden utcát, az emberek minden piaczát, a tengert és a kikötőket; mindnyájunknak szüksége van Zeusra mindenben. Mi is az ó nemzetségéből (csaladjából, fajából) valók vagyunk.“ Az isten és emberek közt való rokonság eszméje már a régieket foglalkoztatta. (L. Xenoph. Anab. II. 5, 7. Mem. I. 4, 18. IV. 3, 14. Diog. Laert. IV. 3, 14. VIII. 27. Plato, legg. X. 899. D. Pind. Thren. fr. 2. Plato, Tim. 90. A.) Csakhogy ez eszme a hajdon korban csupán a bölcsék tulajdona volt mindaddig, míg a keresztény vallás által általánosság nem lett. — ²⁾ Bleek és mások 1 Thess. 3, ¹². alapján azt állítják, hogy Timotheusnak Athenben Pálhoz kellett csatlakozni. Ez meglehet, csak az a különös, hogy Csel. 17, ^{16—34}. nem említi. Az atheni működést Pál egyedül hajtja végre. — ³⁾ 1 Thess. 3, ^{1—2}.-ből valószínű. Silás úgy látszik ekkor is Macedoniában maradt. Később ketten együtt térnek vissza Korinthba. Csel. 18, ⁵. — ⁴⁾ Csel. 17, ^{17—18}.

nejét Anastasist¹⁾. Az is meglehet, hogy Pál rosszul beszélt görögül²⁾. Ezért némely philosopusok hátrafordulva így szólottak a tömeghez: *τί ἄν Θελοῖ οὐ σπερμολόγος οὗτος λέγειν*; szóval fecsegőnek nevezték. Mások azt mondták, hogy új (idegen) isteneket hirdet³⁾.

Az atheneiek
vélekedése
Pálról.

Azonban mindezek daczára se támadtak ellene az athenebeliek, mint a macedoni synagógák tevék; mert ezek felvilágosodottabbak és szabadabb szelleműek voltak. Aztán Pált nem is tartották veszélyes tanítónak, hanem csupán kedélyes rajongónak. És inkább újságvágy volt részökről az, a miért őt az Areopag (tanács)⁴⁾ eleibe vitték, hogy a tanács előtt, a mely a vallásra és nevelésre is felügyelt, hivatalosan tudomást szerezzenek az általa hirdetett új tudomány-ról és a *ζένα δαιμόνια*-ról, a melylyel Pál a philosophusok részéről polytheistikus értelemben gúnyosan vádolva volt⁵⁾. Miután az athenebeliek Pált, a Cselekedetek könyve szerint, az areopag eleibe vitték, ő az egybegyűlt tanács és nép előtt következő beszédet tartott: ⁶⁾

¹⁾ Baur, Paulus, S. 192. isteni párnak magyarázza, úgy a mint Csel. 17, ₁₈-ban van. Meyer (Ap. gesch. S. 312.) e helyről azt mondja, hogy Pál Jézust a halottak feltámasztójának tüntette fel. De ez önkényes magyarázatnak nincs alapja. Valószínű, hogy midőn a Cselekedetek szerzője az athenebelieknek *ζένων δαιμονίων δοξαί καταγγελούς εἶναι* vádat ad a szájába, előtte a Socrates esete (Xen. Mem. I. 1.) lebegett, s e kifejezéssel (Csel. 17, ₁₈.) az athenebeliek ironicus modorát jellemezte. A fejtámadás szó görögül nőnemű levén, annál könnyebben mondhatták, hogy istennőt is hirdet. — ²⁾ Efel szemben van egy hely Longinusnál, a hol miután a leghiresebb attikai szónokokat elősorolja, Pálra tér és megdicséri: *πρὸς τοῦτους Παῦλος ὁ Ταρσεὺς ὄντινα καὶ πρῶτον φημι προϊστάμενον δόγματος ἀναποδείκτου*. (A. M. Nagel, In jud. Longini de ap. Paulo. Credner, Einl. I, p. 299.) E hely is az athenebeliek gúnyoló modorát bizonyítja. — ³⁾ Csel. 17, ₁₈. — ⁴⁾ A római uralom korában semmi helyi jelentősége nem volt többé az areopagnak. Mindazáltal, úgy látszik, azért viszi a Cselekedetek szerzője Pált oda, hogy egyfelől éles ellentétet állítson fel a keresztény vallás és ama hely tiszteletes volta közt; másfelől, hogy az areopagita Dénes megtérését igazolja. Az egész leírásban az a feltűnő, hogy Pált nem vádolják, hanem csak kérdezik. — ⁵⁾ Csel. 17, ₁₉. ²⁰ Chrysostom: *ἔργον αὐτὸν εἰς τὸν ἄρειον πάγον οὐχ ὥστε μαθεῖν, ἀλλ' ὥστε κολάζειν, ἔθθα αἰ φωνικαὶ δίξαι*. — ⁶⁾ Csel. 17, ₂₂—₃₁. E beszédet, Károlitól eltérve, saját fordításom szerint adtam. E beszéd rhetorikája és előadása azt mutatja, hogy lehetetlen, miszerint Pál ily beszédet mondott legyen, ha mindjárt a pillanat szóközi hatásának engedett is. Általában az egész beszédnek és az egész atheni működésnek leírása oly jellemű, a mi a cselekedetek szerzőjének ide vonatkozó leírását kellő történeti alappal nem bírónak bizonyítja, daczára annak, hogy Timotheus emlékében tarthatta a beszéd tartalmát. Akár kitől származott is e beszéd, minden mozzanat oda mutat, hogy szerzőjének célja volt a ke-

„Athenebeli férfiak! A mint látom, ti minden tekintetben nagyon is-
 „tenfélők vagytok. Mert midőn (a várost) bejártam és szent helyeiteket
 „megszemléltem, egy oltárt is találtam, a melyen ez volt írva: „Egy is-
 „meretlen Istennek“. A kit tehát ti ismeretlenül tiszteltetek, azt
 „hirdetem én nektek.

„Az Isten, a ki a világot és mindent, mi abban van, teremtett,
 „ez az égnek és földnek ura, nem lakik kézzel csinált templomokban;
 „még emberi kezek által sem tiszteltetik, mintha valamiben szűkölköd-

resztény vallást a philosophiával, sőt bizonyos tekintetben a pogány vallással
 össszhangzásba hozni, mutogatván, miszerint minden népben van valami titkos
 sugallat az isteni, a monotheismus iránt, a melyeket e sugallatnak az igaz
 istenhez kell vezetnie. E beszéd a legelső keresztény apologiának látszik,
 s oly egyéneket juttat eszünkbe, a kik a zsidó és keresztény eszméket a görög
 philosophia nyelvén akarták előadni. V. ö. az Origen és alex. Kelemen munkáit.

Itt az a kérdés támadhat, hogy honnan van az, miszerint a Cselekedetek
 szerzője gyakran oly szavakat ad hősei szájába, a melyeket azok nem mon-
 dottak, mint p. o. a Péterféle beszédek (1. és 11. r.), a Gamaliel beszéde, az
 apostoli gyűlés tárgyalása, a Pál megtéréséről való két elbeszélés? Valószínűleg
 onnan, hogy szerző a régiek példája szerint szabadon állította össze e beszé-
 deket, s azokat valósággal elmondottak gyanánt adta elé. És miután a jelen
 esetben semmi történeti valószínűség nincs, kénytelenek vagyunk kimondani,
 hogy egyedül szerző törekvéseinek kifolyása az, a midőn ő Pált az athenebeliek
 előtt fellépteti, s oly eredményt húz ki, a milyent a 17, 32. felmutat. A Pál
 okossága ily eljárással nem egyezik meg. De nem csak ez, hanem más körül-
 mény is oda mutat, hogy ez elbeszélés az elbeszélőtől származott. Ugyanis Pál
 nem csak analog helyzetben van az atheni főhatóság előtt avel, a hogy István
 a legfőbb zsidó hatóság előtt állott, hanem még a beszéde is annyira megegyezik
 az Istvánéval, a mint csak ezt a kül-körülmények megengedték. A hogy
 némely zsidó iskolák tagjai Istvánt a Synedrium elé viszik: ugy viszik a görög
 iskolák hívei Pált az areopag elébe. A hogy Istvánt az atyák vallása megron-
 tásával s új vallás felállításával vádolják; éppen ugy kérdezik Páltól, hogy
 igaz-e, miként ő új isteneket hirdet? A dolog ugyanaz, csak görögre van for-
 ditva. A hogy István megmagyarázza a zsidóknak, miszerint a templomi tisz-
 telet megszűnik, mert isten nem lakik kézzel csinált templomokban; éppen
 azt mondja Pál az athenebelieknek (V. ö. 7, 48. 50-t 17, 24-el). A hogy István
 istentől származtatja azokat a jótéteményeket, a melyekben izrael részesült;
 épen ugy kimutatja Pál a görög bölcsek eszméiből, hogy az isten adott minden
 népnek minden jót. S végre a hogy István végszavaival magára zúdítja a né-
 pet; épen ugy ad Pál egy különös fordulatot a 31-ik versben az ő beszé-
 dének. Ez adatok nyomán lehetetlen arra a gondolatra nem jönnünk, hogy
 mind a két beszéd ugyanazon egy szerzőtől — a Csel. írójától — származott;
 hogy a Pál atheni fellépése csak utánzása az István jeruzsálemi fellépésének;
 s hogy a két jelenet csak anyanyiban különbözik, a menyenyiben az egyik zsidó,
 a másik hellen színpadon foly, s menyenyiben az egyiknek tragikus kimenetele
 van, míg a másik minden veszély nélkül foly le.

Pál atheni
 beszéde.

„nék, mivel ő adott mindenneknek életet, lehelletet és mindent; és azt tette, hogy egy vérből származott őszszes emberi nem lakjék az egész földön, kiszabván bizonyos időket (létök tartamát) és azok lakásainak határait. (Vágyat adott beléjük, hogy) istent keressék, ha vajon őt érezhetik és megtalálják-e. (De ők ezt nem értették meg), pedig egyikünkötől sines meszsze. Mert benne őiünk mozgunk és vagyunk, a mint némely költőitek is mondották: mert annak nem zetségéből (fajából) való k vagyunk“. Minthogy tehát Istennek nemzetségéből vagyunk, nem szabad azt vélünk, hogy az istenség aranyhoz, ezüsthöz, kőhöz, a művészet és emberi találmány készítményéhez hasonlít. Most tehát Isten, elfeledvén a tudatlanságnak időit, azt parancsolja minden embernek mindenütt, hogy térjenek meg; mert kitűzött egy napot, a melyen igazán itél a világ felett, egy férfi által, a kit arra szemelt ki és mindenki előtt igazolt az által, hogy a halálból feltámasztotta“.

Ennek végével némelyek részint azért, mert e beszéd némely eszméi sok tekintetben hátra állottak e kor philosophiájától; részint mert anynyira ellentétben állott a népvallással; részint pedig, mert oly természetfeletti eszmék voltak benne, a melyeket a positiv philosophia embere nem fogadhatott el, gúnyolódtak Pállal. Mások a feltámadás eszméjének hallására így szólottak: ez után ismét a karunk e felől tőled érteni. Egyébiránt úgy látszik, hogy a feltámadás eszméje sem tett egyikre is rendkívüli benyomást; mert ők már a homeri énekek és Plátó Phaedonja után örömmel tekintettek a halálra. S ezért mosolyogtak a Pál előadásán, midőn Jézusról és az ő feltámadásáról beszélt.

Pál visszavágyik egyházaihoz.

Pál apostol atheni működését sikertelennek látván, kellemetlenül érezte magát Athenben. Ezért visszavágyott kedves macedoni és galatai egyházaihoz ¹⁾, a hol oly fogékony lelkekre talált. E vágyát fokozta az is, miszerint értesült arról, hogy hamis nézetek kaptak lábra Thessalonikában ²⁾; és hogy különösen a thessalonikabeli hivek megpróbáltatásoknak vannak kitéve, s némelyek engedtek is már a csábításoknak ³⁾. Azonban e tervének elébe aka-

¹⁾ Thess. 2, 17. — ²⁾ Thessalonikában lábra kapott volt a halottakért való kereszteleés, mely abból állott, hogy a fiu magát elhalt pogány szüleiért, a nő férjéért megkereszteltette, s ez által azokra ruháztatta a keresztséget (1. Kor. 15. Tertull. De resurr. carnis 48. Epiph. Haer. 28, 7.), hogy azok ne legyenek kirekesztve isten országából, s ő azoktól elválasztva. Továbbá hamis nézetek keringtek a közelgő világ végéről; sőt rajongók állottak elé, hamis atyafiak jöttek Judeából, a kik Pál ellen működvén, az atyafiakat tévútra akarták vezetni. — ³⁾ 1 Thess. 3, 3. 5. Jakab és pártja egy elien-misziót állítottak fel a

dályok gördülvén, melyeket ő a sátánnak tulajdonít ¹⁾, maga nem mehetett el, hanem Timotheust küldötte Thessalonikába, hogy a hiveket hitökben megszilárdítsa ²⁾).

A keresztény vallásra nézve e szerint nem volt kedvező annak a görög philosophiával való első találkozása. Ez az oka, hogy a Pál működésének nem lett nagy sikere Athenben, és hogy itt nem tudott gyülekezetet alapítani. Ez az oka, hogy nem irt levelet az athenebelieknek. Még harmadik útjában sem látogatja meg Athent. Csak kevés egyeseket tudott, még a Cselekedetek apologetikus szerzője szerint is, megtéríteni, u. m. egy bizonyos D é n e s t, az areopag tagját, és egy D a m a r i s (tán Δάμαρις) nevű nőt.³⁾ E sikerte-

Pál szabad iránya ellenében. Ez álmisionáriusok idézték elé a zavart Kis-Ázsiában; továbbá Simon Magus. — ¹⁾ 1 Thess. 2, 18. — ²⁾ 1 Thess. 3, 4. A thessalonikabeliekhez irt két levél utóirata azt mondja, hogy Pál azokat Athenből írta. De ez nem igaz. Semmi alap nincs arra, a mely a régieknek e feltévesét igazolná. Az a körülmény, miszerint Pál Thimotheust Thessalonikába küldötte, nem bizonyítja, hogy egyszersmind levelet is küldött tőle Athenből. Legálább 1 Thess. 3, 4-ben egy szó sincs levélről. — ³⁾ Csel. 17, 34. Euseb. HE. IV. 23: Ἀρεοπαγιέτης. Nincs semmi különös abban, hogy a Cselekedetek szerzője Pált az areopagban lépteti fel. Annál felőtölőbb az, hogy éppen areopagitát térít meg, mert a Pál atheni beszéde, annak eredménye és az areopagita Dénes megtérése éles ellentétben állanak egymással. Ez ellenkezést csak az által lehet elenyésztetni, hogy az egyházi hagyomány az athenebeliek első püspökének egy areopagita Dénest tartott. Eusebius (HE 4, 23.) azt mondja, hogy miután az athenebeliek püspökük Publiusnak vértanui halála után egészen ennek utódaig, Quadratusig, nemcsak közönyösek voltak a keresztény vallás iránt, hanem majdnem fel is hagytak az evangéliummal: ezért a korinthetai püspök, Dénes, egy levelet intézett az athenebeliekhez, melyben őket a hitben való állhatatosságra és ker. életre serkenti. Eusebius szerint korinthetai Dénes areopagita Dénest az athenebeliek első püspökének mondja. Ha már Publius, a ki Mark Aurel alatt halt vértanui halált, közvetlen utóda volt areopagita Dénesnek, akkor ez 70 évnél tovább volt püspöke az athenebelieknek, a mi teljes lehetetlen. Dénes és Publius közt még más püspöknek is kellett lenni. De erről a hagyomány semmit se tud. Csupán areopagita Dénest említi. S ez azt látszik mutatni, mintha a hagyomány a Cselekedetek könyve jelen helye alapján alakult volna. Pedig a dolog épen megfordítva áll. Előbb a hagyomány alkotta meg az areopagita Dénes megtérését. Abból ment be a Cselekedetek könyvébe. S ez az oka, hogy a Cselekedetek szerzője Pált az areopagban fellépteti. Egy régi egyházi monda egy areopagita Dénest emlit azok közt, a kik Athenben az evangéliumot legelőbb elfogadták. Lehet, hogy ez egyén valósággal areopagita volt; de sokkal lehetségesebb az, hogy a monda azért adta neki az areopagita czimet, miszerint kitűnjék, hogy oly tekintélyes testületnek csak egy tagja volt fogékony az evangélium iránt. És hogy ez egynek megtérése jobban indokolva legyen, ennek cziméből egy monda alakult,

len működés végre kifárasztotta Pált, s be sem várva Timotheusnak visszatértét, ott hagyta Athent és elútazott Korinthusba.

Simén Domokos.

melyszerint ő az areopagban tért meg. E monda világot vet egyfelől a Pál fel-lépésére az areopagusban. Másfelől tisztán mutatja mind e monda, mind pedig a Cselekedetek könyvének ide vonatkozó szakasza azt, hogy a cselekedetek szerzőjének a volt a célja az apostolnak atheni fogadtatásával, miszerint ki-mutassa, hogy miként vélekedtek és ítéltek a keresztény vallásról a műveltebb osztályok, különösen a philosophusok, az ő idejében. Szerző előtt az az idő lebegett, midőn a műveltebbek és a philosophusok a keresztény vallást, külö-nösen pedig a feltámadást, esztelenségnek gúnyolták. E gúny később Luciánnál és Celsusnál élesebb lesz. Szerző e leírással azt a mindent, még a legszentebbet is, megvető gúnyt akarja rajzolni, a melylyel a keresztény vallás a pogányok ré-széről találkozott. S e rajzhoz jól illett a monda által a'kotott atheni jelenet, mert az athenebeliek a gúnyolódás tekintetében valódi képviselői voltak a po-gányságnak.

Jakab József életrajza.

Alig egy pár évtizede, hogy a magyar hon- és alkotmányvédelmi harcz 1848—1849-ben a hazához és alkotmányhoz hű férfiak apróját—nagyját szabadságzászlói alá gyűjtve, Európa előtt két nagy ténnyel bizonyított be újból: a magyar nemzet életrevalóságát és hősiessé vitézségét; mégis oly siettetett feledésnek indultak ama kor eszméivel és jelszavaival együtt közemberek és vezérférfiak tettei és szenvedései, mintha már is egy nagy időköz választaná el ama kort a mostanitól.

Miért e könnyen feledés? Az idő szelleme és a törekvések iránya más-e, vagy a mult sebeinek olykor eszély által parancsolt, de sokszor indokolatlanul alkalmazott, fátyollal borítása miatt nemzeti jellemünk készül megváltozni? Bennünk vagy kívülünk vannak-e az okok? S képzelhető-e a nemzeti közvéleménynek ily rövid időn, oly állandó megváltozása, hogy a mit csak a minap hazafi érdemnek tartott, most kételkedjék benne; a miben és a kikben büszkeségét találta, most már vagy feledje, vagy könnyelmű tévedők, s tán éppen bűnösök színében lássa őket? Mi ama történetek és történeti egyének és e napok emberei s közvéleménye között az okszerű összefüggés és párhuzami eredmény? Mikor s kifog ezekre pragmatikailag igaz feleletet adni?

Bár mint legyen, előttem kötelességnek látszik az, hogy, mielőtt a mai politikai irány arany szemeresét és iszapot együtt sodró áramlata végképp kitörölné az érintett kort és emlékeit, megpróbáljuk a mentésre érdemest megmenteni, a mi jó és szép alkotás volt fentartani és tovább fejteni, s a cselekvő egyének nevét fentartó és a tények okait kiderítő adatokat lehetőségig részletesen feljegyezgetni, hogy azoknál fogva amaz időnek és eseményeinek egykor igazságos és történetileg teljesen hű képét lehessen adni.

Én ama kor egy kis körben híven munkálkodott cselekvő férfit ismertetem; a mai ifjuság előtt egy gazdag készülségű, erős jellemű s pályája kezdetén elhalt ifju tanárt, egy sok tekintetben

vonzó alakot mutatok fel ez életrajzban, a kit lelkének heve, fokozva az erőszakuralom téves lépései által, magával ragadott; egy vesztett csata következménye a haza határain kívül sodort; a szabadság égő tüze és honvágy zászló elhagyásra, elveinek szigora hozszason a számkivetés keserü kenyerére kényszerített; a kinek tehát rövid tanári pályája, önkénytes számkivetésének sok viszontagságai s azok közepette tanusított fenkölt észjárása nem csak figyelemre és benső rokonszenvre méltók, de tanulságteljesek is.

A kitünő bujdosó emlékének életrajzi fentartásával ez évszaki irat szerkesztője programja szerint cselekszik, én ifjuságunkra kívánok hatni, mindketten a „K. Magvető“ olvasóinak tett egy korábbi ígéretünket váltjuk be. A ki előtt a most mondottak nem közönyös dolgok, olvassa el e sorokat; a kit untatná, ne vegye kezébe.

Jakab József, Jakab Elek történetírónk testvéröccse, Maroszcéken Szent-Gericzén született 1821 október 29-én, czimerleveles nemes székely családból; atyja id. Jakab Elek, maroszéki táblabíró, falujában egykor első birtokos, értelmes mezei gazda; anyja Szabédi Szekeres Jusztina, a jó falusi magyar gazdaszszonyok élő képe volt. Erkölcsei nevelése már kis korában jó úton indult meg: atyjának fiai nevelésére irányzott törekvései, azok dologhoz szoktatása és vallásos érzése, anyjának gyöngéd szeretete, rendes, takarékos házvitele és tiszta erkölcsisége voltak e tekintetben az iránymutatók; míg az apai háznál látott jó példa és a szent-gericzei nép példányszerü munkássága már mint ifjuban felköltötték benne a munkaszeretetet s az önállósági hajlamot, egyszersmind testalkata és ereje kifejlődését is előidézték: addig, különösen az anyai gyöngédség, érzései nemesítésére s a jellem alakulására volt jótékony hatással.

Tanulását a szentgericzei unitárius hitfelekezeti iskolában kezdte, s itt a híres székely néptanító Tiboldi bácsi-nak kedves tanítványa volt. 1830 szeptember 1-én szüli a székely-kereszturi unitárius altanodába vitték, hol számos osztálytársai közt már az első évben második, nem sokára első lett szorgalmas és kitünő tanulásáért. Kilencz évet töltött e tanintézetben. Hallgató, csendes magaviseleteért, értelmes tanulásáért tanítói és előjárói szerették, s nem egyszer kitüntető jutalomban (praemium) is részesült. Tevékeny részt vett a kereszturi ifjusági —ugynevezett— olvasó egy-

let megalakításában, melyre az eszmét Kolozsvártt tanuló bátyja adta, s a megalapítást ugyanannak csaknem rendszeressé vált levelezése által, és utasítása szerint Péterfi Sándor, kereszteri iskola-főnökkel hajtotta végre. Ez egylet formasierüleg 1837-ben novemb. 7-én alakult meg, s úgy látszik, hogy tagjai s irodalmi munkásai közt Jakab József az elsők között volt; legalább egy 1839-ben pályadijt nyert „Temető“ czimű elbeszélése, és az, hogy az iskola könyvtárának szép ajándékot tevő Jakab Gergely emlékünnepe, 1839 martius 12-én, az ifjuság nevében emlékbeszédet tartani ő bízott meg: értelmi kitünésének már ekkori elismerését tanusítja. Kereszteri utolsó három éve alatt a bátyjával való levelezés nagy befolyással volt fejlődésére, a ki élettapasztalatait, tanulmánya eredményeit és a kolozsvári iskolai és társadalmi szellemet terjedelmes levelekben, a testvéri szeretet melegével írta le, figyelmeztetve őt a tanulás mellett a magyar irodalom jeles termékeinek olvasására, valamint a nyelvek tanulására is. Ez által a fogékony keblű alsóbb gymnásiális ifju lelkébe korán át lön plántálva a nemes czélokra törekvés szelleme, s ez által a sziv ifju botlásoktól megóva egyszerűs mind az értelem is gyorsan és nagy mérvüleg fejlődött. Jakab József a gondolkozásmód azon érettségi fokát érte el már Kereszturon, hogy Kolozsvárra kijövetelével azonnal figyelmet költött maga iránt; — ő úgy szólva bátyja vállain állott. Itt gyökerezett szivében az iránt való azon mély szeretet és tisztelet, melyről gyakran csaknem rajongó kegyelettel emlékezik leveleiben, s mely vele bátyjában az ő legjobb barátját, élete kalauzát és jóltevőjét tekintette.

Kereszturon végezvén, 1839 szeptemberben a kolozsvári főtanodába ment. Midőn a várost, az unitáriusok itteni virágzó főtanodáját, tanárait és ifjuságát megismerte, pályája kilátásaival azonnal tisztába jött, magát kortársaival egybehasonlítani alkalma nyílt, egész lelkesedéssel ír „vágyai szép honából“ szülőinek, hálás köszönetet mondva nekik, hogy verejtékek árán is már majdnem 10 év óta taníttatni, érette költekezni, őt „a szép erkölcsök és tudományok oskolájában neveltetni“ nem fősvénykedtek. „Kolozsvárral meg vagyok elégedve — írja 1839 oct. 1-én kelt levelében — csak az a baj, hogy az embernek örökké ágaskodnia kell, ha ismertetni akar, különben porba sülyed. Az erkölcsi megromlás nem oly nagy, s nem oly hamar történik, mint némelyek mondják; ne akarjon az ember és nem romlik el“.

Körülményeivel, helyzetével kibékült; bátyja Elek, mint korábbi s a főtanodai étellel és a városi viszonyokkal már ismerős deák, most is, mint eddig, e tekintetben utasítója és segítsége volt. Az iskolai berendezésnél Jakab József két legjobb barátja és osztálytársával: Gál Zsigmonddal és Albert Jánossal egy lakszobába osztattak be; együtt tanultak és étkeztek. Anyagi gondok nem igen nyomták lelkét, ha igen is, philosophusi önmegadással tűrte. Költségei tárgyát deáki egyenruhája és ebéde tették, mit szülői habár némi megszorítással fedeztek. És ez neki elég volt; takarékos természetűe kevéssel megelégedett. Fizető tanítványa már az év elején volt, olyat azonban, a ki ebédet adjon, csak 1840-ben kapott, mikor is tanítványával együtt az akkor igazgató tanár, Brassai Samuelnél levén ebédje-vacsorája, ez által alkalmat nyert e közlékeny tudósunkkal naponta érintkezni, s annak bőv ismeretei kútfejéből szellemi gazdagságot meríteni. E ritka tudósunknál ébredt fel benne s fejlett ki határozottan a nyelv-, szám- és természettudományok iránti kiváló vonzalma, minek tulajdonítható nagy értelmi ereje.

Főiskolánk akkori ifjúságának minden tehetségesb tagja kötelességének tartotta az ekkor már virágzó olvasóegyletbe ¹⁾

¹⁾ Ez olvasó és irodalmi egyet történetét megírta s Kolozsvárt 1867-ben kiadta Kozma Ferencz, tisztelt barátom. „A kolozsvári unitarium Collegium ifjúsága olvasó és irodalmi körének multja“ czimű munkának „az olvasó és irodalmi kör alakulását megelőző idők“-ről szóló részére már megjelenése óta van valami mondani valóm; de eddig még a mostanihoz hasonló alkalmam sem volt rá. Olvasóim megengedik tán a csekély kitérést, ha megjegyzéseimet — a netáni elfeledés helyett — itt ezúttal megteszem. Czímzett munka hivatkozott helyén az van kimondva, hogy az oskolánkban létezett s létező irodalmi mozgalmak kezdetét sem írott, sem élő kútfők nyomán az 1829—30-ik oskolai évnél feljebb nyomoznunk nem lehet, s nincs okunk hinni, hogy ily mozgalmak léteztek volna, sőt — ama munka szerint — elég okunk van feltenni, hogy a mondott évek előtti viszonyok között a nemzeti nyelv és irodalom művelésének gyenge lábón kellett állani oskolánkban és az ifjúság között.

Erre nézve én másforma meggyőződésre jutottam. Látva azt, hogy felekezeti oskolánk elejétől fogva minden időben számos kitünő író adott ugy nemzeti, mint egyházi irodalmunknak: nem képezek olyan korszakot, melynek ifjúságát a nemzeti nyelv és irodalom művelése erősen ne érdekelte volna. Egyházunk szertartása teljesen magyar volt; a régilatin énekeket már Dávid Ferencz paptársaival magyarra fordította; hathatós egyházi beszédeit magyar nyelven tartotta; ez volt egyházunknak elejétől fogva szertartási s belközlökedési nyelve; sőt az unitárius és protestáns egyházak nevelési rendszerének, egyházi szertartása magyarságának köszöni első sorban tisztán fenmaradását a magyar nyelv. Van rá ugyan példa, hogy főleg kitünőbb halottak felett latin oratiók és epicediumok is tartattak,

beállani. Jakab József is már az első félév elején, mihelyt az egy-
let megalakult, beállott abba, s munkás, lelkes tagja volt hat éven
keresztül. Olvasott, irt, szorgalmatosan; gyakran választá meg az

de ez nagyon kivételes. Hogy pedig legjelesb tudósaink hittani műveiket többnyi-
re latin nyelven bocsátották közre, az nem lehet mérvadó, mert ama munkák nem
csak a mi népünknek, hanem és főleg a tudományos világnak voltak írva, melynek
nyelve a latin volt. Hogy ifjuságunk részint már az iskola falai közt, részint azok
elhagyása után a magyar nyelvet előszeretettel és avatott kezekkel művelte, arra
nézve fölös példáink vannak. Már a XVI-ik század végén — hogy csak a költé-
szettel foglalkozókat említem fel — ott van Enyedi György, Bogáti Fazakas Mik-
lós, Bazilius István, Csanádi Demeter, Valkai András; a XVII-ik században To-
roczkói Máté, Petki János, Pécsi Simon, Tordai Máté, Tordai János, és Varsolci
János; a XVIII-ik században Fosztó Uzoni János, Horváth Boldizsár, Losonczy
András, Szentábrahám Mihály, Felvinczi György, Géjza József, Várallyai Mihály,
mindenik tisztességes irodalmi nevet szerzett magának.

Hogy a lefolyt századok során némi irodalmi egyesületek is voltak az if-
juság közt, azt az ifjuság testületi életéből következtethetjük; sőt egy ily szűkebb
körű egyesület létét egy 1698-beli egykoru kézirati versgyűjtemény — mely Jakab
Elek ur birtokában van — kétségtelenné teszi. E versgyűjtemény több vegyes jegy-
zetekkel együtt két külön részben latin és magyar verseket foglal magában. A la-
tin gyűjtemény czime: „Montis Heliconis Tenellus foetus, quem ex mutui amoris
delitio susceptum, Castaly roris aspergine atuncque tinctus Classis Poeticae pu-
sillus grex cum satis in pectore tumultuari sensisset tandem felici adjutus Luci-
nae praesidio in schola Unitta. Claud. Anno 1698 die 16. X-bris placide peperit.“
E gyűjtemény a következő tanulók verseit foglalja magában: Kolozsvári Pál, Hu-
nyadi Ferencz, Kőkösi László, Váró Mihály (a későbbi jogtudós), Árkosi András,
Ernye István, Árkosi Pál, Gyerőfi György, Árkosi József, Árkosi Mihály, Szent-
királyi Pál, Ziznácsky Tóbiás, Gálfalvi János, Bolgáczi György, és Vadadi Simonét.
A magyar gyűjtemény czime: „Magyar versek . . . melyek declamaltattanak a Ko-
lozsvári Unitt. Scholában levő Poetica Classis alumnusi által 1698 Esztendőben
Karácsonhavának XXIX napján“. Irtak e gyűjteménybe: Ziznácski Tóbiás, Der-
si Aeneás, Maxai Ferencz, Kövendi György, Kénosi György, Kilyéni Pál, Kilyéni
Ferencz, Szindi Ferencz, Szentmiklósi István, Domboi Daniel, Szentábrahám
Mihály, Bora Sámuel, Kőkösi Dániel, Karácsonfalvi Dániel, Szentkirályi István.
Fekete Daniel, Miklósi Pál, Homoródi András, Szombatfalvi György.

A mint a szövegből kitetszik, e versek nem csak iskolabeliek, hanem vá-
rosi hallgatóság előtt voltak előadva, s kiki saját versét szavalta. A poéták clas-
sissának választottja Ziznácski Tóbiás (lengyel fiu) „a kis nyáj nunciúmát“ előad-
va, a jelen levő patronusokhoz többek közt így szólt:

„Pallas, bölcseségnek királyné aszszonya,
Mint drága gyöngy, gyémánt, nap, arany korona,
Ugy ragyog; itt lakik — s mint szép regioba:
Tűtöket is fogad ékes ndvarába.

egylet közhivatalnokának; most pénztárnok (dulló), majd gazda, ellenőr, jegyző, elnök, vizsgáló biztos, újságolvasó vagy a propylaeumok szerkesztője volt, szóval, minden hivatali fokon találkozunk

Gymnasiumunkban — mely rendes alkotmány —
Szépen virágozik a tiszta tudomány,
Mennyégből származott isteni hagyomány;
Ennél az ég alatt nincsen szebb adomány.

Helicon hegye ez, itt lakik Diána;
De ha elhagyatik lészen igen árva

Amde hogy Heliconjuk hegye elhagyott és árva soh' se legyen, arról az ifjuság jó géniusa gondoskodott a különböző koreszméktől terhes századok mindenikében.

A mi a XIX-ik század első három tizedében oskolánkban élt ifjuságot illeti, arról sem, és még inkább nem mondhatnók, hogy a nemzeti nyelv és irodalom iránt kevésbé érdeklődött. Már a mult század végén éppen Kozma t. barátom nagyatya, Kozma Gergely, tanítványa Gedő József s több kortársuknak volt egy kis irodalmi egyesületük. Molnos, Fűzi, Szász Mózes, Sylveszter — jeles papok és tanárok s a Döbrentei-féle irodalmi egyesület tagjai — első kísérleteiket szintén ily irodalmi körben tették meg, s tanárságuk idejében a tehetségesb ifjakat írás és olvasásra buzdítani nem mulasztották el. A népköltő Tiböldi, Farkas Sándor, Martonosi Gálfi József, később Székely Sándor — ki a Döbrentei Erdélyi Muzéumban (V. füzet. 138—141 ll.) 1816-ban megjelent „Az ember“ című költeményével írói körökben nagy feltűnést okozott s a Hébékben megjelent „Rege Bécs ostroma idejéből 1693“ (Hébé 1824. 57—64 l.) Dierniász (Hébé 1825 347—357) című hős költeményeivel, „Vínvela halálára“ irt (Hébé 1826. 221 l.) búdalával, majd az Aglájában (II. k. 71—84 ll.) közölt „Mikola Mariá“-ja! és ugyanott (IV. k. 70—92 ll.) közölt „Hunyadiról“ szóló „Hattyu eposz“-ával költői dicsőségét megalapítá s ki egyszersmind Vörösmarty és Czuczornak úttörő előde volt — szintén nem kis érdeklődést tanusított az irodalom iránt. A Mátéfi Ferencz, Simó Károly (az ifju Werther fordítója) és a magyar nyelvről irt kitérő műveiből ismeretes Gyergyai Ferencz barátok olvasó köre; Kovács István, ki utolsó éves deák korában már a poesis köztanítójává lett; továbbá Koronka László, Mikó Samu, Gál József, Demény Farkas, Kiss Mihály, Mikó Ferencz, Koronka Antal, ki „A boldogság“ és „A meghült kebel“ című költeményeivel a Hébék 1825—26 folyamában nyilvánosság elé lépett: — az 1830 előtti ifjuság válogatottjai — mindenik foglalkozott irodalommal, s ily célból, habár nagyobb körű egyletet nem alkothattak is, legalább ketten hárman egyesültek és önképzésükön munkálkodtak.

Az olvasmányok tekintetében sem volt már oly szegény irodalmunk; Kazinczy irodalmi törekvései nem voltak ismeretlenek, Anyos, Rajnis, Baróti Szabó, Bacsányi, Virág, Dajka, Csokonai, Kisfaludi S. Berzsenyi, Kölcsei, Bajza nevei ismert és tisztelt nevek voltak az itt felemlített ifjak és kortársaik előtt. Különösen

vele. Az elnöki és jegyzői hivatalt mindig gondosan kidolgozott beszéddel foglalta el és olyannal hagyta oda. Az egyletnek úgy szellemi, mint vagyoni ügyeit szíven hordozta. Az 1839—40-ik tanévtől — az 1844—45-ik tanévig bezárólag az egylet jegyzőkönyveiben nevével igen gyakran találkozunk; az egylet ügyeiben megbízatást vesz, jelentést tesz, indítványoz, véleményeket egyeztet, egyleti hivatalnokok számára írásbeli útastást dolgozik, pályamunkákat ír, sőt nem egyszer bírál; megjegyzésre méltó, hogy a természethistoriai könyv ajánló bizottságnak csaknem állandóan tagja volt. Nevezetes, hogy már első éves kolozsvári deák korában az 1839—40-ki tanévben, az Iszlai főgondnok által három pályakérdésre tűzött pályadíjak egyikét „a törvények megtartásáról“ irt szép tanulmányával Jakab József nyerte el, a midőn a más két pályakérdésben vele egyidejűleg testyérbátyja, Jakab Elek, s egyik legjobb barátja, Tibald Sándor, lettek pályanyertesek.

Ez olvasó egylet ezen kori belső életéből s az uralkodó fegyelemről megemlítendőnek látom azt, hogy az 1842—3-ik tanévben egy közgyűlésen vita hevében egyik egyleti tag Jakab Józsefet illetlen szóval és magaviselettel megsértette, mire az elnöktől elégtételt kérvén: a közgyűlés egyhangulag határozta el, hogy a sértő addig társaság tagjának nem tekintetik, míg Jakab Józsefet meg nem követi.

Egy más figyelemre méltó esetet is érintek. Az olvasó-egylet 1842 — jun. 4-én Farkas Sándor emlékét ünneplé; az ihletett ifjuság az emlékbeszédek után még sokáig együtt maradt, s a hazafias nemes lelkesedés nyilatkozatainak szabad folyamot engedett. Egy indítványra felolvasták Farkas Sándor Washington sirjánál tett elmékedését, mire fel-felriadt a lelkesedés kitörő szava: „Éljen emléke, éljen szelleme köztünk!“ Egy ifju — Dániel Gábor, jelenleg Udvarhelyszék főkirálybírája — az ifjuság által bálványozott

1820 után Burján ismeretes könyvsere-üzlete által a magyar classicusok megszerzése iskolánk minden jóra való és módosabb ifja előtt könnyűséggé vált. Az is köztudomású dolog, hogy Pater, Koros, Méhes és Deáki Filep Sámuel — mind irodalmi férfiak — kész örömet, sőt kínálva és útnutatólag szolgáltak a legjelesb olvasmányokkal kiválóbb ifjainknak, mit azok mohó vágygyal fogadtak s abból szellemi nyereséget vonni el nem mulasztották.

Ennyit Kozma t. barátom művének felhozott bevezető szavaira. Ugy hiszem, a mondottak után bővebb bizonyítás nélkül is hitelre talál az az állításom, hogy az olvasó egylet alakítása előtti idők ifjusága a nemzeti nyelv és irodalom iránti érdeklődése tekintetében, méltó előde volt az egyletet megalkotott és évtizedek során fentartott különböző korbéli ifjuságoknak.

N. J.

Kossuth Lajos képével lepte meg az egyletet, mely viharos „éljen“-zések között azonnal közszemléce függesztetett ki. Jakab Elek a Deák Ferencz képének rögtön megvételét hozta ajánlatba hasonló „éljen“-zés között. Majd Jakab József emelt szót, a népszabadság bátor bajnoka, Erdély legnagyobb embere: Wesselényi Miklós mellett, s az általa épp akkor szervezett harmadik kisedetóvoda alapítása alkalmából, több hazafias tetteit felsorolva: őt mint az emberiség jól tevőjét éllette, szünni nem akaró „éljen“-zésre indítván társait is hazánk e nagy fia nevével.

Ez időben a politikai átalakulási mozgalmak erősen hatottak az ifjuság szívére. A megifjulásnak indult nemzet-élet sejtene engedte a jövő képet; az ország és vármegyék gyűlési termekben tartott szónoklatok, a haza jobbainak egy Wesselényi és Kemény Dénes által erős karokkal tartott zászló alatti tömörüléscjelzé a politikai légkör megtisztítására támadó vihart, és ama zászlók győzdelmét. Azt mondja egy író: az ifju fejébe szívében át mennek a gondolatok, mint a férfi szívébe a fön át az érzések. Itt van az ifjak szabad-elvüisége forrása. Jakab Józsefet is megragadta a kor szabad szelleme: tanult és ismét tanult; célja nem kevesebb vala, mint az, hogy — habár mint egyszerű községi lelkész is — a kor színvonalán állva, a vezetésére bizott népet is értelmi miveltségben egykor magához emelje fel. Benne már ekkor egy nem köznapi lélek és jellem vonásai mutatkoztak. Sokszor beszélt barátinak afelől, minő magasztos hivatása van amaz ifju nemzedéknek, melynek ők is tagjai; csak érteni kell — úgy mond — e hivatást; ő úgy látszik értette azt, s éppen ennek befolyása alatt határozta el magát. Kortársai mondják felőle, hogy ő ez időben elhatározásaiban gyors volt és mégis többnyire biztos itéletü; a célfelé törekvéseiben kitartó, állhatatos; a meggyőződés alkotásban kritikus, de hajthatatlanul szilárd; a rábizottakban pontos és lelkiismeretes; a mire vállalkozott, attól sem akadály, sem veszély el nem tartoztatta; az embekekről való vélemény-mondásban óvatos; előítéletet nem ismert s gyűlölte és gyarlónak tartotta, kit az vezérelt; ezért volt, hogy barátai és pályatársai véleményére mindég hallgattak, tőle tanácsot kértek, s azt rendesen követték. Jó indulatu, de barátságával tολakodó nem volt. A tudomány mindenik ágát tisztességesnek tartotta s tanulmányaiban azokra figyelmet fordított; előszeretete azonban inkább a szám- és természettudományok felé vonzotta; a nyelvtudományt — miben páratlan volt főiskolánk ifjusága közt — csak eszköznek

tekinté az előbbiek megszerzésére. A mit tudott, azt határozottan tudta. Feleletei az osztályokban és közvizsgákon inkább egy ismeret-gazdag és gondolatait szabatos folyékonyssággal kifejező ifju tanár előadásaihoz hasonlók, mint egyszerű colloquiumok voltak.

Kortársaitól hallottam, hogy a tisztelt emlékü Gedő József, egy vizsgálója alkalmával feleletét egész gyönyörűséggel hallgatván végig, azon megjegyzéssel fejezte ki elismerését a jelenvolt tanárok és vizsgálók előtt, hogy ha Jakab Józsefet a status tanárrá kiképzése céljából külföldi egyetemekre küldeni elhatározná, mint consistor nemesak támogatná e határozatot, hanem magából is örömet áldozna 300 frtot a költségek hordozására.

Az elismerés számos jelével találkozott ugy az ifjuság, mint tanárai részéről is. Mihelyt 1843. nyarán elvégezte gym. tanulmányait, azonnal köztanítóvá neveztetett ki, s mint ilyen 1843. szeptemberben a tanítást meg is kezdette. A kiket mint magán vagy köztanító tanított — ma többen magasállású férfiak — hálával emlegetik nevét, áldják emlékét rendszeres, észszerű tanrendszeréért, cszes, finom bánásmódjáért.

A kiténtetés egyik szép jele volt az is, midőn 1843. szeptember elején a főtanodai ifjuság, daczára annak, hogy több régi deák volt még előtte, őt választá meg az üresedésbe jött másod főnöki (senior) hivatalra, és az igazgatóság felterjesztésére, az Egyh. Képv. Tanács is (sept. 10-én 171 f. sz. alatt) megerősítette őt a közbizalom által neki juttatott szép állomáson.

Szülőinek, testvéreinek, barátinak, pályatársainak és tanárainak egyaránt öröme telt az ő szép előhaladásában. A kit sokan szeretnek, az maga másoknál sokkal jobban tud szeretni. Ilyen volt Jakab József is. Tanárainak jobb tanítványa, tanítványainak nemesebb lelkü tanítója, barátainak bensőbb barátja, szülőinek és testvéreinek engedelmesebb és háládatosabb fia illetőleg testvére, mint ő, nem volt.

A társaságot szerette; élt annak előnyeivel. Szabad óráiban társai felkeresték, egész kis „Consilium bonum“-ot képeztek nála, s pipaszó mellett oly eszmeeseréket folytattak, mik tisztességére és hasznára váltak mindeniköknek. Neve napját társai rendszeren ünneppé tették; szüleitől ilyenkorra „egy pár kupa jó szentgericzei bort“ szokott kérni, meghagyva, hogy „a kupa jó nagy legyen, körülbelől ugy egy vedres.“ Jó magyar dohányról édes anyja nem feledte el gondoskodni, mely gyöngédségért naivul írta meg anyjának, hogy „ő most is olyan szerető engedelmes gyermeke, mint volt a

régi szép időkben, midőn anyja őt pipe-csordája gubernátorává nevezte ki.“ Szülőihez, tervéreihez jó, gyöngéd, figyelmes és nemes bánásu volt a szó legtisztább értelmében.

Kolozsvárról egész tanulói pályája alatt alig nehányszor távozott, akkor is vagy legatióba, vagy haza, szüretre. Az 1841. évi nyári szünidejét egyik tanítványánál Abrudbányán töltötte; itt ébredt fel benne a bányászat iránti vágy, mely később e pályára lépni ösztönözte. Kolozsvár volt állandó tartózkodási helye; tanult szorgalmasan kora reggeltől, késő éjszakáig. „Én itt vagyok Kolozsvártn — ír 1843 július 28-ról édes atyja egy tudakozó levelére válaszolva. — Istennek hála jó egészségben és oly meglelégedéssel minden szegénységem mellett is, hogy csak jó szülőimnél lehetnék meglelégedettebb; azon meglelégedéssel azonban nem engedi a szükség az ittenit felcserélnem; mert itt, a mellett tanulhatok is, a tanulás-hoz pedig — tudja édes apám — nagy kedvem van. Most az angol nyelvvel foglalkozom; remélem, hogy őszig anynyira megyek, hogy aztán nem kell mással magyaráztatnom, ha vagy egy angol könyv előmbe fordul, vagy egy angollal találkozom Francziául meglehetősen tudok már; oláhu is tanulok mindennap egy-két órát; a szükségesebbeket már tudom.“

Maga erejéből akart céljához eljutni; „csak egészség legyen, a többit megadja Isten és a szorgalom — ír egyszer szülőinek. — Én egészséges vagyok, bár dolgom anynyi, hogy, egy pillanatot sem vesztegetek el, s mégis alig érkezem 4—5 órát alumi, éjszakánként; ennélfogva oly jól telik az idő, hogy alig veszem észre, a mint telik egyik hét a másik után.“

Selmecze való tanulásbeli előkészületeivel 1844. tavaszán már készen volt; kevés pénze is volt már, de még nem elég, hogy 1500 frnyi előirányzott költségét fedezhetné. Husvétra legatióba ment, honnan „jócska csomó pénzzel“ jött vissza. „De nem ártana — ugy mond — ha több lenne is, mert 1500 frt sok pénz, s míg enynyt össze nem kaparok, sokat kell futni, fáradni; enynyi nélkül pedig nem akarok Selmecze menni.“

Selmecze menetelétől azonban sorsának egy más fordulata tartoztatta el; 1845. elején tudtára adatott, hogy egyházi főtanácsunk őt nézte ki legközelebről külföldre küldendő academita jelöltjéül s felszólítatott, hogy eziránti kérelmét a főtanács-hoz adja be. Megfontolva a körülményeket: kérelmét beadta.

Annak eldőlitéig pedig kilátásba helyezett új pályájára készült

s hogy nevelése teljesb legyen: 1845. márczius 14-én kiindulva Erdély nagy részét beutazta; ez útjába ejtvén N.-Szebent, ott bátyját — ki a kincstárnál volt alkalmazásba — felkereste, vele jövőjére vonatkozó tervét megbeszélte s így tért vissza Kolozsvárra, folytatni tudományos útjára előkészületeit.

„Foglalkozásim közt igen sokszor feltünik jövőm, s gondolkozom annak minél czélirányosabb megalapításán — irá 1845. aug. 10-én édes atyjához, — minél hamarább küldendő levelében szeretném, ha tudatná édes apám, hogy teendő külföldi költséges útamban magát kissé megerőltetve, mintegy menynyivel segíthetne. Én ugyan az apám segedelmét sok tekintetben nélkülözhetném, de apámnak szeretném juttatni azon érdemet, hogy fia a maga költségén látogatta meg Angliát vagy Franciaországot Édes apám igen jól tudja, hogy 9 év óta én szinte egészen a magam erőmön járok, mindent magam vívtam ki magamnak: ugyan hogy esnék majd boldogságom, ha meg kellene lelkiismeretinek vallania, hogy: biz ennek eszközlésében kevés részt vettem. Édes apám — így folytatja — nem ért félre engem. Ha nem teszen semmit is, szeretni fogom, s hogy tegyen, csak apai büszkesége, dicsősége emelésiért szeretném.“

Sorsa az almási 1845. aug. 24—28-ki zsinati főtanácsban dönt el. Kérélmé felolvastatván, abban azon elhatározott szándékát nyilvánította, hogy ő magát valamelyik oskolánk melletti tanárkodása és evégre való kellő kiképezhetése tekintetéből külföldi felsőbb oskolákra menésre szánta el, s ezen czélja kivitelére magának az egyház részéről segílyt kért. Az akkori körülmények egy ifjunak köztanítóvá leendő előkészítettését igényelvén, ajánlata és kérélmé elfogadtatott s kiküldetése határozattá lön. „Minekutána köztudattal megegyezőleg — így hangzik a 16 pont alatti határozat — főiskolánk jelenlevő tanárai a kérelmes ifjat észbeli tehetségeire s erkölcsösségére és magaviseletére nézve kedvező oldalról ismertették, egyházi főtanácsunkkal, ezen ifju egyenlő akarattal, a közmegvizsgáztatás alóli feloldoztatás feltétele alatt elválasztatott statusunk részére külföldi felsőbb oskolában kiképzendőnek, oly hozzáadással azonban, hogy ő is magát statusunk szolgálatjára szokott módon elkötelezze, kivántató költségei fedezéséről egyh. főtanácsunk maga redén fog gondoskodni. A képviselő Egyh. tanácsra bizatván, hogy minekutána a kérelmes a kellő elkötelezését megteszi, szükséges bizonyítványát beadja, útilevél kieszközléséről maga rendén gondoskodjék“.

„Ez alkalommal — olvassuk alább ama jegyzőkönyvben — Kriza János atyánkfia Gedő József aának azon ajánlatát és illetőleg kötelezvényét terjeszté elő, mely szerint Gedő József aa. azon esetre, ha Jakab József külföldi felsőbb iskolákra küldendőnek statusunk részére elváltatnak, az ő költségei fedezésére 300 ezüst rftokat ajánl és magát kötelezi kifizetni. Minckutánna Gedő József atyánkfiának azon nyilvánított óhajta az előbbi pont alatt teljese-
dést nyert, feltételezett ajánlata elfogadtatván, ezen aának statusunk javát munkálni és előmozdítani törekvő több ízben tapasztalt buzgalma, elismerése mellett e. főtanácsunk méltányló köszönetet szavaz, és azt megirandónak, nyilvánítandónak elhatározta.“

Jakab József tanulásbeli igyekezete meglelt jutalmazva, képzettsége egész egyházunk és különösen annak egyik jelese által szép elismerésben lön részesítve; határozottá lett az is, hogy még egy év előtt a kitűzött academiái útra nem indulhat, azon idő alatt a K. E. tanács közbejöttével peregrinatio útján gyűjtsön magának segedelmet“. Célja tehát el volt érve. „Oh anyám lelkem, mint örvendek József célhoz jutásán — írta édes anyjához sept. 10-én testvére Elek az örömhír első benyomása alatt — mint megkönynyebbültek vállaim, midőn tőle az örvendetes hirt vevém. Nagy lépés az övé, édes anyám, s ritka szerencse! Főként mert hamar jött. Lelkemre mondom, több örömet nem fogok érezni 10 év alatt. Én áldom a gondviselést, szeretem őt e szép diadaljáért, anyám pedig érezze a legnagyobb anyai örömet, hogy oly fiat szült, ki tán egykor büszkesége leend vallásunknak“.

Jakab József a következő évet is előkészületekkel töltötte el. Tanulmányi készületeivel csakhamar készen volt, csak útlevel s ajánló levelek szerzése és az almási zsinati főtanács felhatalmazása alapján önmagának hitrokonainktól segílyt gyűjteni volt még hátra. Ugynevezett peregrinatiojára atyjától 100 rft. költséget kapott, mit ő az által vélt hasznosítani, hogy a peregrinatio mellett Erdély minden nevezetes helyének újonnan és gondosabban beutazását is céljául tűzte ki. Kolozsvárról 1846. ápril 1-én volt kiindulandó. „Áprilisben tehát — írta mart. 12-én atyjának — ha Isten megsegít, indulok, még pedig gyalog. Menjen szekeren az, ki kényelem között munka és fáradság nélkül nőtt fel; nekem csak így jó menni. A szekérben sokszor elszunyynadnék, s annak, ki oly pályára készül, mint én, mindig ébren kell lennie, még éjjel is. Anyám azt mondja, hogy mint csecsemő már nem állhattam a ből-

csőt; most is szabad csak úgy vagyok, ha istenadta talpaimon állok és járok. Merre megyek, addig eszembe sem jut, míg meg nem indulok; akkor pedig alkalmasint oda fog kiütni a dolog, hogy a merre jobb út lesz, csak arra ballagok. Lesz puskám, pisztolyom, késem, botom; hát mi kell még, hogy inkább biztosítva legyek az emberokozta bajok ellen. Isten megőriz azoktól, a mik tőle függenek“.

Ugy tett, mint elhatározá. April, május, junius hóban Erdély nagyobb részét bejárván, jul. 23-kán Besztercze, Radna, Dézs és Zsibón át Kolozsvárra érkezett, s onnan még az nap Abrudbányára utazott el, honnan julius végén szülőihez Szentgericzére érkezett. Augustus egy részét szülői és rokonai között otthon töltötte el. E közben a kir. kormányzék 8078—1846 sz. alatt a berlini és göttingai egyetemekre s 2 évre szóló útlevelét kiállítva, rendelkezése alá bocsátotta. Szülőitől s testvéreitől búcsuzott tehát, útját Küüllőmegyén keresztül vette Kolozsvár felé, hová aug. 26-án megérkezett. „Egészségesen, minden költség nélkül érkeztem Kolozsvárra ezelőtt pár nappal — irá szülői és testvéreinek aug. 28-ról -- Kedves Eleküntől Borzás nevü faluban váltam el a Kis-Küüllő mellett. Elválásunkkor érzett fájdalmamat csak hamar kiújtam, elgondolván, hogy mily virágdús a mező, melyre átlépendek szerettem közül, s hogy mily forrón fognak ők szeretni távol létem alatt is s édes fájdalommal emlékezni rólam, ha tán el fognék halni nagy útam fáradalmi között. September 3-án fogok indulni reggel 4 órakor. Ha hamarább olvassák leveletem, töltsék imádság közt e reggelt, de köny ne nedvesitse szemeiket, haneha örömkönyük, mert én életemben indulásom perczében leszek a legboldogabb. S miért a boldogot siratni? Én is imádkozni fogok szeretteimért; . . . kérem az Istent, miként bár addig éltesen mindnyájunkat, míg még egyszer együtt dicsőíthetjük őtet; míg elregélhetem majd a dolgokat, miket látni s tapasztalni fogok“.

Elindulása előtt kérést adott be az egyházi képv. tanácshoz, melyben írás- vagy szóbeli útasítást kért az iránt, hogy különösen mely tudományszakokban képezze magát? E kérésre a képviselő tanács azt végezte ¹⁾, hogy: „Írassék meg a főtisztelendő püspök ur által az irt akademita ifjunak, hogy jelen körülményeink között meghatározólag bizonyos tudományszakot önkiképzés okáért e. k. tanácsunk nem tűzhet ki; a miért ajánltatik, hogy általában minden tu-

¹⁾ Egyházi képv. tanács 1846. 233 jegyzőkönyvi szám.

dományokbani készületre fordítsa igyekezetét, különösen pedig a paedagógiát és a természettudományokat tárgyzó tanokra, mikro hazánkban oly jó móddal nem készülhet. Egyébaránt figyelmeztetésék, hogy statusunk benne nem csak professort, hanem papot is várt.“ Ez volt a válasz indokolt kérésére.

Kolozsvárról sept. 3-án kiindulván, 6-án Pestre érkezett, hol a nevezetességek futólagos megtekintésével 4 napot töltött el; 11-én gőzhajóval Bécsbe ment; a császári székváros nagyszerű természeti-, régiség és kép-gyűjteményei s egyéb nevezetességei pár heti idejét vették igénybe. Első levelét Bécsből írta. Pestről, hazánk fővárossáról szépen emlékezik meg, s áldja pályaválasztását, melynek csak kiindulási pontján is anynyi szépet látni s tanulni nyílt alkalma. Október elején érkezett meg Göttingába, hol az egyetemen a philosophiai szakra volt célja beiratni magát.

„Szinte három hete már, hogy Göttingenben vagyok — írá oktober 22-ről szép lelkű pártfogójához, Gedő Józsefhez. Bécs fényétől megvakulva, azt gondoltam, hogy már ott mindent láttam, mit a mivelt külföld bámulatost felmutathat; most azt mondom, hogy: ki Némethont megismerni akarja, nem csak Bécsen, Austria utolsó faluján is jöjjön innen. És ki Austria határán innen nyugodt akar lenni, feledje el nemzetét, honát, kormányát, mindenét; nem azért, mert tán tilos ezekre gondolni, hanem mert szivvérző nemzetünk parányiségának és e parányi nemzet anynyiféle érdek általi feldaraboltatásának, anynyi idegen elem általi körülvételésének elgondolása, a politikai egységet elveszített, de nyelve, szokásai és vallása által újból egyesített Némethonban. Szivvérző gondolat, hogy mig itt, hol roszt föld, hideg levegő, töméntelen népesség a vagyonság akadályai, mindenfelé lehet a boldogság nyomait látni: nálunk, hol a természet oly pazar volt kincsei osztásában, tized részét sem láthatni annak a jóllétnek, mi itt mindenfelé oly szembe-tünő. Szivvérző rá gondolni, hogy a vize közül, melyek tömérdek kincseinket magukkal kihordják, egyiknek sem jut eszébe, bár enyhítő harmat képibe visszajöni. Ah! mi valósággal Isten képei vagyunk: mi adunk ki eleget, de jutalmat érte, vagy hálát nem igen látunk. Bécsnek igazság szerint Orsovánál kellene fekünni; így nem lehetne csodálnunk, hogy csak szemfényvesztő gyárkészítményeit látjuk... szép pénzért. Bécsben láttam emlékeket, miket ez vagy amaz hálás rokon emelt; de itt a királyok emlékein mindenütt ezt lehet olvasni: Das dankbare Volk. Minket unitáriusokat vádolnak,

hogy a megváltót oly kevésbe vesszük. Igazságtalanul: mi még nem vagyunk megváltva, nem; az egész magyar nemzetet őseink bűne nehezlik; százaknak és ezereknek kell még magukat feláldozni, hogy élékelhessük: „M e g s z a b a d u l t u n k m á r !“

„És úgy találám Göttingent — így ír tovább — a mint mondtam! Oly könyvtár, oly növénykert, oly olesóság, tisztaság és oly szelid, barátságos nép, mint értesítve voltam. Csak . . . angol nincs; de azért nyélbe ütve a dolog: egyetlen scott, orvosi fakra készülő kedves ifjuval, mindjárt ide érkezésem első napján megismerkedtem, és már egy hét óta tanulok tőle angolul. S kinek köszönhetem? Senkimásnak, mint Brassainak. A Brassai neve nekem olyan, mint a mesebeli síp, melyet mihelyt megfuvintok, törpe és óriás jó segedelmemre. Mondotta volt, hogy A p e l t ¹⁾, egy igen derék itt lakó mechanicust keressen meg, köszöntsem. Ugy tettem; de ő nem lévén otthon, fia fogadott el, csakugyan mechanicus; ez bemutatott anyjának, orvosi pályára készülő öcsésének, ez a scottnak (neve William Nisbet) és több barátainak, az ifjuság legjobb-jainak, kik mindnyájan naponként két órát velem együtt scottunknál társaságban angolul tanulnak. És így már semmi akadály a lehető betegségen kívül, mi eltartóztathatna az Angolországba mehetéstől. Akadémiai tanulmányaimat nov. 2-án kezdem el. Miket fo-

¹⁾ Itt megjegyzésképen elmondhatom, hogy a Brassai ur által ajánlott Appel házban Jakab József nemcsak jó indulatu vendégszerető emberekre talált, hanem az ifjabb Appel fiuban egyik legjobb barátjára lelt. E barátság állandósítása czéjából ugyanazon utcában (Barsüszter) saját házukkal átellenben Jakobi nevű ur 359 sz. a. házában kerestek neki utszára néző csinos első emeleti lakást. E közelség, egymás napontai látása, meg a másfél évi gyakori együttlét és lelki rokonság a derék ifjút barátja nővérével, a szép és kedves Appel Johannával, Appel mechanikus leányával bensőbb viszonyba hozta, melynek egymás megnyerése, kölcsönös házassági ígéret és 1847 husvétjában egy Hamburgban és vidékére tett két hétig tartó társas kirándulás alkalmával. Hamburgban eljegyzés lett a vége. Abban állapotok meg, hogy Jakab J. elvégezve egyetemi pályáját, ha visszatér s elfoglalja tanári állomását: jegyesét leendő új hazájába szállítandja. De a sors másképp akarta. Őt elsodorta a forradalom. Jegyese híjába várta, híjába buslakodott utána. 1850-ben egyik fivére Magyarországra indult, hogy hirt vehessen felőle; de csak Bécsig hatolhatott, honnan azon meggyőződéssel tért vissza, hogy barátja elesett hazája védelmében. Mátkája két évig gyászolta, mignem szülei s két testvére elhalván, 1853-ban Olaszhonba költözött. Enynyi a mit közvetett úton Dietrich nyugalm. secretariusné, Eucken postamesterné és Schmiedt kisaszszonytól megtudtunk, kik dicsérettel emlékeznek ugy Jakab Józsefről, mint természeti bájjal, szép lélekkel s nemes érzésekkel megáldott jegyeséről.

gok hallgatni, még nem vagyok tisztában vele. Oly formán vagyok, mint a ki elsőbben megyen a hosszu tél unalmai után a már kifejlett természetbe, nem tudva, hogy az ezernyi szebbnél szebb virág közül melyiket szakítsa. Hogy mathesisre s természettudományokra készüljek, nem feledtem; de még itt is lehet választanunk, mert csak mintegy 10 felé ágazik a két tudomány s mindegyikkel egy-egy szaktanár foglalkozik. Ezen kívül a Consistorium által a gymnasialis tanulmányok figyelembe vételére is vagyok utasítva s a főtisztelendő püspök ur által a theologia el nem feledésére“.

Az egyetemre 1846 october 27-én iratta bé magát¹⁾; ekkor egész Magyarországról csak még pozsonyi Csader Károly volt ez egyetemen, 10-ik szám alatt beírva a theologusok közé.

Míg egyfelől szülőit nem mulasztotta el népies nyelven írt levelekkel tudósítani élményeiről és a látottakról, másfelől tudományos előmeneteleiről tüzetesb leveleket írt bátyjának, akkori püspök, Székely Sándornak, és különösen derék pártfogójának, Gedőnek is. E levelezések közül kevés maradt meg, a Székely Sándoréiból egy sem, legtöbb maradt meg a Gedőhöz írtak közül. Felhasználok e leveleket, mert azokból részint pártfogójához való viszonya, részint tanulásbeli iránya és elvei, világnézetei ismeretessékké lesznek.

Egy 1847 jan. 24-kén kelt s a mondott patronushoz írt leveleiben a német philantropismusról ír. Példákkal ismerteti a Gustav Adolf egylet, meg a szenvedő emberiség fölsegítésére egyesült szabad kőművesek egyletét, s azok jótékony működését a segedelmezés, nevelés, tudományi érdekekben útazó ifjak vagy tudósok gyámolítására nézve. Majd az ottani nép hagyományait és szokásait s a nép azok fentartásabani hűségét irván le, így sohajt fel meleg érzéssel: „mi régi szokásainkat azon mértékben vetkezzük le, melyben a miveltségben haladunk. S pedig kár. Miért nélkülözni azt, mi, habár semmi kár elvesztésében, de haszon is semmi. Nyelvünk szinte elveszett előbb a latin, aztán a német nyelv vak imádása következtében. Nemzeti öltözetünket a parasztok és szegény nem parasztok tartják fenn; az urak, Isten tudja mily kint állanak ki az évenként két-három ünnepélyes napon, melyen magyarban kell megjelenniök. Az ifjuság szabad mezőbeni innepe tavasszal nevetséges lett.

¹⁾ Az anyakönyv első rubrikájában ez van: „uro. 9.“; a másodikban ez „Joseph Jakab v. Szentgericze“; a harmadikban, hol a szülők állásáról van szó, ez áll: „Gutsbesitzer in Siebenbürgen zu Szentgericze“; a negyedikben: „philosoph“; az ötödikben (tandij): „6 frt.“ a hatodikban: „Zeugniszpas v. Wien“.

A májusfának hire sincs többé. A piros tojás festés a falukra és a kunyhókba huzta magát. A határkerülés husvét szombatján alig van meg néhány faluban Székelyföldön stb. stb. A németek minden eféle csekélységet drága nemzeti kincs gyanánt óvnak“.

Egy másik, ápril 19-ki keletü levelében tanulmányairól értesíti tudakozódó pátronusát. „Tegnap vagyis ma éjjéli 12 és 1 óra között érkeztem haza Hamburgból — ugymond ama levélben —; fáradt vagyok, nyugodnom kell s a levélírással nyugalmam nem lesz zavarva; tárgyul miért vegyek egyebet mint tanulmányaimat?

A mult semesterben hallgattam tapasztalati physikát, tiszta mathesist és stereometriát; mint benevolus auditor vagy itteniesen hospitans: vegytant, a vulcanok és ásványos vizek ismertetését és végre már említett scotus barátommal tanultam angolul. Ma a második semester első napján vagyunk. Hallgatni fogok gyakorlati geometriát, metaphysikát és természetphilosophiát, a physikából az optikát, acustikát és melegségtant, mikre a mult semesterben nem jutott idő; ezeken kívül veszek egy rajz és egy ének órát, részint hogy ha gymnasiumba találnék menni, ez elhanyagolt tudományágak elősegítésére valami befolyást gyakorolhassak, részint pedig, mert minden perczen látom a valamiit rajzolni tudásnak s a szép éneknek és szép beszédnek szükségét. Továbbá gyakorolni fogom a következő ingyen felolvasásokat: az újabb theologia történetét, az újabb egyházi történeteket, a régi népek cosmogoniáját. Az angolt folytatom. Hetenként 2 órát a természethistoriai muzeumban és 2-öt a növénykertben töltendek. Ezekből kivonhatja méltóságod, hogy ha lennék valami, csakugyan philosophus lennék, vagy ha szorosabban akarnám magamat még határozni: sesqui medico-theologo-philosophus. Ez nem a leghelyesebb, de mégis így kell lenni. Miért? minden megmagyarázhatja, ki helyzetemet ismeri. Ex omnibus aliquid, ex toto nihil: szokta mondani egy okos uri ember egy más oktalannak hitt uri emberről, s az okos uri ember kezében az ember tuskóvá, s az oktalannak hitében az agyag emberré idomul“.

E levelében ismerteti az egyetem kitünőbb tanárait; az orvosi fakban Langenbeck, Fuchs, Wöhler, Wagner, Rück felől mint kitünő szakférfiakról emlékezik meg. Szerinte a theologiában ott Lücke az első apostol; a philosophiai osztály hírét Gausz tartja fenn; Hausmann a mineralogiában, Lotze a speculativa philosophiában tűnnek ki; a juridikai facultáson pedig Francke a mindenkiben minden.

Emliti egyszersmind hamburgi két heti útját a Harczon, Klaus-thal, és Goszlár híres bányászhegységeken át Braunschweigba, onnan Hannoveren át a lüneburgi puszták hosszában Hamburgba. Hamburg mellett. Altonában meglátogatta Klopstock sirját, „E sirnál szégyeltem meg magamat — ugymond — hogy a port bámultam két nap, s az isteni szellemnek egy pillanatot későn is alig szentelheték. Egy pár ágacsokát a sir feletti hársfáról lemetszettem, s ez minden emlék, mit Hamburgból birok“.

Ez év (1847) elején az egyházi főtanács 13 sz. a. végzésében a kolozsvári eklézsia kérésére elhatározta, hogy Jakab József másodpapságra és theologiai professorságra alkalmaztassék. Ezen határozatot vele bátyja, Elek és Mátéfi Ferencz egyházi pénztárnok tudatták. „Megnyílt a pálya — írja erre atyjának — melyre csak mocsoktalan lábakkal, saru nélkül léphetni; és nekem erős szándékom így lépni rá; ifjuságom netáni téves lépéseit Isten és az emberek megbocsátják, mint férfi nem akarok a megbocsátásra alkalmat adni“.

Junius 29-én e határozatra való tekintettel Gedő Józsefnek is irt. „Életemben — írja — nagy változás történt; magány levél útján hallván a consistorium irántami határozatát, egészen átléptem a theologiai szakra, és most zsidó és görög biblia, egyházi történet, rakoviai catechesis sat. foglalják el helyét asztalomon a physikának, mathesisnek s egyéb ezekhez tartozóknak. Vasárnaponként nem a természet dicső templomában, a madarak karzenéje közt, hanem a hívek sergében, az Isten házában, szűk falak közt imádkozom. Nagyon örvendek, hogy a böngészettel fel kell hagynom, nem mint-ha tán nem becsülnék minden tudományt, hanem mert látom, hogy egyetlen szakban is mennyire össze kell erejüket szedni a legnagyobb talentumoknak is, ha meg akarnak állani a talpukon. A classicus nyelvek alapos ismerete, a zsidó, ide számítva egyházi és világ-történetet, természet- és észphilosophiát, a különféle egyházi felekezetek szerkezete, a szerkezet historiája, hittudomány s forrásának a bibliának helyes értését és magyarázatát stb. stb. a legóriásibb erőt is képesek nem egy pár évig, hanem egy hosszú életen át foglalkozásban tartani. Ezt meggondolva, miután egyebekből annyit tanultam, mennyi egy ember alaki miveltségére szükséges, örömmel tettem félre minden egyebet s vettem kezembe a szent könyvet és kulcsait. Hittudományt erős szándékom Angolionban hallgatni, Mikor? még meg nem mondhatom“.

Ez évet még Göttingában töltötte el; de az év vége felé ottani tanulmányaival elkészülvén, Angolhonba menetele iránt a lépéseket idejekorán megtette; 1848. január 1-én a püspökhöz, az Egyh. K. tanács elébe terjesztés végett levelet irt, melyben annak ad kifejezést, hogy -- „miután a göttingai egyetemen oly tudományokban képezte volna magát, melyekre körülményeinknél fogva nagyobb szükségét látja, szándékoznék a jövő márczius 20-ik napja körül a göttingai egyetemről megválni s különösen angolhoni hitrokonainkat is meglátogatni, hitrokoninknál szerezhető vallásbeli ösmeretei öregbitése és a közelebről félbeszakadt levelezési közlekedésnek felelevenítése tekintetéből; kérvén egyszersmind az egyh. képv. Tanácsot, küldene számára egy latinul fogalmazott ajánlóvagy hitlevelet, melyben mint az E. K. Tanács küldötte lenne kijelölve, s egyszersmind a szükséges útasítással lenne ellátva.“ A Képv. Tanács határozata ¹⁾ a kérelem teljesítését rendelte el, és ő az ajánlólevelet csakhamar megkapta.

Ez időpont s az Angolhonba indulására kitűzött nap (márcz. 20-ka) között egy nevezetes, egész Európát mozgásba hozó esemény történt: a februári francia forradalom. A szabadság e dicsőségteljes győzelme Jakab József érzelmeiben erős visszshangra talált; hazája s az ottani törekvések jutottak eszébe. Göttingában nem volt többé nyugodalma; egyet gondolt, s már márczius elején Párisban volt; ott járt-kelt ama dicsó és felséges nép között, mely „demokrata, mint a természet és evangelium;“ melynek szava isten szava, mely az 1830. júliusi forradalom 3 napi alkotását, 3 nap alatt lerombolá, s helyébe újat alkotott: a köztársaságot. Ekkor történt, hogy Dobsa Lajos hazánkfia, a Párisban lakó magyarok gyűlhelyén a Cafè Denmark-ban márczius 12-én proclamatiót függesztett ki, minek eredménye az lett, hogy márcz. 15-én — mely nap Pestnek

¹⁾ E. K. T. 13 és 48 sz. a. jegykönyvi határozatai. A képv. Tanács első határozata Jakab Józsefnek egyszersmind az egyházi célokra gyűjtést is feladatává kívánta tenni; midőn az ajánlólevél mellé csatolni kívánt aláírási ív angolra fordítás végett Paget egyházi tanácsossal közöltetett, ő azon véleményt terjesztette a consistorium elé, hogy a segedelem-gyűjtésre felkatalmazó hitlevél czélszerűbben úgy volna szerkesztendő, hogy az egyház szükségletei statisztikai adatokkal lennének kimutatandók. Ez indítvány tárgyalása akkor a közelebbi főtanácsra halasztással, örökre ad acta tétetett. Közelebről fölmerülvén amerikai hitrokonaink küldöttek általi megkeresése: az itt említett határozatokat, majd a módzatok megállapítására nézve, jó lesz figyelemre méltatni az illetőknek.

s vele hazánknak is legdicsebb napja volt -- a Párisban lakó magyarok mintegy 300-an, nemzeti lobogókkal, megjelenve a francia ideiglenes kormány előtt, azt a magyar nemzet nevében üdvözölték. Ez alkalommal mondá Lamartine a küldöttségnek amaz emlékezetes szavakat: „Ha visszatérnek önök szép hazájukba, mondják meg annak, hogy anynyi barátot számlál Franciaországban, a hány francia polgár van.“

E nagyszerű napon Jakab József Párisban volt, résztvett a dicső tüntetésben; hallotta az őket körülvevő s velök együtt lelkesülő francziák kiáltásait: „Vive les hongrois!“; és az ő kiáltása is bevegült ama 300 lelkes magyar torokból harsogott menydörgő válaszkiáltásba: Vive la Republique!“

Telve tüzzel, lelkesedéssel hagyta el Párist. Londonba ment pályáját bevégezni. Kevés idő volt már hátra; de az idő rövidségét a munka szeretet, az éles, gyors felfogás és vasszorgalom sokszorosan kipótolta. Ő a július végéig hátra volt rövid idő alatt theologiát tanult; nevezetességeket, tudományos intézeteket, gyűjteményeket, állat és növénykerteket látogatott meg; tudományos felolvasásokra járt el ¹⁾ s még az angol népelet megismerésére is nem csekély gondot fordított; a főczél különben is inkább az volt, hogy ottani hitrokonainkkal újlag összeköttetésbe jöjön egyházunk, ő megismerje az ottani s megismertesse az itteni viszonyokat.

Szabad napjait London környékére tett vidéki kirándulásokra fordította; sőt alkalmat lelván, egész Scotiát beutazta. Ez utazásra Ossian és Burns műveinek hatása alatt szánta el magát. Lelkesedéssel járta be a Highland Ossian muzsája által megénekelt csaták dicsőítette bérczvidékeit, s nagy előszeretettel tette figyelme tárgyává a Lowland Burns műveiből ismeretes szelíd házi örömeit, szokásait. Ugy találta, hogy „nincs két ország és két nép hasonlóbb egymáshoz, mint Scotia és Székelyföld, mint a scotus és a székely.“²⁾

Londonban tanulmányait bevégezve, július végén hazaindult. Tanárai jó véleménye kísérte el; jó oldalról itélték meg akkor s

¹⁾ Az ily felolvasásokról jegyzeteket vitt; többet közölt is belőlök, többek közt Farraday híres chemicus egy vegytani felolvasását, a londoni bölcsészeti társaság előtt. Berde: „Ipar és természet barát“-ja 1848. 22-ik számában. Egy másik szintén attól u. ott 22. — ²⁾ Scotiai útjáról „Töredékek scotiai úti naplóból“ — czim alatt szép közleményeket hozott az „Ipar- és Természetbarát“ 1848. szeptemberi folyama 19, 20, 21, 22, 23 számokban. Különösen érdekes része e közleményeknek a székelyek és scotok egybehasonlítása és a kettő közti párhuzam.

emegették azután is. Az öreg Taylor, háromszázados emlék-ünnepünk vendége, könyes szemekkel emlékezett meg róla, mint házának egykori vendégéről. Martineau sokra becsülte, de Jakab József gondolkozásmódja és az akkori magyarországi állapotok egybevetéséből annak még Londonból elindulásakor aggodólag és jóindulatú szívvél jósolta meg: „katona lesz önből s nem pap.“

Augustus elején érkezett haza szülőihez méhként megrakodva a tudomány kincseivel. A viszontlátás édes örömeinek szentelt pár napi otthon mulatás után sietett Kolozsvárra állomása elfoglalására. Az E. K. Tanács, korábbi határozatai értelmében a hittani tudományok tanszékére és a kolozsvári másodpapságra jelölte ki őt; ¹⁾ kimondván, hogy tanszékét szeptember 1-ével, s papi hivatalát ezintén minél előbb foglalja el.

Különös volt az ő sorsa e tekintetben. Lelkesülve szép feladatú tanítói és lelkészi hivatala iránt; nagy reményeket kötve tanulmányai és szellemi fényes tehetségei hasznosíthatására nézve jövője megalapításához s ismerve azon magasztos kötelességeket, melyek hűteljesítése egy tanárt és papot közhálára érdemesítenek s nem középszerű nymbuszszal vesznek körül; és mégis tapasztalni napról-napra, hogy szívében egy másik lelkesedés fejlődik hatalmassá, és egy másik általánosabb kötelezettség érzése válik lelkiösmerete előtt törvénynyé. Melyikkel szakítson? Mindkettőre el van kötelezve; egyikkel egyházunknak, másikkal a hazának adósa. S bármelyikre essék választása, sokat veszíthet a másik elmellőzésével. Életének ez volt legingatagabb pillanata: s végre is a két érzésnek kiegyeztetésére tökéltte el magát. Világosabban szólok. Már hazajövetelekor hazánk politikai közéleté teljes hullámvészében volt. A korszellem, mely a vén Európát rázkodásba hozta, hazánkat is felverte síri álmából. A háromszázados tétlenségéből felébredt nemzet erős karokkal fogott ama századok mulasztásai helyrehozásának óriás munkájához: hogy jövődjét, régi dicsőségének nagyságához méltó alapra építse fel. A camarilla és galád szövetségesei megzavarták a nemzetet e nagy munkájában; olajat öntöttek a tüzre, s eldobták a kockát, melyre minden önérzetes nép azzal felelt volna, mivel a magyar. A camarilla által mesterségesen felköltött ellenségeivel szemben Magyarország is kibontá háromszínű zászlóját, és e fennen lobogó zászló alá ezrenként gyűlt a nemzet ifjúsága.

¹⁾ L. 1848. évi aug. 20. és szept. 3-ik E. K. tanácsi ülések jegyzőkönyve 170. 178. sz. a. határozatait.

E zászló iránti lelkesülés volt az, mi Jakab József szívében a szép pályája iránt érzett lelkesedéssel tusát vívott; abban állapotodott meg, hogy mindkettőnek megfelel. Már szept. 10-ki papi beköszöntő beszédének alapigéjeül ama bibliai helyet vette fel: „Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem fegyvert;“ és a beszédben, a keresztyéni oktatás mellett be volt szöve az is corollariumképpen, hogy a fegyver, mely hajdan a keresztyén vallás terjesztésére fordított: ma a haza és népszabadság védelmére vált szükségessé.

Voltak, kik e beszédet túlmerésznek tartották; egy pár conservativ gondolkozásu el is szörnyüködött e lelkes ifju gondolkozás-módja s beszédei szabad elvü iránya fölött; de általában véve mint papot szerette, örömet hallgatta a közönség; s a következmények bebizonyították, hogy a jövő képét tiszta szemmel látta, s józanul következtetett rá.

Elveit nem csak szószékről hirdette, tettei is megfelelték azoknak. Alig jelent meg Eötvös cultus minister sept. 2-ki rendelete, melyben bármely vallásfelekezetbeli lelkészek s iskolatanítóknak, kik szívök magasztos sugallatát követve, készek az önkéntes nemzetörök zászlói alatt a haza védelmére fegyvert fogni, biztosította a haza nevében a jövődjük felőli állami gondoskodást; Jakab József is azonnal beállt a nemzetörök sorába, s a pap és tanárság mellett exercirozni is tanult szorgalmasan. Az fájt neki, hogy nem vehet részt a rendes honvédség sorai közt a haza ellenségei elleni küzdelemben; midőn bátyja Kossuthhuszárrá lett, örömmel tudatta ezt atyjával; „csak az esik rosszul lelkenek — jegyzé meg — hogy miért nem mehetek én is“. Nemsokára azonban ezen kívánsága teljesülésének is eljött — fájdalom — az ideje.

A Puchner és Urbán gyalázatos eljárásai folytán Erdélyben támadt belvillongások kényszerítették b. Way Miklós kormánybiztost, hogy általános népfelkelést hirdessen. October 23-án kibocsátotta a népfelkelést elrendező proclamatioját.

A camarilla e szomoruan nevezetes két eszközének a proclamatioiban felsorolt bűn lajstroma meggyőzték J. J.-t újlag is, hogy a haza komolyan veszedelemben van; s mivel őt fennebb említett állomásához egyházunk iránti maga lekötelezése szorosán oda fűzte, kérelmet nyújtott be a királyi biztoshoz, melyben a haza védelmére épp akkor alakult szabad lovas csapathoz önkénytes beállási szándékát kijelentve, kérte a kir. biztost, hogy csatában elesése

esetére felekezeti előljáróságának — az ő külföldön képeztetése tett 1300 ezüst forintnyi költségei megtérítését biztosítsa. A királyi biztos készörömet fogadta el a kérelmet ¹⁾, s nyújtott módot a derék ifju katonává lehetésére.

Az E. K. T. oct. 30-ki felterjesztésében méltányolta Jakab József elhatározását s elfogadta a kir. biztos ide vágó ajánlatát.

Négy nap mulva Jakab József ezt írta szüleinek: „Délben indulok Enyedre harczba, mint tűzér az ágyukkal. Ha el találok esni, ne sirassatok, mert a hazáért, nemzetünkért s szabadságunkért esem el“. „Ha meg kell halnom, hadd halljak — írj egy alkalommal ismét — a hazáért halni meg, szép halál nekem. Legyenek, édes szülőim, jó kedvvel, ha a harczban elszegényedtek is, ad az Isten minden napra egy darab kenyeret, s e mellett só és pecsenye helyett ott lesz az áldott szabadság, mely után oly rég óta sohajtozunk, s melyért ma anynyi hű magyar ere vérzik“.

Erdély majd minden nagyobb csatájában részt vett. Birván a technikai és matematikai ismeretek kellő mértékével az ágyukezelésnél csak hamar altisztté lett, s mint kitűnő irányzó, többször kiérdemelte előljárói dicsérő elismerését. Ágyuját úgy szerette, mint a huszár szereti kényeztetett lovát. Szerencsétlenségének is e volt forrása. 1849-ben a végzeteljes február 18-ki magyarósi ütközetben, mely Riczkónak is életébe került, a vezénylet roszasága miatt azon üteg, melynél Jakab J. szolgált, fedezet nélkül hagyatott, az ágyu szolgálati személyzetéből mindazok, kik még nem futottak, fogságba estek. Jakab József — mint egy szemtanu elbeszéléséből sikerült tudomást szerezniem felőle — midőn az ellenséges haderőt az őik álláspontjuk ellen törni látta, s látta a fejtelenséget és ingado-

¹⁾ Lásd a kir. biztos 1761. 1848 sz. eredeti átiratát 228—848 E. K. Tanácsi szám alatt. Az eredeti átirat im ez: Az egységhevők egyházi felügyelőségének. Az itteni egységhevők főtanodájokban hittanár, Jakab Józsefnek hozzám beadott kérelmét, mely szerint a hon védelmére alakult szabad lovas csapat zászlója alá esküvésű szándokát jelentve, a csatáiban eleste esetére a neki külföldön kiképzésére felekezete előljárói által adott 1300 ezüst forint összeget biztosítani kéri, — oly ajánlattal küldöm át ezen egyházi főfelügyelőségnek, hogy a haza védelmére magát elszánt derék honfiunk fennebbi czélzatát méltányolván, tanári állomását a csatáiban küzdelme idejéig számára fentartani óhajtanám, ha pedig ez némi akadályok miatt nem teljesíthetnének, arról minden esetben gondoskodandom, hogy a kiképzésére felekezete előljárói által adott 1300 e. f. összeg az álladalom által egy ifjunak hasonlóan e főtanoda részére külföldre leendő kiküldhetése végett biztosíttassék. Kolozsvárt october 29-én 1848.

zást a saját csapatokban, mincképpen közvetlen következménye a szaladás lett: elhatározta magát Kis Pista, kedves barátjával, hogy ágyuját oda nem hagyja s gyáván meg nem szalad, inkább magát feláldozza. Tűzelt tehát folytonosan; fedte a többiek visszavonulását, s midőn látta, hogy körül van véve, ráborult ágyujára, átölelte karjaival és úgy siratta azt a meg nem védhetett ércdarabot, a hazát és saját vesztett szabadságát. Mint fogoly vitetett Bécsbe, onnan Mantuába, hol egy osztrák ezredbe besorozták.

A szülők, kiknek büszkesége volt, hogy három fiok szolgál a magyar szabadság-zászlók alatt, hirt sem hallottak fölöle; vagy meghalt, vagy elfogták; ezt kezdték sejteni, midőn levelezése megszakadt. Bátyja, Elek szorgalmasan tudakozódott utána, de nyomra sehogy sem jutott; búslakodó édes anyjának csak azt írhatá kutatásai után: „Szegény Józsefről semmit sem hallok, mindennap megemlékezem rá, és sokszor megsiratom; de azért mégis reményelem, hogy tán Isten még egyszer egymást látnunk engedi. Szegény, szegény öcsém! Áruló vezér és saját lelkének nemcs büszkesége, hogy szakasztá ki kezeink közül, hogy fosztá meg tőle a hazát, s őt imádott hazájától“. De ez nem volt vigasztalás a gyermeke szerencsés visszatérte iránt naponta sohaj és könyvek közt imádkozó édes anyára nézve; ő birt annak tudatával, hogy a költő hozzá is szólott e verseiben:

Kínnal szült fiaikat szomorúságodra neveltél;
 Inségben nőttek nagyra könyeid alatt,
 S a szükség őket szanaszét ragadozta...

.

Oh végetlennek kell lenni az üdvnek egekben
 Hogy kielégítsen földi keserveidért.

Életrati adat forrásom clapad. Csak egy-egy kicsinyke jel mutatja már az életpálya folyamát, melyet ez életrajznak ismertetni kell. Olvasóm elnézi, ha e helyen kissé terjedtebben használom fel a fennmaradt adatok tartalmát; a korszak, melyben az ezutáni cselekvények lejártak, olyan volt, hol a meglevő feljegyzések, levelezések sokszoros becsértékkal bírnak, ép azért, mivel nagyon kevés ilyen jutott át ama korból ránk. A kémrendszer, mely gondolkodásmódunkat és érzéseinket folytonos ellenőrzésben tartotta, nagyon sok becses tartalmu feljegyzést változtatott hamuvá.

Ez életrajzra nézve is a leírt események után legelső adato-

mat Jakab József egy 1849 dec. 25-én egy görögthoni városból Kal-kiszból Székely Sándor akkori unitárius püspökhöz irt levele képezi. „Ma esztendeje — így ir ama levélben — hogy fővárosunkat visszafoglalta a győzelmes erdélyi magyar hadsereg; ma esztendeje még Erdély fia voltam. Szivem bálványa, hazám, öszszedölt; s ha áll is, azt mondom öszszedölt, mert elvesztette feje koronáját, szabadságát. Én e romnak többé fia nem vagyok; miért is imádni hallottakat? Ma esztendeje öt héti bujdosás szenvedésivel érkeztem én is Kolozsvárra: kelljen bár bújdosnom ezer esztendeig, tizszer ezer szenvedés közt megöszszülnöm, s tizszer megifjodnom: többé a szolgaság földére nem fogok lépni. Miért is nekem oda mennem, hol minden lépten szabadságért elvérzett hős fiak sirját látom, s magát a szabadságot sehol se találom? Miért nekem oda mennem, hol szemközt köpdősnek ha azt mondom: „én szabad magyar vagyok“? S hol van a zúg, honnan e megátalkodott sorokat írom, kérdi ön? A szabad Görögországnak egy szabad szigetében uram, hova én, hajh! minő sok szenvedések után jutottam! A február 18-ki magyarósi szerencsétlen csatának — hol Riczkó is elesett -- hírért tudom, hallotta ön? Itt engem is elfogtak, s csak azért kívánok élni, hogy büntessem magam, miért nem tudtam akkor meghalni. Ezer testi nélkülözések, s ugyananyyi lelki kinok közt hurezoltak Bécsig, hol a kórházban három hetet töltve, Olaszországba vittek; itt Mantuában 5 hétig elzárva senyvesztettek, honnan egy az Izrael 12 nemzetségéből öszszeöntött gyalázatos magyar császári regimenthez küldöttek bakancsosnak. Már hitték, hogy öt és fél hónapi sanyargattatás után meg vagyok törve, azért mint pennás embert megérkezésem napján rögtön század irnokának tettek, mit is két hétig ernyedetlen!! szorgalommal folytatván, daczára az ígért bitófának és golyónak, elbúcsuztam a kapufélfától s Kis Pista, mind végig hünek ismert barátommal megszöktem, részt veendő, mint katona nemzetem szabadságharcaiban. Genuában az ott tartózkodó más magyar szökevények rendetlenségei miatt mind ketten börtönbe kerültünk s ott emésztettek a férgek és éhség, mig, hogy nyomorunk kelyhe megteljék, azt is bizonyosan meghallottuk, hogy Görgei elárulta szerencsétlen hazánkat. Végre elkészült a minket az olasz emigránsokkal együtt Görögországba viendő hajó. Útnak indultunk minden szél nélkül. Az első kedvezőbbecske szél hajónkat anynyira megrepesztette, hogy csak 160 ember négyszer huszonegy órai éjjelnappali munkája s a gondviselés mentett meg Sicilia

szomszédságában a hajótöréstől. Máltában megigazítottuk hajónkat. Megfordulva a pyreusi kikötőben, meg Syrában, october vége felé ide kerültem. Iskolában lakom, még pedig ennek a könyvtárában, mint tagja az iskola igazgató családjának. A tudományoknak élek; időtöltésből könyvet kötök. Tanítok latint, angolt és francziát. A ki ismer, becsül, kivéve az egyetlen pečovics magyart, a ki itt lakik. Szükséget semmiben sem szenvedek. „Kérem önt, írja meg szülőimnek — ha élnek — hogy élek, s oly állapotban; hogy mikor magukkal tehetlenek fognak lenni, rajtuk segíthetni fogok, őket most is oly gyöngéden szeretem, mint gyermek koromban. Írja meg, él-e vagy meghalt bátyám, szülőim, Brassai, kinek tanulmányaim nagyobb részét köszönhetem; kik élnek s kik haltak meg honfiaink közül“.

Eddig a levél. Teljesítette-e a néhai püspök kéréseit, átadta-e üzeneteit nem tudom, de hiszem, hogy nagyon hallgatott vele, hogy miféle levelet kapott, s választ sem adott rá. Veszedelmes vállalat lett volna az abban az időben.

Az, hogy a fennebbi levelére választ nem kapott, nem csüggesztette el őt. Új meg új levelet írt. Végre egy görög barátjának trieszti fivére kereskedelmi üzleti öszszeköttetései folytán 1850 végén egy levelét, politikai fogságból épp akkor kiszabadult bátyja kezébe játszania csakugyan sikerült. A testvéri szeretet ily körülmények közt indokolt mély fájdalomával; de az egymás feltalálása iránti határtalan öröm szent érzésével válaszolt ez vissza 1851 január 12-én.

Jakab Józsefnek ekkor az volt czélja, hogy görög állampolgárrá legyen s közhivatalt vállaljon ott. Bátyja irántai benső barátsága s testvéri szeretete azonban hazafias kötelességét sokkal élénkebben kötötte lelkére, semhogy azt tenni továbbra is elhatározása maradt volna.

Ezutáni minden törekvése abban öszzpontosult, barátokat szeretni új, de ideiglenes hazájában, s szorgalma által önfentartását s némi jövedelemszerzést biztosítani. Mindkettőt elérte. Tartzkodása helyén Kalkiszban oly népszerűségre vergődött, mint tanár oly köztiszteletnek örvendett, hogy a legelső emberek megtisztelőnek tarták önmagukra nézve barátságát. Legbensőbb barátjai a következők voltak: Thiers francia consul, Iliadi törvényszéki elnök, Kri-zottis prókátor, Duma és Ikadisz kereskedő, Papanosz cukrász, Kolmár, Nötig orvosok stb.

Később megvált a városi iskola tanítójától s önálló intézete volt. Tanítványai reggeli 6 órától esti 7 óráig minden óráját lefoglalták, és ő mégis ott és akkor is folytonosan tanult; elsajátította az új és ó görög nyelvet, s mind kettőt beszélte. Tudományos híre olyan volt, hogy az neki a görögök egykori bölcsei iránti tiszteletet és közbecsülést biztosította. Különben őt is bölcseik képpen tisztelték a tiszta szivü, jóindulatu görögök. Havi keresménye már az első hóban 150 drachmát tett ki. 1851 végén Syrába hivatott meg tanárnak, egyelőre habozott, később azonban Athenben fényes tanári vizsgát tevén le, elfoglalta a szép és tiszteletre méltó megbecsülést és ismételt meghivatást. Büszke volt rá, hogy azon városban tett tanári vizsgát, melyet a tudományok bölcsőjének, szülővárosának neveznek világszerte.

Határtalan lelkesedéssel szólt olykor azon nevezetességekről, melyek naponta szeméi előtt és látkörében voltak. Lakásáról, mely történelmi nevezetességi szigetekre és azon pontra néző kilátással bírt, hol Aristoteles az árapály oka felett elmélkedve tengerbe fult. De bár mi sok szép megragadó kép kötötte őt a szabad Göröghon földéhez, egész valóján meglátszott az a honvágy, az az öszszekötő kapocs, az édes hazával, melyet legszebben az a költőnk dicsőített meg, ki azt irta a magyarnak hazája felől, hogy:

„A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely,
Áldjon vagy verjen sors keze
Itt élned halnod kell“.

Jakab József erősen és mind erősebben érezte ennek valóságát, már 1852-ben irta fivérének, eszközöljen amnestiát számára. — Megpróbálta, de sikertelenül. Végre eljött ugyan az amnestia ideje, de rá nézve nagyon későn.

Egyik levelében írja bátyjához: „A hontalanság gondolata egész valómat megzavarja. Új hazámról beszélsz, s beszéltem én is többször, de hidd el, számunkra a nagy világon hazánkön kívül nincs haza. Hazudik, a ki még mondja: ubi bene, ibi patria. Alig egy évvel ezelőtt még hittem, hogy itten, megelégedve sorsommal, ugy fogom elnyomott hazánk sorsát figyelemmel követni, siratni. E hitnek többé birtokában nem vagyok; mint gyermek, vágyom hazámba: nem azért, hogy nyugodtan kényelmesen éljek, hanem hogy megoszszam veletek könyeiteket. Anynyi szeretetet, anynyi szabadságot, anynyi anyagi hasznot, mint itten, hazánkban soha sem fo-

gok élvezni, és mégis közitekbe vágyom, a nyomor fészkébe. S tán értetek csupán? kérditek; nem: az életvágy vonz mindenen felett leghatalmasabban. Ugyan élet az, mit bujdosásban töltünk? Eddig csak készültem az életre, most élni akarok. Élnem kell tehát, s élni minél hamarább hazámba mennem: annak légeivel tápláltatnom, napjánál melegednem s földébe temetkezmem. Te gondoskodj becsületos amnestiáról. És sürgette mindörökké az amnestiát. Atyja 1853 elején megkísérettette eszközölni, de eredménytelenül. Még választ sem kapott kérelmére. Egyházunk pedig nem is mert szót emelni érte. Amazt a honvágy gyötörte, beteggé tette, lázban tartotta és sorvasztotta napról napra. Környezete nem volt képes megérteni a búskomorságot mi kedvenczén erőt venni látszott. Nem ismerték a titkon rágó férget szívében. Orvosai fürdőt ajánlatak és Nápolyba küldék üdülni. De az újabb bujdosás még inkább feldulta, megrendítette egészségi állapotát. Már közel volt Nápolyhoz, midőn az utazás törődéseitől is szenvedvén, halálát már közelben érezte. Egy kis sziget-kikötőből utolsó levelét írta fivéréhez, melyben tudatja vele roncsolt és sulyos egészségi állapotát. „Ha több levelet nem kapsz tőlem, jele hogy meghaltam. Isten áldjon meg titeket. Anyámnak és apámnak légy helyettem is öreg napjaikban hű és jóindulatu gyámola“.

Ezek utolsó sorai voltak; mert nem irt: biztos, hogy csakugyan elhalt. Szive szakadt-e meg a honvágytól, vagy egyéb okozta halálát; tenger nyelte el testét, vagy a tengerparti hullámoktól verdesett sziklák között van-e sirja, nem tudom. Nem érhettem meg, hogy hazáját még egyszer meglássa, sem hogy annak hön óhajtott szabadsága felől legalább hirt vehessen.

Isten nyugtassa meg az ő sokat hányódott porait; nekünk pedig adjon erőt, hogy nemes lelke érzései, fenkölt gondolkozásmódja és felmagasztaló nemes büszkesége szép példáját követhessük.

Nagy János.

Báró Holzendorf és Dr. Bellows tiszteletére rendezett reggeli.

London, jul. 11. 1872.

T. szerkesztő ur! „Az angol és külföldi unitárius társulat“ a többi fiók-egyletek hozzájárultával b. Holzendorf, Dr. Bellows és más kitünő egyének tiszteletére, kik a börtönügyi congressus tárgyában a világ minden részéből Londonba özszesereglettek, jul. 11-én egy nyilvános reggelit rendezett. Nekem is szerencsém volt abban résztvenni s mint igen fontos és sok tekintetben érdekes ünnepélyt, helyén látom azt a „K. Magvető“ szives olvasóival megismertetni.

A nevezett reggeli a „Freemasons' Tavern“-be (szabad kőművesek vendéglője) volt, melynek nagyszerű terme már 9 órakor zsufolásig tele volt nagyszámu hölgy és férfi vendégekkel. A reggeli után a társulat elnöke kikerülhetlen jelen nem létében Hopgood ur, a minden jó és nemes ügynek lelkes pártolója, foglalta el az elnöki széket, s miután a társulat nevében kifejezte a legőszintébb örömet, melyet nekik a nagyérdemü látogatók jelenléte okoz, kezdetét vette a beszédek hosszu sora.

Első, ki szót emelt, Carpenter kisaszszony volt, kinek az indus nők nevelése és emelése körül szerzett érdemei miatt fényes neve van. „Önök tudják“ — így kezdé beszédét — „hogy én hat évvel czelött Indiában voltam, a hová nem úgy mentem, mint valamely vallásfelekezet tagja s nem is abból a czélből, hogy mint missionarius a ker. vallás üdvös eszméjét terjeszszem, vagy az egy igaz Isten imádását megismertessem; ámbár mindenütt bizonyosságot tettem arról, hogy egyedül a ker. vallás szellemétől indítatva vagyok közöttök; mivel engem a Krisztus vallása arra tanított, hogy mi mindnyájan testvérek vagyunk és Isten mindnyájunknak közös édes atyja. Én csakis azért mentem oda, hogy a rokonszenv jelét és üzenetét elvigyem az indiai nőkhez és hogy felhívjam munkásságra mindazokat, a benszülött férfiakat, kikről meg voltam győződve, hogy éppen oly hön óhajtották, mint én magam, az indiai nők emelését és emancipációját a tudatlanság

és megvetetség azon állapotából, melyben egy nagy része azoknak sinlődik; mentem azért, hogy felajánljam nekik segítségemet oly módon, a mint ők hasznosnak gondolnák. Én nem mentem azért, hogy az én saját rendszeremet vagy eszméimet rájuk erőszakoljam; de megvallom, hogy az unitárius testületnek rendkívüli fontosságát, soha sem éreztem annyira, mint a mikor az indusok között voltam. Igen! ottan mind inkább-inkább át voltam hatva az unitárius vallás-felekezet fönséges hivatása által, melyet föl kellene hogy karoljon t. i. a keresztény-vallás tiszta elveinek terjesztését India szülőttei között. Én tökéletesen megegyezem Dr. Bellows ¹⁾ nézetével, mit a mult vasárnapi beszédében kifejezett, t. i. hogy „India soha sem fogja elfogadni a ker. vallást abban az alakban, a mint azt jelenleg a missionariusok terjesztik.“ — Az indusok öneszméltre kezdettek jöni s tömegesen igyekeznek a babona s tudatlanság homályából kiszabadulni; de ez nem a más vallásra való térésnek az eredménye, hanem az angol kormány által felállított iskolákban nyert nevelésnek. Mert mihelyt az angol nevelés befolyása alatt megismerkedtek az isteni gondviselés működésének természetével: azonnal búcsut mondanak mind azoknak a babonás nézeteknek, melyeket saját vallásos oktatóiktól nyertek, s emancipálják magokat többé vagy kevésbé a szerént, a mint több vagy kevesebb bátorságok és függetlenségök van. Az én hő óhajom az, hogy az unitáriusok küldjenek tehetséges missionariusokat Indiába. Mivelt téritőket — mondom — mert az indusok magas képzettséggel birnak. Oknélkül való oda tudatlan egyéneket küldeni. Szemeljenek ki csak képzett férfiakat, kik képesek emelkedett és felvilágosult nézeteket hirdetni köztök, mint a minőket a mult vasárnap hallottunk barátunktól, s meglátják önök, hogy az indusok tömegesen fognak sorakozni a missionarius zászlója alá. Én nem is azért mennék oda, hogy őket megtéríteni kísértsem, mert én részemről alig hiszem, hogy India a mi korunkban elfogadja a ker. vallást; de igyekezném segíteni őket, hogy a bálványimádástól megszabadulhassanak; én nem erőszakolnék semmi olyast rájuk, a mit ők valóban nem kedvelnek. Én óhajtanám azért, hogy e társulat tegyen valamit e nagy czél valósításában. Már több izben kérdezték tőlem: „Hát hol van az erre alkalmas egyén? Uraim! ha mi egyszer elhatároztuk, hogy e dolognak meg kell történni: akkor meglesz! Én bizonyos vagyok abban, hogy a mi testületünk-

¹⁾ Bellows igen érdekes beszédet tartott e tárgyat illetőleg jul. 7-én a Stamford-street-i templomban.

ben könnyen található ilyen áldozatkész egyén. Olyan egyén, a ki ottan működnek a szeretet és szívesség szellemében, s nem kísérténé meg megvét alakítani a maga számára s nem küldene hoszszu listákat haza: „hogy ő enynyi s enynyi indust térített meg“ — mert én mindezért nem adnék egy szalmaszálat, — de ellenkezőleg, a ki jótékony s üdvös eszméket hintene el köztök s együtt munkálna velök az emberi előhaladásnak minden nemes mozgalmaiban, a mint ők óhajtanák. — Azonban e társulat is tehetne valamit e tekintetben. E társulat „British“ és „Foreign“-nek nevezi magát. Ha „angol:“ akkor India az angol kormány alatt van, és ha „külföldi:“ akkor India külföldi ország. Minden tekintetben tehát e társulatnak érdekében áll az eszmét azonnal felkarolni. Önök már megis tették az első lépést (a mi igen nagyra becsülendő) t. i. a Channing műveinek terjesztése által; czélszerű lenne, hogy a Dr. Bellows vasárnap tartott beszéde is küldessék meg számukra. Felkérem önöket továbbá, hogy küldjenek egy más, néma missionariust is, kinek szavát a sír már 33 év óta elnémitotta; — értem egykori kedves indiai barátom, Roy Ramohunt. ¹⁾ Az én birtokomban egy kis kötet röpirat (tract) van, melyet Roy Angliában léte alatt irt honfiai számára. Ő úgy beszél ebben földieihöz, mint mindekhez, t. i. az ök saját szent irataikból. Roy igen érdekes érveket hoz fel a Suttee ²⁾ ellen, bizonyítván, hogy a szöveg, melyről azt hitték, hogy a suttee-t támogatja: valóban rosszul volt fordítva és ellene van annak. Egy jelenleg Londonban tartozkodó fő Brahmin (kinek atyja törvényszéki elnök Indiában) és más két befolyásos indiai, biztosítottak engem, hogy mily sok jót fogna eredményezni annak a műnek újból való kiadása és az indusok közt való kiosztása. Ha ez sikerül: akkor a bristoli sírboltban nyugvó Roy újból hallatni fogja magát s hirdetni fogja az egy igaz Isten imáadását honfi társai között.“

Carpenter kisaszszonynak zajos éljenzéssel végzett beszédét a Holzendorfé (Berlinből) követte, kinek beszéde egészen különböző, de nem kevesebb érdekeltséget keltett. A Báró úr a Kelet babonája és hátramaradottsága helyett az európai bölcsészet műveltségét és egy emancipált császárságnak reményeit tárta előnkbe.

¹⁾ Roy Ramohun igen felvilágosult és művelt ember volt. Sokat tett honfiai emancipálásának előmozdításában. Carpenterkisaszszonynak nagy barátja volt. Tetemei a bristoli sírban nyugosznak. — ²⁾ Suttee (sati vagy satee) sanscrit szó=tiszta; vallásos tisztulási szokás; női istenség, és megint jelenti: az özvegyet, ki férje sírján megégeti magát.

Érdekes beszédjének a kivonata ez: „Én nem vagyok képes kifejezni forró köszönetem a társulatnak azon szivességeért, melyel engem fogadott. Igen meg voltam lepetve, midőn az önök meghívó levelén a nevemet egy olyan kitünő férfinak, mint Dr. Bellows, a neve mellett találtam. És én hajlandó vagyok hinni, hogy önök ezt mintegy azon rokonszenv kifejezéseül tették, melylyel a „Német Prot. Egyesület“ iránt viseltetnek. Vagy talán önök azt akarták ezzel kimutatni, hogy a valódi egyháznak mindig képviselve kellene lenni a papi és világi elemnek szoros egyesülése által s önök ezt az alkalmat felhasználták, mintegy szép példájául az internationalismusnak. Minden igaz vallásnak nemzetközivé kell hogy legyen, és miután internacionális vallássá lett: magába kell hogy egyesítse a különböző nemzeteknek saját jellegeit, a nélkül, hogy veszélyeztetné azokat. A katholicus egyház kisértgeti nemzetközivé lenni, és az is volt századokon keresztül, de csak az általános uralkodás- és öntudat elnyomásának elvénél fogva. Aztán jött a Protestantismus a Reformatióval. És mi, ugy hiszem, a 19-dik században az internationalismus elvéhez kezdünk visszatérni: az az mi igényeljük az egyéni lelkiismeret szabadság jogát és ebben látjuk a keresztény hitnek igazi elvét. A lelkiismeret eme függetlensége és szabadsága, mely mindig megkülönböztető jellege volt az unitarismusnak, jelenleg elevenítő szelleme a német Protestantismusnak is. Nekem ugy tetszik, hogy igen nagy különbség van a német Protestánsok és az angol és amerikai unitáriusok között, nemcsak nézeteiket illetőleg, hanem a módra nézve is, melynélfogva azokat valósítani igyekeznek. Az angol és amerikai unitarismusnak megkülönböztető jellege az életben nyilatkozó ama tevékeny erő, mely Némethonban eddigelő inkább csak elméleti volt, tudományos kutatásokra és vizsgálódásokra szorítkozván. Ha mi képesek lennénk mindkét elvet egyesíteni: akkor bizonyára az unitárius mozgalomnak gyakorlati hatalma az egész világon rendkívüileg gyarapodnék. Önök ismeretesek a régi katholicusok mozgalommal, melyet a „Német Prot. Egylet“ örömmel üdvözölt. De Némethonba egy más mozgalom keletkezett jelenleg, (melynek nagy politikai fontossága van) mert el fogja rontani az állam és egyház közötti szerencsétlen egybeköttetést nemcsak a katholicus, hanem a protestáns orthodox pártot illetőleg is. A berlini egyházi szék előtt fog majd elhatározódni ama kérdés: „Ha vajjon szabados-é egy papnak unitárius elveket vallani?“

A mi legjelesebb theologusaink eddig is ez elvet hirdették és

vallották a nélkül, hogy valami ellenzésre találtak volna; hanem ma már a megkövesült orthodoxia kegyessége anynyira ment, hogy kérdésbe teszik azt, a mi mindig valóságos és szabados joga volt egy német protestánsnak. Míg egyfelől Berlinben e kérdést vitatárgyá emelték: azalatt Déli-Némethon nagyobb részében és a badeni N.-Herczogságban senkinek sem jut eszébe egy német protestánsnak e teljes jogát kétségbevonni. Én mondhatom önöknek, hogy Németországban mindenütt, a hol nem csupán csak „örökösödési“ vallás, de „gondolkozó“ vallás és lelkiismeret-szabadsága létezik: ottan az unitárius hitelvek szilárd lábon állanak. Bunsen, kinek neve, azt hiszem, minden unitárius előtt ismeretes, lerontotta a keresztény hitnek amaz elavult definitióját, hogy: „más igaz vallás nem létezhetik azon keresztény hiten kívül, mely a régi dogmákban ki van fejezve.“ -- Bunsen megmutatta (és minden felvilágosult német osztja az ő véleményét), hogy a hol csak igaz és tiszta vallás létezik: ott keresztény hitnek is lenni kell. Ez a hite és meggyőződése az én prot. honfitársaim legnagyobb részének; és bátran merem állítani, hogy ez elv alapján az unitarismus arra van hivatva, hogy internationalis vallássá legyen, nemcsak az európai nemzetek között; nemcsak az új continensen és az új világban, hanem a földgömb azon részében is, hol a vallás más alakban jelenik meg mint nálunk. A lelkiismeret eme szabadsága, a keresztény hit, mely nyíltan vallja, hogy „gyakorlati kereszténység létezik, habár nem fogadja is el a mi „nevünket“ -- e vallás, mi szilárdan hiszszük Németthonban, az egyedüli elve a nemzetközi vallásnak és képes lesz nemzetek és államok fölött uralkodni. Engedjék meg azért uraim és hölgyeim, beszédemet azzal a reményteljes kifejezéssel végezni be, hogy az emberiségnek általános internationalis vallása, a mint az az unitarismusban ki van fejezve: terjedjen és gyarapodjék jövőben mind inkább és inkább.“ (Tapsvihar.)

Most Dr. Bellows (New-Yorkból) állott fel, kit a közönség szünni nem akaró éljenzéssel fogadott s így szólt: „Semmi sem nyújthatna nekem édesebb örömet, mint egy ilyen szép és nagyszámu gyülekezet szemlélése, mely az özszejövétel célját tekintve egészen világ polgárinak tűnik fel.

Én oly sokszor jövök Angliába, hogy utoljára semmi üdvözet sem marad számomra; de mielőtt ez bekövetkeznék, engedjék meg, hogy megköszönjem önöknek, miszerint nevemet azoknak nevei közé sorozták, kiket ez alkalomra meghívtak — ez alkalomra — mondom

— mely egészen unitáris szellemű megünneplése a mi vallásos hitünk és rokonszenvünk kimutatásának; midőn ilyen ünnepélyes összejövetel alkalmával kiönthetjük egész lényünket egy fönséges hármóniába, s midőn a különböző nemzeteket képviselő férfiak és nők egy és ugyanazon érzelemben és gondolatban vannak s egy czél hevíti mindnyájok keblét“.

„Én ugy vélekedem, hogy a mi unitarismusunk, — ha az jelent valami egyebet azon csekély küzdelmen kívül, mely a polytheismus egy különös formája ellen vivatik, s mely nem sokára feledésbe megy — bizonyára egy komoly harc az azon törekvés ellen, mely oly hosszasan szétválasztotta a világot, s megakadályozta a nemzeteknek testvéries egyesülését. Mi e hosszú idő alatt szellemileg és testileg harczban állottunk egymással, s nem csak a jelen, hanem a jövő életet is némi tekintetben megkeseríteni igyekeztünk egymásnak; törekedtünk nemzeteket egymással ellenséges viszonyba hozni, a helyett, hogy a béke jobbát nyújtottuk volna egymásnak a közjó előmozdítására. Mi megkisértettük feldarabolni az emberiséget, hogy önnön magát megsemmisítse, a helyett, hogy igyekeztünk volna összcsoportosítani mindazon lelkes bajnokokat, kik készek voltak munkálni annak felépítésén vagy szellemileg vagy anyagilag. Igen — mondom — mi arra törekedtünk, hogy a dolgokat egymástól elválasszuk, a helyett, hogy örömmel fogadtuk volna azokat, kik bár mi módon az emberiség jóléte és szabadsága előmozdításán munkáltak.“ „Különösen örülök“ — monda tovább — „hogy B. Holzendorft, mint Németország képviselőjét köztünk láthatom ez alkalommal; mert ő egy olyan országot képvisel, mely igen kedves nekünk Amerikaiaknak; mivel az ő honfitársai sokképpen segítik a mi népünket az emancipatióban s nagy befolyást gyakorolnak Amerika sorsára az által, hogy bizonyos szépészeti és értelmi elemet vegyitenek a mi anyagias irányu civilizáciánkba.“

Itt bővebben kifejtván a német tudományos szellem fontosságát, átmege az unitarismus elhivatására, mely szónok szerint arra van praedestinálva, hogy az új theologiai iránynak előharczosa legyen, s azután így folytatja beszédét: „A mi különösen minket amerikaiakat illet; ámbár a mi unitarismusunk nem tesz valami rendkívüli gyors haladást külszervezetében, de mégis a valódi győzelem, a mit mi tapasztalunk az, hogy a más vallásfelekezetűek folytonosan elfogják a szelet a mi vitorláink elől, nézeteink s elveink hirdetése által. Én nem ismerem egy szónokot sem Ameri-

kában, ki oly merész és radicalis nézeteket prédikálna a szószékről, mint az én barátom, Beecher Henrich (Brooklynban). Ő minden rokonszenvet megtagad az unitáriusoktól — különösen a névtől — s midőn értesítettik, hogy mily sok tekintetben megegyezünk mi vele, ő azonnal siet tudatni a világ más részével, hogy mily kevéssé egyezik ő velünk. De mégis a következő vasárnap megint oly egyetemes és a miénkkel minden tekintetben megegyező elveket hirdet, hogy mi nem szününk meg így szólni hozzá: „Őn nem is tudja Beecher úr, hogy mennyire kedvez nekünk, mi mindennap jobban-jobbban szeretjük és becsüljük önt s úgy hiszszük, hogy ön ezt valóban meg is érdemli.“ Mi reménnyel vagyunk eltelve az unitarismust illetőleg Amerikában, azért is, mivel régi vitáink, a jobb és bal, a radicalis és conservativ szárnya az unitárius testületnek jelenleg teljes nyugalomban vannak. Igen, a mi régi küzdéseink, — melyek minket örökös forró lázban tartottak — s a csudákat, a természetest és természetfelettit illető vitáink egészen eltűntek azon nagyfontosságú kérdések előtt, melyeket a jelenkor tudományos és bölcs gondolkozó férfiai az egyházon kívül emeltek az Isten valódi lényegét és az istenség személyiségét és létezését s a kijelentés lehetőségét illetőleg. Mindezek a kérdések — mondom — lecsillapították a mi czivodásainkat; s mi most tökéletes egyetértésben élünk, s erőnket igyekezzük honosítani gyakorlati téren ügyünk hathatós előmozdítására“.

„De egy dolgot nagy fontosságúnak tartunk“ — így végzé szónok nagy hatású beszédét — „s ez az alapított vallás iránt való érdekeltség, mely igen gyakran öszszetévesztetik a kereszténység természetes vagy természet feletti eredetének kérdésével, holott ez egészen különböző dolog; mert ezeken és ezeken vannak a mélyen gondolkozó fők közül, kik a legelső sorba helyezik a keresztény vallás becsét és érdemét, s nem kérdezik, hogy honnan származott, teljesen meg levén győződve a felől, hogy minden jónak, üdvösnek és nemesnek Istentől kellett származnia. A dolgoknak e nézete t. i. őszinte és mély érdekeltség az alapított vallás iránt sokszor öszszetévesztetik a természetes vagy természet feletti kérdésnek — a csudák vagy nem csudák kérdésének critikai fontosságával, mintha bizony valaki tudná, hogy mi a természetfeletti és mi a természetes, ha meghatározni akarná azokat; vagy mintha valakinek a jelenleg élő emberek közül erejében állana megmondani az „Inspiratio“ és Revelatio“ szavaknak valódi értelmét. Engedjük azért,

hogy kiki magyarazza ezeket a maga értelme és tetszése szerint; mert ez az alap, a melyen a mi békénk s egyességünk Amerikában megalapult. Nekünk is mindnyájan nagy mértékben szükségünk van az „esprit de corps“-ra, mely azon harczos tulajdona, ki egy különös ezredhez tartozik és a ki nem gyűlöli az ugyanazon hadseregben levő más ezredeket, de azonban szilárdan áll a maga zászlója mellett s mindent elkövet, hogy ezrede teljesítse kötelességét azon nagy cél előmozdítására, melyre a különbféle zászlók fel vannak szentelve. Legyünk azért mi is rendületlenül hivek a mi unitárius zászlónkhoz és gyarapítsuk ezredeinket mindennap a menyinyben csak erőnktől kitelik. Mutassuk meg, hogy mi képesek vagyunk buzgóságunk tüzet éppen oly lángolóvá és égetővé tenni, ha szükség, mint az, a mely valamely tisztán felekezetes és szitkozódó oltáron ég. Jóllehet a mi oltárunkon nincs egyéb áldásnál, mi a z é r t még sem szűnünk meg azt lobogásban tartani; mert avagy nem méltó-é az áldozat egy olyan elvért, eszméért, mely az egyetemes emberiség javára irányul s legőszintébben rokonszenvez az emberiség érdekével és céljával? S habár nagyon kis helyen állíthatjuk is fel oltárunkat; s habár az oltár kicsi is jelenleg: mi bizonyosan nem fogunk késedelmezni legbecsesebb áldozatunkkal ahoz járulni és szívünket arra feltenni mint egy égő áldozatul, tiszteletére a szabadságnak, a szabadság Istenének és tiszteletére a Krisztusnak, ki élő képviselője az isteni szabadságnak, jóságnak és szentségnek!“. . .

Térjünk megint vissza a szépnem szónokaihoz, kiket valódi gyönyör volt hallgatni. Lady Bowring, miután röviden előadta férje jelen nem létének okát, úgy nyilatkozott; hogy az ő meggyőződése szerint a monotheismus arra van hivatva, hogy egyetemes vallássá legyen. A jelenleg felmerült különbféle mozgalmak mind a vallás e nagy elvének megoldása felé irányulnak. Ha az unitarismus vagy bizonyos formában való theismus arra van hivatva, hogy elvül szolgáljon a világnak: nekünk most sokkal szilárdabban kellene e nézethez ragaszkodni, mint valaha, s nem kellene csupán hallgatag beleegyezéssel vallani e véleményt: de teljes erőnkől arra törekedni, hogy azt terjeszszük mind életünk példaadásával és jótékony cselekedetekkel. (Szakadatlan éljenzés.)

Lady Bowring után az amerikai híres szónok, Howe Julia asszonyosság, Dr. Bellowsnak végszavával kezdette el hatásos beszédét, t. i. Dr. Bellows az élő Krisztusról szólott, mely Howe asz-

szonyság véleménye szerint igen nagy és komoly fontosságu. „A világ“ — így nyilatkozik beszédében — „eddigelé csak a megholt Krisztussal foglalkozott, de a mai kornak az élő Krisztusra van szüksége! Igen ama magasztos és istenes elveknek az emberi életre való alkalmazását sovárogyja a világ. Hiszen Krisztus maga mondá: „A szavak, melyeket beszélek, lélek és élet“, és ha az unitárizmusnak van valami érdeme és hitele, az abban áll, hogy ezt az élő szót, szellemét és befolyást „jelszó ul“ lobogójára irta és valóstítását leghöbbsen óhajtotta és óhajtja“. Végül, kedvencz tárgyára, a béke kérdésére tért s felkérte a jelen levő hölgyeket, hogy e nagy fontosságu ügyet, melyen az emberi társadalomnak egyedül lehet biztos nyugalma, tegyék házi kötelességökké s a hol szükséges, nyilvános vita tárgyá. „A nővilágnak — ugymond — részen kell állania és munkálnia a béke terjesztése érdekében, még pedig annál nagyobb erélylyel és lelkesültséggel, minél nagyobb mi veltséggel dicsekszik valaki“.

Ez után Smale ur, egy törvényszéki főbíró Hong-Kongban állott fel s mondá, hogy ök nem azért jöttek özsze e terembe, hogy felekezetiességről beszéljenek. Ő ugyan unitárius vallásban növeltetett, s testestől, lelkestől unitárius jelenleg is, de a világban való hosszas vándorlása alatt megtanulta cosmopolita lenni. A japániak, chinaiak, Parsee-k (tüzimádók) és indusok közt oly rokonszenvre és vallásra talált, a mi szeretetet s becsülést gerjesztett keblében irányokba; s köztök valóban érezte ama nagy igazságot, mit gyermekkorában tanult, t. i. hogy „Mi mindnyájan ugyanazon egy édes atya gyermekei vagyunk és hogy a vallásos érzelem az emberi természetnek legmélyebb érzelmei közé tartozik“. A második leczke. a mit tanult az, „Hogy a keresztény vallásban rejő isteni elem az alapja minden magasabb vallásnak. Ha kiszakitjuk ez elemet a ker. vallásból, igen kevéssel lesz jobb a gyakorlatra, mint bármely más vallás; mig elenben az isteni elemmel végtelenül felette áll minden más vallásnak, melylyel útazása alatt megismerkedett. Neki szilárd meggyőződése az, hogy az idő eljő, mikor minden ellenségeskedés megszűnik a trinitarismus és unitarismus között! (zajos taps).

Meg kell még említenünk tiszt. Lowe Károly, az amerikai unit. társulat volt fáradhatlan és tevékeny titkárának beszédét. „Az idő már oly rövid — így szól — hogy alig ha jogos lenne hosszasan fárasztani az önök figyelmét, különösen, miután oly kitünő beszé-

deket hallottak az előttem szólóktól; de én igen örülök, hogy alkalmam van hálámat kifejezni önöknek és az angol unitáriusoknak azon szives előzékenyséért, melylyel engem elhalmoztak; különösen nagy örömet szerez nekem az önök ernyedetlen buzgalma, melyet a szabad kereszténység ügyében kifejtének. Az, a mit önök ma és társulatuk évi gyűlésén cselekedtek a más nemzetbeli hitrokonaik képviselőinek öszszehozatala által — igen érdekes mozzanat az unitarizmus történelmében. Önöknek képviselőjük van itten Német-, Francia- és Magyarhonból, Chinából, Indiából, Canadából és az Egyesült-Államokból sat. Én óhajtanám, hogy Olaszhon is képviselve volna, (a mit, mint értesültem, önök vártak is), mivel a szabad irányu mozgalmak hevesen folynak ottan is. Sőt még Spanyolországban is a Channing művei nagy érdekeltséggel olvastatnak a nemzet felvilágosultjai által, valamint sok más helyen és különböző nyelven, úgy hogy Channing a leendő Ananias, ki megérinté a Saulok szemeit, midőn azok az új szellem fénye által megvakítottatnak, és a ki őket magasabb és tisztább hitre vezeti. Mily érdekes szemlélni — monda tovább — a fejlődés és ugyanazon érzelem közösségének e jeleit a különböző országokban, melyek oly távol vannak egymástól. Reám mindig nagy hatással volt s van ama tény meggondolása, miszerint az önök s a mi társulatunk, melyeknek szervezetök s céljuk ugyanaz: csaknem ugyanazon évben s napon alapítottak. Ez egyike azon különös jeleneteknek, melyek nem ritkák a történelemben, a hol igen gyakran látjuk, hogy a gondolatok s kifejlődés ugyanazon phasisa s ugyan az a tudományos fölfedezés történik különböző országokban. Midőn egymástól eltávolított helyek, mint Irland, California és Vesuv, földrengés által látogattatnak ugyanazon időben: a tudomány embere azt mondja, hogy jóllehet a földszinén nincsenek öszszeköttetve, de a föld mélyében okvetetlenül érintkezésbe kell hogy legyenek egymással. Éppen így a látszólag öszszeköttetésben nem levő erkölcsi és szellemi mozgalmak valóban érintkezésben vannak egymással az emberiség szive mélyében. Továbbá a rokonszenv és kölcsönös függésből származó öszszeköttetésben is sok igazság rejlik. Menynyi üdvös mozgalom tűnt el nyom nélkül a társas élet terén a hideg közönyösség miatt! Az igaz ügynek mily sok jeles bajnoka halt meg elszigeteltségben, kik boldogithatták volna az emberiséget, ha új erőt s lelkesültséget nyerhetnek annak tudata által, hogy a világ nagy részében ugyan az a rokon érzelem és rokon tevékenység működik!

„Én valóban nagyra becsülöm“ — így végzi beszédét — „hogy önök szivessége által, különböző országokból, az önök oltára körül öszszeseregelhettünk. Én bizonyos vagyok abban, hogy mi mindnyájan új erőt és lelkesedést viszünk el magunkkal az önök oltáráról, támogatására annak az ügynek, mely oly kedves nekünk!“ (zajos tetszés).

Az elnök által felhiva, végre e sorok írójának is alkalma nyílt élő szóval is kifejezni háláját az angol unitárius hitrokonok iránt, kik páratlan vendégszeretetök s testvéri rokonérzelmeik által, oly kellemissé tették azt a két évet, melyet szerencsés volt köztök Londonban eltölteni, hogy nem volt oka magát idegennek tekinteni egy idegen országban. Tovább körvonaloztam az unitarismus jelen állapotát s haladását Magyar- és Erdélyhonban. Őszintén megvallottam, hogy mi nem bírunk sem azokkal a hatalmas eszközökkel, sem azzal a magas műveltséggel, melylyel ők rendelkeznek; de azért teljes erőnkkel s tehetségünkkel igyekezünk lépést tartani velök a szabad vizsgálódás terén, s részt venni mind azon mozgalmakban, melyek az egyetemes emberiség javára és üdvére szolgálnak.

Ezzel az elnöknek egyhangulag köszönetet szavazva, a nagyszámu hallgatóság eloszlott, azzal az erős meggyőződéssel, hogy a kik az emberiség egyetemes felvilágosodásának s jóléte előmozdításának szent ügyét hordozzák szivökön, azok tartozzanak bár különböző nemhez, nemzethez és valláshoz, mint e találkozás is fényesen bizonyítja, egy családot alkotnak. Vajha e meggyőződés, melynek terjesztéséért a brit és külföldi unitárius társulat oly nemesen küzd, mind erősebb gyökeret verne az emberek szívébe s teremné meg mindnyájunk számára a maga áldott gyümölcseit.

Kovács János.

Adalék a magyarországi unitáriusok XVI-ik századi történetéhez.

A magyarországi unitáriusok történetére mindeddig igen kevés adat jött napfényre. Tudjuk Melius Péternek, az unitáriusok legerősebb ellenfelének, Aran Tamás tévelygéseiről írt s Debreczenben 1562-ben nyomtatott munkájából, hogy Aran Tamás az unitarizmus tanait Debreczenben már 1561-ben terjesztette, de ezen év karácsony havában Meliussal és debreczeni paptársaival öt napig tartott nyilvános vitája alkalmával Melius által legyőzve, hallgatásra kényszerítettet. Tudjuk, hogy Egri Lukács ungvári papot, mint az unitarizmus hívét, Schwendi Lázár főparancsnok, leginkább Melius ösztönzésére, börtönbe vettette, s öt esztendőnél tovább sa nyargatta. Meliusnak János Zsigmondhoz 1570-ben írt leveléből bizonyos, hogy az unitáriusokkal Belényesen, Békésen, Laskón és Tolnán vitatkozások tartattak, miből kitűnik, hogy ekkor az unitáriusoknak mind túl a Tiszán, mind túl a Dunán voltak egyházaik és papjaik. Bizonyos továbbá, hogy Székes-Fejérvári Karádi Pál, ki még 1569-ben abrudbányai unitárius pap és nyomdász volt, 1579 táján mint temesvári unitárius pap az alsó-magyarországi unitárius egyházak superintendensségét viselte. Hogy Pécsen az unitáriusoknak virágzó egyházuk volt s Baranyában e hitfelekezet több népes gyülekezetet számlált, kitetszik Válaszúti György pécsi unitárius papnak Skaricza Máté kevei ref. pappal 1588-ban folytatott s általa leírt vitájából, melyet Jankovics Miklós bár nem egész kiterjedésében, 1829-ben tett közzé a Tudományos Gyűjtemény ezen évi V-dik kötetében. Patai Sámuel tolnai ref. pap és esperestnek 1647-ben Szilágyi Bénéjmin István sáros-pataki iskola-igazgatóhoz intézett levelében a népnél még akkor élt hagyomány után említve találjuk, hogy Vörösmarti Illés, herceg-szöllői ref. pap és baranyai superintendens főbenjáró vitatkozást tartott Alvinczi Györggyel a

nagy-harsányi unitárius pappal, ki eretnekségben elmarasztaltatva, felakasztatott. miért is a török terhes évi büntetésépenzt rótt a hatalma alatt nyögő baranyai egyházvidékre. Mind ez azonban, valamint azon néhány gyér adat, melyet egyik másik XVI-dik századi magyar könyvből a magyarországi unitárius egyházakról kiböngészhetünk, oly kevés, hogy távolról sem lehetünk képesek hű képet alkotni arról, hogy az unitárius hitfelekezet Magyarországon a XVI-ik század második felében, hogyan, kik által, mely vidéken terjedt, hol virágzott, hol és hogyan hanyatlott, s hogyan enyészett el végreképpen, hihetőleg a XVII-ik század vége felé.

Éppen ezért hazai egyháztörténelmünkre nézve nagy nyereségnek kell tartanunk minden olyan oklevelet, mely a magyarországi egykori unitárius egyházak eddig igen is homályos multjára bármi kis részben világot képes deríteni. S azt hiszem, hogy e folyóirat olvasói szívesen fogják venni az alább következendő levél közlését, mely éppen Alvinczi György vértanui halálának körülményeiről s az őket elítélő református papokra a budai basa által kiírott büntetésről szól, s a főntebb említett néphagyományt történelmi bizonyossággá emeli.

Ezen levél, melyet Pesten 1575 febr. 15-én Vörösmarti Illyés herceg-szöllősi, Mányoki Péter kálmáncsehi és Siklósi Miklós bizonyosan baranya-vidéki ref. papok intéznek hitfelekezetök papjaihoz, egykoru vagy közel egykoru másolatban az erd. muzeum kéziratárában találtatik (gr. Kemény József, Erdély tört. eredeti levelekben I. köt.) s eddig tudtomra nem volt közzé téve.

Tartalmából látjuk, hogy Alsó-Baranyában az unitárius vallást némely Erdélyből kiüzött menekültek terjesztették. Ezek közül a legfőbbek u. m. Alvinczi György és Tolnai Lukács ellen Vörösmarti Illés és ref. paptársai nyilvános vitatkozást tartottak, s mint győztes felek kieszközölték, hogy a világi hatóság őket halálra ítélte. Tolnai Lukácsot azonban Pécs városából nem lehetett kivenni, de Alvinczi György (kinek neve erdélyi eredetét mutatja), kötéllel lakolt hitéért. Ezért Marosi Trombitás János és udvari papja Csapó György panaszt emeltek a budai basánál, ki Vörösmartit és két említett társát, kik, mint magok elismerik, Alvinczi elítéltetésében fáradoztak, Budára parancsolta, s nekik az unitárius Trombitással és Csapóval nyilvános hittani vitatkozást rendelt. A vita Budán törökök és keresztények, olaszok, görögök és zsidók előtt folyt, s eredménye a lett, hogy a basa az unitáriusok-

nak adott igazat, kik a biblia tekintélyét kétségbe vonták, a Krisztus istenségét tagadták s azt állították, hogy a Krisztusnál nagyobb próféta is van. A basa Veresmartit és két társát halálra ítélte s börtönbe vettette; honnan azonban a budai és pesti bírák közbenjárására nagy összeg pénzért szabadon bocsáttattak, de magokat kötelezték, hogy ha ez összeget megtéríteni képesek nem lennének, a börtönbe és halálra visszatérnek. Kérik azért ezen levelökben hitfelekezetök egyházait, hogy levelök vivőjét, Nagy-Tályai Bertalan paptársukat, ki Budán elítéltetésöknél jelen volt, fogadják szívesen s kegyes adományaikkal tegyék őket képesekké, hogy ez erejüket meghaladó váltságot lefizethessék.

A levél egész terjedelmében így hangzik :

Graciam et pacem a Domino nostro Jesu Christo, Patri aeterno per sanctificationem Spiritus Santi precamur.

Incidimus Domini et fratres in Christo electi in tempora longe omnium periculosissima. Nam praeterquamquod haec miserrima nostra patria, et ipsi Christi Ecclesiae innumerabilibus calamitatum generibus subinde vexantur et adobruuntur, exorti etiam sunt et exoriuntur frequentissime mali homines, qui Deum non solum blasphemare non erubescant, sed in faciem mendacii arguere, sacra eius eloquia, quae vitae aeternae verba sunt, palam . . . et falsa proclamare, imo unigenitum etiam ipsum filium impotentem insalvatoresem esse non verentur. Hoc certe illud est, quod olim Spiritus Sanctus, per sua instrumenta, . . . futurum antedem adventus Domini praedixerat, quemadmodum disertis verbis scriptum extat, in posterioribus temporibus exorituros malos homines, sui amantes superbos, attendentes spiritibus errantibus, et fraternas daemioniorum inducentes haereses perniciosas, ipsum Dominum, qui nos suo sanguine mercatus est, a(b)negantes, viamque veritatis blasphemantes. Haec mala non fieri casu, sed nasci ab ipso diabolo, hoste filii Dei, saluti electorum, patre mendacii, qui zizania inter bonum semen spargere et seminare non cessat, permitti autem divinitus, ut qui probati sunt manifesti fiant, notum est ex verbo Dei. Qualiter autem debeat pius omnibus affici, visu et auditu tantam blasphemiam, et exempla priorum omnium aetatum, et Spiritus testificans nostram redemptionem adoptionemque ac ipsa etiam gratitudo monere nos debent. Quis enim genuinus filius, qui audita parentis sui blasphemiam non exacerbabitur? Et quis fidelis famulus, qui visa Domini sui ignominia non dolebit? Cum autem nos gloriemur non solum servos esse Domini nostri Jesu Christi, sed et amicos adeoque cohaeredes, quae ingratitude et quale cor lapideum nobis fuerit, non discindi et non moveri blasphemiam nominis illius?

Sed nunc rem paucis aperiám, in inferiori Barouia, ubi nos Deus in Ministerio sacro collocavit, exorti fuerant quidam profugi

et ejeti ex Transylvania, per Servetum, Blandratam et Franciscum Davidis, ab inferis provocatum, negantes Filium Dei verum et natura Deum Jehovam esse, Biblia autem Sacra palam falsa et stercorea esse pronunciantes, horrendum vel auditu, inter hos praecipui erant Georgius quidam Alvinczi, et Lucas Tolnensis, contra quos pro nostro officio nos cum nostris symmistis et piis vicinarum Ecclesiarum Pastoribus insurgentes falsos et mendaces esse convicimus. Unde Dei beneficio et hoc effectum est, ut gladio magistratus punirentur. Lucas quidem ex Urbe Quinque Ecclesiensi eximi non potuit, sed Alvincius suspendio transmissus est ad suum antesignanum. Doluit hoc diabolo, unde no(n) sine turba maxima praetermittere voluit, permovit sua instrumenta Joannem Trombitas Marusien(sem) et eius concionatorem Georgium Cziapo, quorum suggillationibus et largissimis donationibus effectum est, ut Magnifico Principi ¹⁾ sisteremur, hoc quidem praetextu, ut disputatio cum illis institueretur; sed nulla erat hic cura Praesidi de disputatione, verum occasio tantum querebatur, qua prius decretum consilium cum Johanne Trombitas de nece nostra, mea videlicet, Petri Kalmanheljensis et Nicolai Soklosiensis ad finem perduceretur. Quid multis? Astitimus fratres, spectantibus Deo et Angelis, magna hominum multitudine, coramque Turcis, Christianis, Italis, Graecis, et Judaeis veram fidei nostrae professionem edidimus, nos nimirum colere Deum Juxta enarrationem unigeniti filii Dei, Filium Patri consubstantialem et coaeternum Deum Jehova esse. Illi contra suam haeresem: primum, Biblia sacra, cum de eorum veritate quaesiti fuissent, Turcico quodam, et eo quidem contumelioso vocabulo, quod videlicet sint Caris Maris (id est, ut ex eorum, qui hujus linguae periti sunt, interpretatione accepimus, ex diversis materiarum seu specierum partibus inter se varie commixtis facta mixtura, id nos nisi fallor confusum chaos recte dixerimus) falsa asserunt. Deinde Christum Filium Dei esse patri coaequalem et in creatione affuisse abnegarunt, Prophetis et Apostolis inferiorem esse palam asseruerunt. Cum enim de Miraculis ageretur, cum Princip(e) Georgius Cziapo Prophetas et Apostolos, et servos, qui Christum secuti sunt, multo majora miracula edidisse manifeste proclamavit. Imo esse Prophetam (Machumetem fortasse intelligens) Christo excellentiorem, coram cunctis contestatus est. Et sic Unigenitus Dei Filius denuo per illos crucifixus, divinitate, potentia, filiali praerogativa et omnibus virtutibus spoliatus, indutus autem veste splendida et corona spinea coram praesidibus constitit. Judex juste, exurge, vindica hanc blasphemiam nominis tui. Placuit haec eorum confessio praesidi, ut quae per omnia par est confessioni Turcicae. Ego cum duobus conservis Petro nimirum Kalmanheljino, Nicolao denique Soklosi, viris, qui in convincendo Alvincio laboraveramus,

¹⁾ A Nagyságos fejedolmen, mint az alább mondandókból kitetszik, a budai pasa értendő.

morti adjudicati in carcerem sumus conjecti. Verum interpellationibus et summis laboribus honestissimorum ac piissimorum virorum, Judicum Budensium et Pestiensium, gravi admodum precio redempti emissi sumus. Deus recompenset bonis viris, qui catenas nostras non erubuerunt, imo ne vitae quidem propriae parcere voluerunt. Et nunc sumus fratres, sub eorundem sponsonie hac lege, ut si praemissam summam numerare non valuerimus, ut mancipia bello capta ad carcerem, compedes, mortem extremam, acerbissimam, redire debebimus. Nos quidem pro nomine Domini non solum vinciri, sed et mori parati sumus; verum ex morte nostra quantus triumphus Satanae, quanta ruina Ecclesiae consequatur, judicare fratres vobis omnibus promptum est. Et quoniam hanc summam nostrae redemptionis nostris viribus numerare nullo pacto possumus, cogimur vel inviti Ecclesiarum opem implorare. Cujus rei simul ac fidei gratia ad vos misimus communem nostrum fratrem et consocium in Christo Jesu fidelem D. Bartholomeum Nagytallyai, oramusque pro Christo, ne denegatis vestram opem, cum praesertim sciatis, centuplo eam ab unigenito Dei Filio vobis rependi, sicut sancte hoc ipsum praeconio verbi sui testatur. Non acquisivimus, credite fratres, hanc calamitatem nostro aliquo capitali poena digno scelere, sed sancto zelo, pio studio, atque diligenti propagatione gloriae Domini nostri Jesu Christi; vestrum nunc est viri Clarissimi ac doctissimi Pastores gregis, quibus munus promovendi gloriam Filii Dei aequae ac nobis incumbit, vestros monere serio auditores, ut muneris in altare Domini, qui est Christus, offerendi non obliviscantur. Gratum hoc Deo officium acceptumque sacrificium, sicut ad Heb. 13. Apostolus testatur, quod et in die Judicii clarissima voce sibi oblatum contestabitur, bonisque aeternis Dominus ipse compensabit. Postremo hoc quoque petimus fratres amantissimi, ut legatione hac fungentem virum Clarissimum et omni honore dignissimum ea humanitatis declaratione, qua par est, accipiat, fidemque ejus verbis, qui dum praedicta gererentur, Budae aderat, adhibeat, quod ipsum etiam innata, tum vero a Filio demandata caritas a vobis postulat. Valet in Domino. Datum Pestini 17 Febr. 1575.

Elias Veresmarti, Pastor in
Herczeg-Szölös.

Petrus Manyoki Kalmancheljenis.

Nicolaus Sokliosí Pastor.

Közli *) Szabó Károly.

*) Szives köszönetünket e becses közleményért, mely egyháztörténelmünknek egy eddig eléggé nem is méltányolt részére vet világot. Valóban az unitarizmusnak a szoros értelemben vett magyarországi történetéből még alig tudunk valamit. A Dávid Ferencz szomorú katastrófájával jó formán megszünt minden érintkezés az erdélyi és magyarloni unitáriusok között. Mi hiszszük, hogy a történelmi mezőjén megindult élénk munkásság és kutatási szellem még sok hasonló adatot szolgáltat kezünkbe, s ha e tekintetben ez adalék t. közlőjére is bizalommal néznek szeméink: ne tulajdonítsa ezt a mi szerénytelenségünknek, hanem saját történetbuvári érdemei iránt viseltető kiváló tiszteletünknek.

Különfélék.

Közlemény a Marosköri egyházi közgyűlésről, mely tartott Csokfálván június 10 és 11-ik napjain, a papság házánál; holott

1.) t. Farkas György elnök esperest ur, az első nap délutáni 4 órakor megjelent papokat és iskolamestereket szeretettel köszönti és a gyűlést az Úr nevében megnyitottnak nyilváníti.

2.) A közgyűlés jelen levő tagjai igazoltnak, a meg nem jelent 3 tag melegségének jóba vétele mellett.

3.) Az ekklésiákban a mult gyűlés óta történt változások emlékezetbe hozatnak.

4.) A hivatalos kezelés alá tartozó közpénzek beszédetnek, elintéztetnek, ugy a tavaszi iskolavizsgálatokról bejött tudósítások, előterjesztés végett kiosztatnak, — másnap folytatolag:

5.) Előterjesztetnek az iskolavizsgálati tudósítások, próbairások, névtan- és érdemsorozati jegyzékek, mulasztásokróli naplók, melyeknek külön-külön lett tárgyalása és megbirálása után, végzésként: A felhozott béterjesztések tudomásul vétele mellett, az ügybuzgóbb tanítóknak méltányló elismerés szavaztatott; másokhoz részint útastítás tétetett, részint erélyesebb kitartásra buzdító serkentés intézetett, nevezetesen mindanyynioknak ajánltatott: az egyöntetüségre való törekvés; mulasztási pontos napló vezetése, nyilvántartása; a mulasztások az illető polgári hatósághoz való bejelentése; és a szokott iskolai kimutatásokban — nem szerint elkülönítve — még világosabb kitüntetése annak, hogy enynyi s meg enynyi unitárius tanköteles fiu s leányból, hány fiu- és hány leány-gyermek gyakorolja valóban az iskolát? mert csak ez úton derül ki, hogy hány unitárius gyermek marad oktatáson kívül? meghatározatott végre, hogy a mulasztási naplók: név-, tantárgy és érdemsorozat tartalmazó kimutatások, s iskolavizsgálati tudósítások, külön felirat mellett, terjesztessenek az egyházi képviselő tanács elébe, kérve: hogy más alkalomra, a környéki előljároságnak, az iskolavizsgálati határidő kitzzésére, a körülményekhez képest, és a tavaszi munkaidőre való tekintettel, méltóztatnék a fennállónál tágasabb rendelkezési hatáskört s szabadabb kezet engedélyezni, hogy az iskola szétbomlása s illetőleg a vizsgálatok elmaradása meggátolható legyen.

6.) A vallásos élet élénkítésére reggeli 9 órakor megtartott a templomi isteni tisztelet, holott szép gyülekezet jelenlétében, Bíró Elek, iklandi pap aa. Zsolt. 84. 13. alapján épületes szónóklatot

tartott, „az Istenben való bizalom alapjáról és boldogító voltáról“. Isteni tisztelet után a szokásos templomi köszöntések kicserélése után, tanácskozásunk folytatása végett, egyházi társaságunk viszhuzódott a papság házához.

7.) Szóba hozódott a káplánság kérdése, mely szerint a fennálló szabvány értelmében, a káplán főnöke helyébe rendes papul nem választathatván meg, ez intézkedés továbbra is fentartassék-e vagy csak módosíttassék? E tekintetben a megállapodás oda ütött ki, hogy azon rendszabály, hogy a káplán, elhalt főnöke helyébe rendes papul meg nem választható, továbbra is fentartandó, azon hozzáadással azonban, hogy még három évig maradjon állomásán, az addigi fizetésnek, canonica portionak, és palást-díjnak élvezése mellett; hogy ez által több időt és kilátást nyerjen az alkalmaztathatásra. Az alatt pedig, az elhalt főnöke élvezett jövedelemnek két harmada legyen az elhalt özvegyéé s illetőleg árvájáé, egy harmada pedig az illető környéki özvegy-árvai táré, és ha sem özvegye, sem árvája nem volna, abban az esetben az egész illetőség fordíttassék az özvegy-árvai tár javára és ennek támogatására az e. k. tanács kéressék meg.

8.) Bevételtett és megvizsgáltatott a környéki özvegy-árvai tár kezelőjének a mult 1871-ik évről való kimutatása, mely szerint kiderül, hogy a tár, mely 1841-ben 3 pfrt. 40 kr. alappal kezdődött meg, jelenleg 1058 ft. 10 kr. tőkére gyarapodott, és a közelebbi évben segedelmezett 6 ftjával: egy önhibáján kívül elerőtlenedett papot, három papi özvegyet, és 3 firtal egy mesteri özvegyet — a tőke legnagyobb részt a m. vásárhelyi takaréktárba van elhelyezve.

9.) Indítványoztatott: hogy az özvegy-árvai tár biztonságára vonatkozólag, némely intézkedések lennének életbe léptetendők; p. o.

a.) egy kemény zárral ellátott szekrényke szerzése, a lehető pénz és oklevelek megőrzésére.

b.) a pénztárnoknak fáradságáért némi jutalom megszavazása;

c.) kihirdetése annak, hogy a tárbóli segedelemre igényt tartók, a segély kivételénél, a tényleges özvegyi állapotról, életben létökről, ugy az árvák életkoráról, a rendes nyugtához papi bizonyítványt mellékeljenek.

d.) kihirdetése annak, hogy e környékből más környékbe átköltözött, de fizetni köteles részvényesek, ha hátrálék tartozásaikat s évenként köteles betételeiket legfeljebb három év alatt nem teljesítenék, azonnal e tárhoz való minden igényeikről lemondottaknak tekintetnek.

e.) kihirdetése annak, hogy az olyan papi és mesteri árvák, kiknek anyjok időfolytán az özvegyeségből kivetközve, férjhez ment, félárváknak tekintetnek, és előbb az özvegy anya által élvezett évi járadéknak fele részét kapják. Ha pedig férjzett anyjok megtalálna halni, abban az esetben a még 14 évet be nem töltött árva vagy árvákra visszaszáll az egész eredeti részvény kapása. Ez indítvány minden pontjaiban egyhangulag elfogadtatott; minek foly-

tán a záros láda kiállítása pénztárnok aára. bizatik; a pénztárnok évi fizetése, egy papi özvegy részesedésében állittatik meg, mely jelenleg 6 frt. és idővel szaporodik, s végre a c, d és e pontok alatt végzéssé vált indítványok kihirdetésére az E. Főtanács megkéretni határozattik.

10.) Az özvegy-árvai segedelmzésekre vonatkozólag a következő változások jelentetnek be: a.) iklandi pap Szabó Domokos a jelen év folytán elhalálozván, annak alig 3 hétig volt fiatal neje Nagy Klára aszszony 6 frt. évi segedelemre jogosult. b.) néhai Sándor Jánosné Kis Rozália ez év folytán férjhez menván, előbbi pap férjétől való gyermekei, fél illetőségben évenként 3 frtban részesítendők; c.) néhai Szabó Mihályné, mesteri özvegy, Fazakas Zsuzsánna férjhez menván, előbbi férjétől maradt gyermekei fél illetőségben, évenként 1 frt. 50 krbn részesítendők. -- Az elősorolt bejelentések tudomásul vétele mellett, utasittatik pénztárnok aa., hogy a 9-ik pont alatt utalványozott mind saját fizetését, mind az itten felhozottak részesedését, a jelen 1872-ik évi apr. 24-én kezdődőleg szolgáltatassa ki, és a szerint vezesse illető számadásába.

11.) Javaslatba hozatik, hogy székely-kereszturi középtanodánknál még egy rendes tanári szék felállítása elodázhatlan szükségévé vált, miután az eddig kíségitőleg gyakorolt köztanításági rendszer hanyatlása károsan kezd feltűnedezni az oktatás ügyének tetemes hátrányára. -- A felhozott indítvány elfogadtatik, s annak meleg pártolása mellett, egy felterjesztésben az E. Főtanács megkéretni határozattott, hogy ha pénzügyi erőnk megbirja, a szóba hozott rendes tanári szék felállítását elrendelni s betöltése iránt intézkedni méltóztassék. -- Közli

Kelemen István.

Iskolai értesítés. Kolozsvári főiskolánknban az 187 $\frac{1}{2}$ iskolai évben felvétellett: papjelölt 8, papnövendék 20. A 8 gymn. osztályban 223, kik közül magántanuló volt 6; nemzetiség szerint: magyar 209, német (szász) 12, oláh 2; — vallás szerint: unitárius 139, r. kath. 26, g. kath. 2, ev. luth. 19, ev. ref. 15, izr. 3; év közben kilépett 4.

Papi vizsgát tett 7 theol; érettségi vizsgát tett 31.

Évközben veres himlős volt 24, holyagos himlős 4; meghal 2 tanuló.

Ez isk. évben főiskolánk tanári kara is érzékeny veszteséget szenvedett a Mikó Lőrincz halálával.

Jutalmat kaptak a.) a néhai b. e. Fejér Márton által szépirásra tett alapítványból Nagy Miklós VII-ik gymn. oszt. tanuló 2 tallért, Benedek János III-ik gymn. oszt. tanuló 1 tallért; b.) a kövendí Szász Gergelyné alapítványából beszédek írására kitűzött pályadíjakat elnyerték Ürmösi Kálmán s. pap és isk. főnök és Péterfi Dénes II. éves theol. c.) A Paget Oliver nevére tett ala-

pitványból az angol nyelv szorgalmas tanulásaért Péterfi Dénes II. éves theol. 50 frt., Pálfi Károly II. éves theol. 25 frt.; vargyasi Daniel Gábor 12 frt. 50 krt o. é. d.) a Leudvai-Latkozciné ur asszony által költeményre kitűzött 1 arany, miután egy pályamű sem találatott a díjra méltónak, a jövő isk. évre ismét fenmaradt. e.) Mltgs. Sándor István ur az V-ik gymn. oszt. közvizsgája folytán egy szegény és jó igyekezetű tanuló számára egy 2 frtos tallért ajándékozván, az a nevezett osztályban Mátyás Jánosnak ítéltetett. f.) A b. e. Zsuki László-féle alapítványból, legatioi és temetési díjakból a felosztályi egyenruhás ifjak között kiosztatott 107 f. 60 kr.

Év folytán a.) a Koncz-féle alapítványból 24 ifju havonként 2 $\frac{1}{2}$ frttal kapott 600 frt. b.) A Fejér Ödön nevén levő alapítványból 2 ifju havonként 2 $\frac{1}{2}$ frttal kapott 50 frtot. c.) az Arkosi Lajos nevén levő alapítványból szintén 2 ifju havonként 2 $\frac{1}{2}$ frttal 50 frt. d.) A Kelemen Benjámín alapítványból 3 szegény ifju kapott naponként 1—1 cipót; e.) állami ösztöndíjt kapott 3 ifju fejenként 60 frt.; f.) az özv. Fejér Mártonné Gyergyai Róza urasszony alapítványából több szegény sorsu beteg tanuló gyógyítási költségei fedeztettek. g.) Főgondnok mlgs. Nagy Elek ur ez évben is küldötte az ifjuságnak a tört. társulat kiadványait, Pesti Naplót, Heti Krónikát, Keletet, Kol. Közlönyt és Erdélyi Gazdát.

A főiskolai könyvtár gyarapodott a Farkas Sándor alaptól 39, Brassai Sámuel adományából 96, m. akademia küldeménye 54, Káli Nagy Elek 53; amériikai hitrokoninktól 24, Kovács István hagyománya 2957, Nagy Mózes adománya 103, az E. K. Tanács utján 32, Dr. Haller Károly adománya egy Nádor codex; együtt 3259 darab könyvvel.

Az ifjusági olv. egyeslet a Lendvainé-féle alapítványból különböző munkákra kitűzött 16 tallért: Ebből 1.) Léghörünk és annak tünetenyei című természettani dolgozattal nyert Barabás Lajos, papjelölt, 4 tallért. 2.) Aestetikai dolgozattal az „Izlésről“ Egyed Mózes, II. éves theol. 3 tallért. 3.) Az iskola-szellem jó irányban vezetése című dolgozattal Péterfi Dénes, II. év. theolog. 3 tallért. 4.) Latin fordítással Bartha Gyula, VIII. gymn. t. 3 tall. 5.) Német fordítással Barabás József VII. gymn. tan. 3 tallért.

Az ifjusági önképző egyeslet által oratoria kitűzött 2 tallért nyerte Sinczki Lajos, VIII. gymn. oszt. tan. b.) Egy novella írására díjúl kitűzött Tackerai vigelbeszéléseit 2 kötetben pedig nyerte Bartha Gyula, VIII. gymn. oszt. t. c.) Egy költemény írására kitűzött 2 frtot a bíráló bizottság Becsák János VIII-ik és Gál Miklós VI-ik gymn. oszt. t. között egyenlően elosztani ítéte.

A theologus olv. és önképző kör. különböző papi dolgozatokra kitűzött 5 tallért: Ebből 1.) Egy beköszöntő beszéddel nyert Ürmösi Kálmán, isk. főnök. 3 tallért. 2.) Egy halotti könyörgéssel Ürmösi Kálmán 2 tallért. 3.) Ezeken kívül szavallati versenyen Kis Gy. Sándor és Ürmösi Kálmán nyerték a külföldi remek írók ford. Szász. K. egy-egy kötetét.

A francia protestáns zsinat. Aztán beszéljen még valaki korunk vallási közönyéről! Rövid 2 év alatt a harmadik zsinat, a melynek tanúi valánk. Első a sorban a vaticani concilium; következett rá az ó-katholicusok nagygyűlése Münchenben; végül, a protestánsok sem akartak hátrább maradni s a minapában öszszegyűlének Párisban zsinatra, a melynek tarthatása a jelen kormány főnökétől meg lön engedve. A francia református egyháznak főleg orthodox tagjai működtek már évek óta egy ily közgyűlés létrehozásán, nagy aggálylyal, sőt sokan közülök lelki borzongással szemlélve a különböző vallási véleményeket, s eltökélve magukban a különféleség nélküli hitegységet, ezt a r. katolikus eszményt, a protestáns egyházban is valósítani. Az orthodoxok szellemvezére Guizot, a híres történetíró és pápáskodó protestáns, a ki a pápa világi hatalmának védelmezését is képes volt megegyeztetni az ő orthodox protestáns elveivel. Az orthodoxok által benyújtott új hitvallás kérdése végre a jun. 20-ki ülésben dőlt el, 106 képviselő közül 61-en szavazván annak elfogadására 45 ellenében, a kik szabadelvű keresztény létökre, minden a hívők lelkiismeretét lebéklyöző hitformák felállítása ellen voltak, nagy alaposan és ékesszólással mutatva ki az új confessionak következetlenségét, s gyenge oldalait, különösen Colani, a volt straszburgi hittanár, Coquerel mellett egyik legnagyobb tudósa a francia protestantismusnak, éleselműleg kimutatta, hogy az újdonsült hitformán is érzik az eretnokség bizonyos ize, hiába erőlködnek ezt az újabb kor orthodoxusai tagadni; a hugenotta hitvallás sarktanainak egyike sem található abban, sem a szentírás általános ihletése, sem a szentháromság, sem az eleve-elrendelés, sem az eredendő bűn, sem az örök kárhozat tana. És így a jelenkor orthodoxusai ok nélkül állítják, mintha csupán ők volnának a XVI. és XVII. században élt atyáiknak és a martyrok-nak igazi utódai. Sem ők, sem a szabadelvűek nem örökösei őseik dogmáinak, de igaz örökösei a szabadelvű keresztények a reformátorok szellemének, mint a kik egyedül követik ezeket a jelen műveltebb kor kívánalmaihoz képest. Ha visszszaképzeljük magunkat a Calvin tüzes munkásságu korába, nem lehet némi szent mulatság érzése nélkül szemlélni a bánásmódot, melyet a mi Guizot-féle igazhívőink ama nagy reformator részéről tapasztaltak volna, ha merészkednek tőle amaz egyedül üdvetadó nagy tanokra nézve csak egy hajszálnyira is eltérni.

A zsinat többsége tehát csakis a hitnek, vagyis a század befolyásától láthatólag érintett saját hitének minimuma felett volt képes megegyezni s egy végső menedékpontban öszzpontosítá minden erejét — a természetfeletiben való hitben. Vedd el a csudák hitét ezektől a hívőktől, és semmi egyébök nem marad fenn sajátul; ellenben hagyd meg a csudákat nekik, s egyebet nem fognak kérni. A csudák hite ezentul ugyanazon helyet foglalja el a protestantismusban, melyet a csalhatatlanság foglal el a katolicismusban. Olyan hit ez, a mely nézetök szerint minden egyebet fe-

dez és tartalmaz, de a mely valósággal gyakran csak arra való, hogy a személyes hit hiányában másokat ámitson.

Mi hatása lesz a francia protest. zsinatnak? Aligha az, mire az igazhitű párt számított — a liberalis párt kivonulása az egyház öléből — a formaszerű szakadás. Colani maga határozottan kimondotta: „Mi és a mi prot. népünk semmi áron sem akarunk szakadást. A népnek csekélyebb értelme lévén, hogysesm önök szórászhasogatásait megértse, majd önöket fogja vádolni a szakadás szándékával, és önökben oly kevés protestáns vonást találván, felgerjedt haragjában önök ellen forduland“.

A Rainaissance legújabb hírei szerint, miket az egyes egyházakból közelebről vett, a zsinat végzései következtében már is nagy az izgatottság. A régi hugenották sarjadékai sem az új hitformával, sem az új egyházszervezettel nincsenek megelégedve. Hozzászokva oly huzamos idő óta a szabadság életadó uralmához, semmiképpen sem akarja magára venni azt a halvány dogmatikai jármat, melyet a zsinat 62 orthodox tagja merészkedik ráerőltetni az egyház hitének kifejezése gyanánt, és szintoly kevéssé hajlandó elfogadni az új, központosító és zsarnoki szervezetet, a mely oly kevéssé hasonlít az igaz zsinati rendszerhez, mint az gyakorlatban van a régi reformált egyházakban — például, Hollandban. Sőt a nimesi városi tanács elhatározta tiltakozványt adni be a köztársaság elnökéhez, kimutatva a rossz következéseket, elkerülhetetlen zavarokat, végzetserű viszongásokat, miket a zsinat határozatai multhatlanul elő fognának idézni, hogyha az állam azokat törvényerőre emelné. A nimesi consistorium azokat nem létezőknek nyilvánítja, s nem engedí meg a zsinat közszózatának prédikáló székéből való felolvasását.

A jézuita törvény. A „Deutscher Reichsanziger“ július 10-ki száma közzé tette a jézuita-törvényt, mely ily hangzik: 1.) A Jézus társasága nevű szerzetes rend és a vele rokon rendek és rendnemű társaságok a német birodalom területéből kiltatnak. Letelepése meg van tiltva. Az ez idő szerint fennálló telepek a szövetségtanács által meghatározandó határidőn belől, mely hat, hónapnál tovább nem terjedhet, megszüntetendők. 2.) A Jézus társasága nevű rend, vagy a vele rokon rendek és rendnemű társulatok tagjai, ha azok külföldiek, a szövetség területéből kiutasíthatók; ha belföldiek, tartózkodásuk bizonyos területekben vagy helyeken eltiltható, vagy ilyen számukra kirendelhető. 3.) E törvény végrehajtásának eszközzésére és biztosítására szükséges intézkedéseket a szövetségtanács fogja adni.

Lássá már Bismarck, a lánglelkű államférfi, miként boldogul a német egység e leghatalmasabb elleneit üldözni kezdett harczában. Mert csak is a német egység védelme indokolta e nagyszerű lépést, koránt sem a német szabadság és felvilágosodás érdeke, a melynek csakugyan javára szolgál e lépés. Örülhet ezen világtörténeti nagy fordulaton mind a protestantismus szabadelvű sere-

ge, mind a catholicismus ölében mozgásnak indult szabadabb irány, mivel a jesuita-rend — a római udvar e megtestesült lelke — nyilvános működésének megtiltásával amazoknak az eddiginél szabadabb tért kell hagyni s különösen az iskolákat virágoztatni egész Németországon. Az iskola az állam igazi fegyvere; az egyetlenegy, mely a hydrának fejéit gyökeresen elmettszi.

A jezsuiták megtelepedése Ausztriában s Magyarországon aligha hosszabb időre sikerülhet. Nem, mintha nem várná őket nálunk rokon karok ölelése, s elég meleg úgy, hol a jó magvak buzgó ápolóiktól elhintve, kikelhessenek és teremhessék jól ismert gyümölcseiket; hanem mert szemmel tartja őket a nagy német kormány, s a szomszédokat eleve figyelmeztette, hogy a német birodalom elleni cselszövéseket nem fogja jó neven venni. — O l a s z o r s z á g népe ámbár még elég buzgó a szentek imáadásában, csak egy élő szentet nem akar úgy tisztelni, mint a jezsuiták óhajtanák — a szent atyát, a pápát. Elég búsan is énekel a szent atya már több idő óta: Itt hagynám én ezt a várost, ha lehetne sat.— Csak egyetlen egy hű barátja van jelenleg a római curiának, a francia kormány, a mely természetesen kész volna az Acheronnal is szövetekezni, csak hogy boszút állhasson gyűlölt ellenségén — a németen.

Az ó-katholikus mozgalom életrealóságát nem nagyon mutatja az a sok kenet, általában a nagy ódság, mire oly rendkívüli sulyt és üdvet látszik fektetni. Az utrechti érsek, a kívül bár mint a pápától kiközösített, de mégis apostoli szentelt utódnak tartott főpappal való érintkezésre oly sokat tartanak az ó-katholikusok, a napokban megjelent Münchenben, elhozván magával a három szent olajat. Ezek: az oleum catechumenorum, a bér-málásra; a chrisma, a keresztelésre; és az oleum infirmorum, az utolsó kenetre.

Az ó-katholikusok félénk habozását nehezen érthetik a protestáns disszenterék, a kiket legkevésbé sem ijeszt többé a szakadás bűnével való gyalázás, azt az elvet vallván, hogy minden embernek joga van saját vallásos meggyőződését követni s hitrokonival egyesülten egyházat alkotni saját hitnézeteik vallása és hirdetése végett. Az ó-katholikusok irtóznak a külön egyháznak gondolatától s tiltakoznak az ellen, mintha a tizenhatodik század hitújításához valami hasonlót czélzanának. Nézetünk szerint hiában erőlködnek a régi szent atyák és conciliumok iránti tiszteletüket kiegyeztetni a vaticani legújabb concilium végzéseinek elvetésével. Azt vetik el, hogy nem oecumenicus; hogy a jezsuiták csinálmánya, és hogy végzéseik nem lévén öszhangzásban a régi conciliumokkal, az egyházi canonokkal, s a theologiai tudománnyal, nem kötelezők a katholikusokra. Azonban kérjük: volt-e concilium a niceaitól le a tridentiig, a hol világi és aljas befolyások nem működtek volna? És az a tan, hogy a hívők lelkiismeretének kellene megerősíteni egy zsinat végzéseit, voltaképpen nem egyéb, mint a protestánsok egyéni vizsgálódási joga.

Jézus szive. Sok jámbor keresztény meg lehet győződve e hatlábu vers igaz voltáról:

Si cum Jesu itis, non itis cum jesuitis;

de azért nem kevesen hiszik a televér jámborok közül, hogy a jezsuiták éppen „Jézusnak szive“ szerint való emberei, a kik ahoz közelebb fekszenek. Most a szent atya egy kizárólag püspökökből álló bizottság által oly rendelvényt készített elő, mely „Jézus szent szivét“ az egyház általános védurává nevezi ki. E rendelvényben különösen nagy örömét találja a francia és belga püspökség, melynek czélja ez által a vatikáni concilium ama végzését módosítani, melynél fogva szent József az egyháznak legfőbb védurává lön kinevezve, mi főleg dél-olaszországi püspökök javaslata következtében történt.

Két új könyv. Adalékok a legújabb theologia történetéhez. Irta Dr. Schwartz Károly. Ford. Kovács Albert, pesti ref. theol. tanár. Pest 1872. Az újabb theologiai munkák között alig jutott egynek több elismerés még Németországban is, a hol pedig ezeknek megjelenése nem tartozik a ritkaságok közé, mint Dr. Schwartz ezen művének, melyet Kovács Albert nagy gonddal átültetett nemzeti irodalmunkba is. E mű czélja a theologiai tudomány újabb fejlődését s mai álláspontját megismertetni; mondhatni egy kis theologiai encyclopaedia az, a melyet ennél fogva senki sem nélkülözhet, a ki theologiai szakképzettségre igényt tart. Mi óhajtjuk, hogy e könyv egy lelkész asztaláról se hiányozzék. Ára 5 frt. o. é.

A magyar protestáns egyház történelem Részletei. Irta Balogh Ferencz, hittanszaki tanár a debreczeni ref. collegiumban. Debreczen 1872. E művet két okból kívántuk megemlíteni. Először azért, mert örömminkre szolgál, hogy szerző Ker. Magvetőnkét, nevezetesen annak Jakab Elek t. munkatársunk által dolgozott János Zsigmond életrajza című nagybecsű cikkét történeti kútforrásul használta fel az erdélyi reformáció történetére vonatkozó részleteknél; másodsor azért, mert különös figyelmére méltatta az unitárizmust is, nehány önálló cikkben tárgyalván annak keletkezését, fejlődését s Dávid Ferencz bukásával bekövetkezett hanyatlását. Igaz ugyan, hogy B. F. ur nem látszik nagyon rokonszenvezni az unitárizmussal s művéről éppen azt el lehet mondani, a mit ő mond abban a nagy-váradai disputatoról, hogy t. i. pártmű; egy helyt különösen az 1868-ik évben megült háromszázados zsinatunkra készült hymnusra hivatkozván, melyben az van, hogy mi Jézus ember-létét valljuk, e megjegyzést teszi: „Ember és megváltó vajjon nem ellentétes fogalmak-e a hittanban? mire nézve legyen szabad megjegyeznünk, hogy mi ebben csakugyan nem találunk ellenmondást, akkorát bizonyosan nem, mint van abban, hogy a Krisztus Isten is ember is = Istenember. De ez úttal nem czélunk az említett mű bővebb birálatába ereszkedni, csak kifejezést kívántunk adni abbéli örömnünknek, hogy a tisztelt szerző figyelmére méltatta művében az unitárizmus történetét is oly

mértékben, a minövel eddig ref irók részéről nem igen találkozunk. A mű ára 1 frt. 20 kr. o. é.

Néptanítók póttanfolyama. A m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszter ó nagyméltósága a jelen évben is intézkedett az iránt, hogy a néptanítók vallásfelekezeti különbség nélkül hat heti póttanfolyamban részesüljenek. A néptanítók a mellett, hogy ingyen oktatást nyernek, még 60 kr. napi díjban is részesülnek. Azon helyek, a hol vallásfelekezetünk tanítóinak is alkalma nyílik ezen üdvös intézkedést hasznokra fordítani Kézdi-Vársárhely, Torda és Dicső Szt. Márton. Ezzel kapcsolatban megemlítjük azon rokoniintézkedést is, mely szerint a felsőbb gazdasági tanintézeteknél is, mint Debreczenben, Keszthelyen, M. Óvárt és Kolozsmonostoron ugyancsak a néptanítók számára 4 hétig tartó rendkívüli tanfolyamot állított fel kormányunk. Mindenik tanintézetnél 24 tanító nyer 40 frtnyi államsegélyt. A kolozsmonostori tanintézethez néptanítóink közül kettő vétetett fel államsegélylyel.

Egyiptom ezelőtt 3300 évvel. Lanoye egy ezelőtt 5 évvel történt fontos felfedezésről értesíti az olvasó közönséget. E felfedezés egy földalatti képolna a Denderah templom alatt, a melynek korát valószínűleg Cheopsnak, a nagy gula építőjének, idejére lehet tenni, s a mely szerinte erősíteni látszik azt az állítást, mely szerint a legrégebb egyiptomi vallásos épületek földalattiak voltak.

Azonban e hajdankori emlékek sok világot derítnek a zsidó történetre. A zsidókkal való kegyetlen bánásmód nem volt eredeti tulajdona azoknak a Faraóknak, a kik őket elnyomták. Ez hagyományos politikája volt ennek a legkonservatívabb kormánynak, a mely régebben is ily eljárást követett, s most annál örömebb is mételte. Egy más tény sajtóságos világot vet arra, hogy a zsidókat az éhség üzte le Egyiptomba, a bőség hazájába. Sadban egy síron harminczhét férfi, nő és gyermek van lefestve, a mint az alkirálytól hajlékot és segélyt kérnek. S ez esedezők a Semi fajból valók. A legfőbb tény pedig az, hogy az emlékeken levő feliratok megerősíteni látszanak a királyok első könyvének ama tudósítását, melynélfogva Jeruzsálemet Sheshonk vagy Shishak elfoglalta és elpusztította. Feltűnő az összefüggés, a mely a két nemzet szokásai közt van. Ez összefüggés valószínűvé teszi azt, hogy egyik átvette a másikat, s öszszegyitette a magáéval. Ilyenek p. o. szájak teletömése füvel, a magnak a vizre való hintése, a gyűrűvel való pecsétlés irott nevek helyett, a szeszes italnak állati bőrbe való töltése, a tanács-üléseknek a kapuknál, a templom legbensőbb fülkéjének sötétében és a szent láda feletti szárnyakban való megtartása. E tények sokkal becsesebbek és kimondhatatlanul érdekesebbek oly szerzőktől mint Wilkinson, mint Lanoyenak képzeletszerű története Nagy Ramesisről, a kegyetlen királyról.

Az angol és magyar olvasó közönség. Mig nálunk két év alatt alig kelt el 100 példány a „Channing“ műveinek magyar nyelven megjelent I és II kötetéből: addig Angliában egy év alatt 30,000 pél-

dányt kapdostak el összes műveiből. Viszont a híres természet és hittudós „Priestley“ nek a „ker. vallás megromlása“ című művéből néhány hónap alatt 10,000 pldt. adott el a brit és külföldi unitár. társulat, most pedig más 10,000 péld. került ki sajtó alól. Hasonló irányu kisebb nyomtatványok példányai, melyek 1 év alatt elkelték, meghaladják a 16,000-t.

Egyházi és isk. czélokra tett kegyes adakozások val-lásközönségünkben 1870-ben.

a.) Kolozs-Dobokakörben 1.) Kolozsvártt gr. Bánffy Miklósné 200 frt. o. é. s a szószékre egy bársonytakarót. Mikó Lőrincz egy pléh ládát az ekkla ért. papírjainak. Kettner Gottliebne 100 frt.; Dobrán Ágora Katatin 500 frt. a papság részére. Urasztalára kenyeret és bort adtak: husvétkor Ferencz József és neje Gyergyai Anna; pünkösztkor Halmágyi Sándor és Gruz Albert, szt. Mih. napkor Magyar Mihály, karácsonkor özv. Fejér Mártonné.

b.) Aranyos-Torda-körben. 1.) Sinfalván a birto-kosság korecsma-jövedelméből 60 frt. 2.) Szinden a hivek által alapított magtár jöv. 42 frt. 60 kr. 3.) Turban uri vacsorához kenyeret és bort özv. Csipkés Albertné. 4.) Bágyonban, uri vacsorához kenyeret és bort Csegezi Tamás kétszer, Csép Gergelyné és Csegezi László egyszer-egyszer. 5.) Komjátsszegen urvacso-rához kenyeret özv. Albertfi Mózesné. 6.) Szt. Mihályfalván urvacsorához kenyeret és bort Miklósi Károly. 7.) Kövendén. A birtokosság korecsma-jövedelemből 228 frt. 59 kr. urvacsorai kenye-ret Tanka Sámuel, bort Szász Gergely; a vizsgálószéket élelmezték Gál Miklós, Tanka Sámuel, Gál Lajos és a presbyterium. 8.) Cse-gezben urvacsora k. Csongvai Lőrincz. 9.) Rákoson Biró Sámuel a tanítói értekezletet élelmezte, Szász Sándor a mesteri házra 4 téli ablakot. 10.) Járában B. Kemény Ödönné 2 alamizsna-ládát, és az orgona-alaphoz 30 frt. 11.) T. Szt. Györgyön urvacsorai ke-nyeret és bort Mihácsa Istv. és neje, Tamás Elek és neje; több kegyes aszszony együtt a templomi szószékre egy kék selyem bár-s. s ezüst csipkés takarót, ért. 62 frt. és egy dísz kiadásu bibliát, értéke 4 frt. 50 kr. 12.) Toroczkón Koronka Antal a tanítói ér-tekezletet élelmezte, B. Kemény György, főispán oskolai czélokra 100 frt.; Zsakó János és neje egy 120 frt. értékű szószék takarót és egy dísz kiadásu bibliát; özv. Pál Simonné, özv. Balog Jánosné, Zsakó János és neje, Simon Miklós és neje urvacsorai kenyeret és bort.

c.) Maroskőrben 1.) Sz. Gerliczén. A hivek egy haran-got szereztek 451 frt. 50 kr.; Jakab Elek a czinteremhez vásárolt bennvalóra 70 frt. 2.) Szabédon. Kelemen István a papi házban egy szobát kipadoltatott és egy szekérszint csináltatott 30 frt. 3.) Sz. Háromságon. Id. Iszlai József és neje haláluk utánra egy 11 vékás szántót ajándékoztak. 4.) Ny. Gálfalván. Csiki Jánosné egy szószék takarót, ért. 8 frt. 5.) Buzaházán. Török István és neje a szószékre egy diszes bibliát. 6.) Vadaiban. A község az erdejében okozott kár árát 5 frt. az ekkleziának adta. 7.) Iklan-don Gombos Mózes és neje egy szószéktakarót, értéke 8 frt. 8.)

M. V á s á r h e l y t. Eperjesi Mihály r. kath. és neje Nagy Mária az új imaházba ülőszékeket csináltattak 150 frt. értékben; Filep Albert a szószék költség pótlására 25 frt.; Biás Istv. és neje egy 50 frtos ezüt poharat; Hajdu Juliánna egy énekes könyvet. 9.) Csokfalván. Faluvégi Ist. 5 frt.; Kovács András és neje az urasztalára 2 takarót ért. 13 frt.

d.) Kereszturk körben 1.) Sárdon. Elekes Gy. harangöntésre 20 frt. 2.) Boldogasszonyfalván. Gyarmati József és neje urasztalára 2 poharat; 3.) Bözödön. Nagy Mihály Vilmos fia emlékére 31 frt. értékű poharat; Osváth József és Árkosi Mih. urvacsorához bort. 4.) B. Ujfaluban. Pálfi József a harangláb kijavítására 1 frt. 30 kr. Szövérfi József és neje az urasztali kenyeret és bort egész éltökre megígérték 5.) Korondon. Ambrus Rebeka és Eszter atyjuk emlékére 7 frt. Kovács József 2 dr. külső fekvőséget ért. 20 frt. Karácsonban urasztali bort adott izraelita Stein. 6.) Szt. Mihályon a női hallgatóság egy szószék takarót; Péter Jánosné 100 frt. a templom-szentelési beszédek kinyomatására és az a. benzedi templomba korona alapjául. 7.) Csehétfalván. A község tanító fizetés pótlásul 3 dr. külsőt a közhelyekből; Balázs János és neje egy urasztali abroszt ért. 5 frt. 50 kr. 8.) Tordátfalván. Inczei Dénes és neje egy szószék-takarót ért. 24 frt. 50 kr. 9.) F. Váralyán. Márton Péter egy dr. cziheres erdőhelyet; Sófalvi Józsefné keresztelésre egy poharat, András Györgyné egy abroszt, Pálfi József az isk. házra 2 ablakramát. 10.) Szt. Miklóson özv. Vári Zsigmondné urasztalára egy keszkenyőt. 11.) Medeséren László Mih. a papi kúthoz egy vedret. A női hallgatók egy szószék takarót, Máté Sándor, Lázár Márton, László Mihály urasztalára bort. 12.) Szt. Ábrahám on Lőrinczi József kenyeret, Vas Mózes bort az urasztalára; 13.) Kédében Özv. Fekete Lajosné egy urasztali takarót. 14.) Ravában Özv. Keckés Andrásné 4 frt. A kerületi királybíró bünt. pénz 4 frt. 15.) Pipén. A község ajándékozott 437 frt. 3 krt. 16.) M. Zsákdón. György András adott 33 kupás és 140 lapos cserepet s azt fel is fedte; György István urvacsorai bort; Kedei Gy. a papi ház tüzelőjéhez vasat; Hegedüs Gy. 3 dr. külső fekvőséget ért. 80 frt. Hegedüs Pál 2 drbot ért. 60 frt. 17.) Kis-Solymonson. Szikszai Istv. és Sipos János urasztalára bort.

e.) Udvarhely körben 1.) Vargyason. Beke Sámuelné n. édes anyja emlékére 2 frt. perselypénzt; Pál János és neje egy uraszt. poharat; az udvarhelyszéki népnevelési egylet az isk. számára egy földgömböt a „tanuló kalauz“ című melléklettel s „tanító az iskolában“ című könyvvel. 2.) H. Almáson. A községi birtokosság által adott fából bevett az ekkla 116 frt. 33 krt. Lukácsfi Gergely, Stanek Márton, Schwarz József, Bodor Ferencz urasztalára bort; Józsa Mózes 2000 téglát papi és mesteri házakhoz; Türkösi Sámuel az ekklának egy 5 vékás földét saját költségén megmivelte és bévetette; 3.) Abásfalván. Gergely Lajos és

neje egy 6 frt. ért. urasztali takarót; Gergely Ferencz és neje egy szószék takarót ért. 2 frt. A népnevelési egyesület az isk. számára egy földabroszt és 10 dr. olvasókönyvet. 4.) K e m é n y f a l v á n. A községi birtokosság 34 frt. 97 kr. ismét 13 frt. Többen toronygombra 61 frt. 13 kr. Az almási közönség templom és torony javításra 6 ft. 5.) G y e p e s e n. A birtokosság 46 frt. 48 kr. 6.) K é n o s o n. A község templom építésre 160 frt. Több buzgó nő a templomi kar bédészakázására 6 frt. 60 kr. Máté Józsefné egy urvacsorai poharat, Benedek Istv. 1 frt. 7.) L o k o d o n. A birtokosság 18 frt 93 kr. Pál János nejével harangra 50 kr. Sándor Márton 1 frt. 8.) H. S z t. M á r t o n b a n. Dimény Zsigmond mesteri használatra egy kenderföldet. 9.) R e c s e n y é d e n. A birtokosság építkezésekre 86 frt. az iskolába egy érczfűtőt és a toronynak bádoggal való befedésére 461 frt. 49 kr. 10.) D e r z s b e n Barta György és neje az urasztalára egy takarót ért. 4 frt. A birtokosság 100 frt. Inczei József 10 frt. Nagy József 5 frt. Barta Zsigmond 5 frt. István János 45 f. 90 kr. Gábos Sámuel 2 frt. A lengyel testvérek husvétban, Molnár Dénes pünköstitben kenyeret és bort. 11.) M u z s n á b a n. Az orgonára ígértek Hadházi József 15 f. Dénes György 10 f. Vida Sándor 2 f. ifj. Dénes Mózes 1 f. Mester Istv. 1 f. Keresztély György 1 f. 12.) H. S z t. P é t e r e n. A község új isk. építésre 202 f. Vas János és neje egy szószék takarót ért. 6 frt. A birtokosság a mesteri ház újra fedésére 50 sz. deszkát. 13.) J á n o s f a l v á n. Mezei Zsigm. és neje a szószékre egy takarót ért. 26 f. 14.) V á r o s f a l v á n. A birtokosság isk. tanítói fizetésre alapul 302 f. 97 kr. az ekklának 50 f. Szabó József 8 f. A népnevelési egyesület egy földgömböt ahoz való kalauzzal s a tanító az iskolában czimü könyvvel. 15.) H. U j f a l u b a n. Benedek Istv. Albert Andr. Benedek Andr. és Dakó Mikl. urv. bort. 16.) O k l á n d o n. A birtokosság az italárulási haszonbérből papi ház építésére 168 ft.

f.) F. F e j é r k ö r b e n 1.) D a t k o n. Penyegi Mihály ámbár más vallásu 1867 évi pünköstitől az innepi deákokat mindig 1 frttal segélyezi s ezt mig Datkon lesz, ezutánra is megígérte. Varga Mihály uraszt. kenyeret, Szén Dávid 50 kr. 2.) F. R á k o s o n. Pál Istv. minden husvétban bort adni ígért, Andorkó András, Székely Miklós, Biró István kenyeret az urasztalára. 3.) Ü r m ö s ö n Szentiványi Károly és neje urv. kenyérvágásra egy kést és ahoz egy tálat. Maurer Károly 3-szor kenyeret, Gyerő Dávid és neje 4-szer bort urasztalára.

g.) S e p s i M i k l ó s v á r k ö r b e n 1.) K ö r i s p a t a k o n. Téglás Mihály a tanuló gyermekek számára 4 ft.; egy jegyzőkönyvet; a magtárnak 3 ft. és több izben bort az uraszt. András Józsefné urvac. kenyeret; 2.) Á r k o s o n. Veres György uraszt. bort, özv. Nagy Pálné kenyeret. 3.) K i l y é n b e n. Székely Gergely több idő óta adja az uraszt. bort. 4.) S. S z t. K i r á l y o n. Bagoly József a szószékre egy díszes bibliát.

